

CHAIRMANSHIP OF
AZERBAIJAN
COUNCIL OF EUROPE 2014

PRÉSIDENCE DE
L'AZERBAÏDJAN
CONSEIL DE L'EUROPE

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

“İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında
Avropa Konvensiyasının ölkə daxili
tətbiqində milli hakimlərin rolu”

Bakı, Azərbaycan
24-25 oktyabr, 2014

“Application of the European Convention on
Human Rights and Fundamental Freedoms on national
level and the role of national judges”

Baku, Azerbaijan
October 24-25, 2014

“L’application de la Convention europeenne des
droits de l’homme et des libertes
fondamentales au niveau national et le role des juges nationaux”

Bakou, Azerbaidjan
24-25 octobre, 2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Aİİ MƏHKƏMƏSİNİN

BÜLLETENİ

2014
Xüsusi Buraxılış

MÜNDƏRİCAT

Baş redaktor:
R.Y.Rzayev

Baş redaktorun
müavini:
Ş.Y.Yusifov

Redaksiya heyəti:
H.A.Mirzəyev
T.Ş.Mahmudov
Z.M.Quliyev
Ə.M.Rüstəmov
V.Ə.İbayev
H.Q.Nəsibov
Ə.A.Kərimov

Məsul katib:
A.M.Məmmədli

Redaksiyanın ünvanı:

Az 1025, Bakı şəhəri,
Xətai rayonu,
Yusif Səfərov küç.26
1193-cü məhəllə
Tel: 493-18-37
Faks: 493-18-37

www.supremecourt.gov.az

Bakıda "İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasının ölkə daxili tətbiqində milli hakimlərin rolu" mövzusunda Beynəlxalq Konfrans keçirilmişdir.....	3
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Sədri Ramiz Rzayevin çıxışı.....	5
Avropa İnsan Hüquqları üzrə Məhkəməsinin Sədri Din Şpilmannın çıxışı.....	7
Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri Fuad Ələsgərovun çıxışı.....	10
Türkiyə Cümhuriyyəti Ali Məhkəməsinin Sədri Ali Alkanın çıxışı.....	12
Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimi Xanlar Hacıyevin çıxışı.....	15
Hakim, Məhkəmə və Prokurorluq sahəsində Polşa Dövlət Məktəbinin Beynəlxalq Əməkdaşlıq Şöbəsinin Sədri, Avropa Şurasında HELP Programının Məşvərət Heyətinin üzvü və koordinatoru, Fəlsəfə Elmləri Doktoru Qrjeqor Borkovskinin çıxışı Hüquqi mütəxəssislərin təliminin rolu: ən yaxşı təcrübələr və onların pozuntuların aradan qaldırılmasına təsiri.....	16
İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi yanında Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli nümayəndəsi Çingiz Əsgərovun çıxışı Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası: fərdi və ümumi xarakterli tədbirlər.....	24
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi Vafəddin İbayevin çıxışı İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının tətbiqində Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin oynadığı rol.....	26
Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin sədr müavini Petr Serkovun çıxışı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Rusiya Federasiyasına dair Qərarlarında müəyyənləşdirilmiş İnsan Hüquqları və Azadlıqlarının Pozuntusunun Qarşısının Alınması Təcrübəsi Haqqında.....	40
Fransa Dövlət Şurasının kollegiya sədri İv Robinonun çıxışı.....	43
İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin katibinin müavini Maykl Oboylun çıxışı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və dialoqun inkişaf edən anlayışı.....	50
Norveç Ədliyyə Nazirliyi DH-GDR-in Sədri (Avropa Şurası Məhkəmə İslahatları üzrə Ekspertlər Komitəsi), xüsusi məsləhətçi Morten Ruudun çıxışı İnsan Hüquqlarının və Fundamental Azadlıqlarının Qorunmasına dair Avropa Konvensiyasının 16 sayılı Protokolu.....	56
Venesiya Komissiyasının vitse-prezidenti Herdis Torqeyrşdottirin çıxışı "Hakimlərarası dialoqda Venesiya Komissiyasının rolu".....	60
Avropa Şurası İnsan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə Baş Direktorluğunun rəhbəri Filip Buayanın çıxışı.....	64

Bakıda “İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasının ölkə daxili tətbiqində milli hakimlərin rolu” mövzusunda Beynəlxalq Konfrans keçirilmişdir

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Avropa Şurasının birgə təşkilatçılığı ilə 2014-cü ilin oktyabrın 24-də “Four Seasons Hotel Baku” mehmanxanasının iclaslar salonunda “İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasının ölkə daxili tətbiqində milli hakimlərin rolu” mövzusunda Beynəlxalq Konfrans keçirilmişdir.

Konfransın işində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin sədri və hakimləri, 60 nəfərdən artıq olan Avropa Şurası üzv dövlətlərin və digər dövlətlərin Konstitusiya Məhkəmələrinin, Ali və Ali İnzibati Məhkəmələrinin, digər məhkəmələrinin sədrləri və hakimləri, Avropa Şurasının, Nazirlər Komitəsi Katibliyinin vəzifəli şəxsləri və sair xarici nümayəndələr, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya məhkəməsinin sədri F.Abdullayev, Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri, məhkəmə-hüquq şurasının sədri F.Məmmədov, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sədrinin birinci müavini Z.Əsgərov, Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru Z.Qaralov, Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri F.Ələsgərov və digər rəsmi şəxslər iştirak etmişlər. Konfransın işinə həmçinin ölkənin apellyasiya və birinci instansiya məhkəmələrinin hakimləri, prokurorlar və ədliyyə işçiləri, vəkillər və hüquq sahəsində çalışan alimlər qatılmışlar.

Açılış mərasimində çıxış etmiş Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədri Ramiz Rzayev, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin sədri Dean Şpilman, Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri F.Ələsgərov Bakıya gəlmiş Konfrans iştirakçılarını salamlayaraq, onlara Konfransın işində uğurlar arzulamışlar.

Ali Məhkəmənin sədri Ramiz Rzayev çıxışında Azərbaycan xalqının ülvi niyyətinin hüququn aliliyini, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən demokratik hüquqi dövlətin qurulması olduğundan, bu yolda Avropa xalqlarının zəngin təcrübəsindən istifadə edilməsindən, o cümlədən ölkənin məhkəmələri tərəfindən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının birbaşa tətbiqindən və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin zəngin təcrübəsinə müraciət edilməsindən söz açmışdır.

Ramiz Rzayev bildirmişdir ki, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələri sistemində xüsusi yer tutur və Konstitusiyaya görə, bu müqavilələr ölkəmizin hüquq sisteminin tərkib hissəsidir; eyni zamanda

Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ ölkənin hüquqi və məhkəmə mədəniyyəti ilə uğurlu inteqrasiyasının amilidir.

O, qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda son 10 ilə yaxın müddət ərzində hakimlərin yeni şəffaf seçki sistemi fəaliyyət göstərir, bu müddətdə Avropa Konvensiyasını mənimsəmiş, Avropa Məhkəməsinin presedent qərarlarını dərinlən öyrənib, onları şərh etmək qabiliyyətinə malik olmuş hakimliyə namizədlərin hazırlanmasına və hakim vəzifələrinə seçilməsinə nail olunmuşdur.

Nətiq, Ali Məhkəmənin insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsində rolunu, habelə Avropa Konvensiyasını birbaşa tətbiq edən məhkəmələr üçün örnək olduğunu, Ali Məhkəmənin vətəndaşların müraciət etdikləri milli hüquqi müdafiə vasitələrindən sonuncusu olduğunu vurğulamış və göstərmişdir ki, Ali Məhkəmə, ədalət mühakiməsini Avropa Konvensiyasına uyğun və öz diskresiyasına əsaslanaraq həyata keçirir, Avropa Məhkəməsinin ölkə ilə bağlı qərarlarından sonra milli məhkəmələrin qərarlarına yenidən baxır və bu zaman yol verilmiş səhvlərin təkrar edilməsinin qabağını almağa, bunun üçün hakimlərin Avropa Məhkəməsinin qərarlarına yaradıcı yanaşmasına, onları xüsusi dəqiqliklə öyrənməsinə çalışır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin sədri Dean Şpilman öz çıxışında demişdir: Konvensiyaya tərəfdar çıxan dövlətlər Konvensiyada təsbit olunan hüquqları təmin etməlidirlər. O cümlədən milli məhkəmələr Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarına istinad etməlidirlər. Həmçinin hakimlər öz təcrübələrinə də istinad etməlidirlər.

Dean Şpilman qeyd etmişdir ki, Presedent hüquqi sahəsində geniş bilgiyə malik olmalıyıq. Milli hakimlərlə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimləri arasında dioloq genişləndirilməlidir. Yeni hazırlanan 16 sayılı Protokol da buna xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri Fuad Ələsgərov öz nitqində qeyd etmişdir ki, biz Avropa məhkəməsinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində yeni yanaşmaları və Avropa Konvensiyasının dəyərlərinin geniş yayılmasını dəstəkləyirik.

Konvensiya müddəalarının yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə səmərəli fəaliyyət göstərilir. Buna qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının əməkdaşları və hakimlər üçün mütəmadi təlimlər, məhkəmə sistemi infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, əhali arasında maarifləndirmə işinin aparılması, müxtəlif sosial yönümlü innovasiyaların tətbiqi və sair tədbirlər daxildir. Şübhəsiz ki, insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının təmin edilməsində başlıca rol mülki, inzibati və ya cinayət işlərinə müstəqil, obyektiv, qərəzsiz qiymət vermək imkanına malik olan məhkəmələrə mənsubdur.

Azərbaycan Ali Məhkəməsinin Konvensiyanın tətbiqi sahəsində xüsusi rolunu qeyd etmək istərdim. Məhkəmə qərarlarının böyük əksəriyyəti Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ nəzərə alınmaqla, Konvensiyanın tələblərinə riayət edilməklə qəbul edilir.

Birinci sessiyanı əhatə edən “qabaqlayıcı tədbirlər” və “məhkəmə qərarlarının icrası” adlı bölmələrdə maraqlı çıxışlar və müzakirələr olmuşdur.

Sessiyanın birinci bölməsində Türkiyə Ali Məhkəməsinin sədri Ali Alkanın - “Milli qanunvericilikdə Konvensiyanın statusu”, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi V.İbayevin - “Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin oynadığı rol”, Polşa hakimi, Peşəkar hüquqşünaslar üçün Avropa Proqramının (HELP) Məşvərətçi Şurasının üzvü G.Borkovskinin - “Peşəkar hüquqşünasların öyrədilməsinin rolu: qanun pozuntusunun qarşısını almaqda onların təsirində dair ən qabaqçıl təcrübələr”; ikinci bölməsində isə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının icrası departamentinin direktorunun müavini F.Sundberqin “Aşkar olunmuş pozuntular və təkrar pozuntuların qarşısının alınması, təkrar ölkədaxili icraat və digər vasitələrlə hüquqların bərpası”, Fransa Dövlət Şurası kollegiyasının sədri İ.Robinsonun - “Yerli məhkəmə sisteminin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla daxili məhkəmə presedent hüququnda edilən dəyişikliklər və məhkəmə qərarları: məhkəmə təcrübəsini dəyişmək yolu ilə yerli qanunvericilikdə baş verən uyğunlaşmanın məhdudiyyətləri” və Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin sektor müdiri, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə daimi nümayəndə Ç.Əsgərovun - “Avropa məhkəməsi qərarlarının icrası: fərdi və ümumi tədbirlər” mövzularında məruzələri səslənmişdir.

Konfrans iştirakçılarının çıxışları (ixtisarla)

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Sədri Ramiz Rzayevin çıxışı

Hörmətli sədr cənab Dean Spealman

Hörmətli konfrans iştirakçıları Xanımlar və Cənablar!

Hər birinizi Bakıda salamlamaqdan böyük məmnunluq duyuram, əməkdaşlığa və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi ilə birlikdə bu konfransın təşkilinə görə Avropa Şurasına minnətdarlığımı bildirirəm.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan, bir çox Şərqi Avropa ölkələri kimi, öz gələcəyini hüququn aliliyini, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edən demokratik dövlətin qurulmasında görürdü.

Azərbaycan xalqının bu niyyəti Avropa xalqlarının zəngin təcrübəsindən istifadə etməklə hüquqi dövlətin qurulması kimi başlıca məqsədi elan edən 1995-ci ildə qəbul edilmiş ölkə Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Bu yolda İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının ratifikasiyası və Avropa insan hüquqları məhkəməsinin yurisdiksiyasının qəbul edilməsi qanunauyğun mərhələ olmuşdur.

Aydmır ki, ölkə qanunvericiliyinin tam yenilənməsi, yeni hüquq sisteminin qurulması və hüququn tətbiqi, xüsusi olaraq məhkəmələrin Konvensiyanın tələblərinə uyğun vəziyyətə gətirilməsi də buna xidmət edirdi.

Sonuncu, Konvensiyaya dair biliklərə malik, Avropa Məhkəməsinin qərarları haqqında məlumatı olan şəxslərdən hakimliyə namizədlərin hazırlanması və onların müstəqillik və qərəzsizliyinə zəmanət verən prosedurlar əsasında hakim vəzifəsinə seçilməsini, yəni birbaşa olaraq Konvensiyanın mətninə müraciət etmək, tətbiq edilən milli hüquq normasının Avropa insan hüquqları məhkəməsinin zəngin təcrübəsini nəzərə almaqla şərh etmək qabiliyyətinə malik hakimlərin seçilməsini nəzərdə tuturdu.

Ali Məhkəmə vətəndaşların şikayətlərini Avropa Məhkəməsinə yönəltməzdən öncə müraciət etdikləri milli hüquqi müdafiə vasitələri sırasnda sonuncu instansiyadır. İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinin təminatında öz rolunu dərk edən Ali Məhkəmə öz işini Avropa Məhkəməsinin Scordino İtaliyaya qarşı (29.03.2006, 140) işi üzrə qərarında qeyd etdiyi kimi, Konvensiyanın şərh, tətbiqi və icrasına görə ilkin məsuliyyətin milli hakimliyə orqanlarının üzərinə düşməsinə nəzərə almaqla qurur.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun ölkə məhkəmələri tərəfindən Avropa Konvensiyasının tətbiqi fəaliyyətinin səmərəliliyinə həsr olunmuş 30 mart 2006-cı il tarixli qəran, məhkəməyə qədər saxlanılma və həbs məsələlərinin yoxlanılması zamanı məhkəmələrin qanunvericiliyi tətbiq etmə təcrübəsi haqqında 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarı da buna istiqamətlənmişdi. Bu qərarında Ali Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərinə riayət edilməsi və bu normanın Avropa Məhkəməsi tərəfindən, xüsusilə, Azərbaycana qarşı işlər üzrə pozuntular baxımından şərh edilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir.

Ali Məhkəmə, öz təcrübəsini Konvensiyanın tətbiqində öz diskresiyasına əsaslanaraq qurur. Ali Məhkəmə bu təcrübəni yeni 15 sayılı Protokol və Konvensiyanın özəyi olan subsidiarlıq və dövlətlərin mülahizə hədləri doktrinasının prinsiplərinə hörmətlə yanaşmaqla həyata keçirməyə çalışır. Bununla yanaşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi sədrinin qeyd etdiyi kimi, vurğulamaq istədim ki, mülahizə hədləri milli müdafiə orqanı tərəfindən hədiyyə və ya güzəşt deyil, hüquqlar balansına riayət olunması, milli səviyyədə insan hüquqlarına müdaxilənin mütənasibliyinin tədqiqidir. Ölkənin Ali Məhkəməsi yalnız milli hüququ və bu hüququn Konvensiyanın Avropa Məhkəməsi tərəfindən təkamül edən şərhli nöqtəyi-nəzərindən tətbiqi təcrübəsini inkişaf etdirməklə kifayətlənmir, həm də Avropa Konvensiyası normalarının birbaşa tətbiq edildiyi məhkəmələr üçün örnək olmağa çalışır.

Belə ki, Ramazanov və digərlərinin işi üzrə 29 oktyabr 2007-ci il tarixli qərarında Ali Məhkəmə milli məhkəmələrə bu problemi tənzimləyən milli hüquq müddələrinin olmadığı üçün mənəvi zərərə görə kompensasiya məsələlərinin həllində Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə riayət etməyi tövsiyə etmişdir. Adı çəkilən qərarın mənası məhkəmələrin Konvensiyanın zərərçəkən tərəfə ədalətli təzminatın kəsilməsi haqqında 41-ci maddəsinə birbaşa müraciətidir.

Milli qanunvericilik Azərbaycan Ali Məhkəməsinin üzərinə Avropa Məhkəməsinin ölkə ilə bağlı qərarından sonra milli məhkəmələrin qərarlarına yenidən baxılmasını həyata keçirmək vəzifəsi qoyur. Biz, bu və ya digər qərarın nəzərdən keçirilməsinin ölkə qanunvericiliyinin və onun tətbiqi təcrübəsinin təhlili ilə müşayiət olunması, məhkəmələrin təkrar səhvlərinin istisna olunması üçün Avropa Məhkəməsinin qərarlarına yaradıcı yanaşmağa, xüsusi dəqiqliklə öyrənilməsinə çalışırıq.

Avropa Konvensiyanın tətbiqi, onun qoyduğu vəzifələrin gerçəkləşdirilməsi insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasının demokratikləşdirilməsi, hüququn aliliyi şəraitində mümkündür. Bu məqsədləri öz Konstitusiyasında elan etmiş gənc dövlətimiz bu yoldakı bütün çətinliklərin aradan qaldırılması üçün səylərin birləşdirilməsinin vacibliyini dərk edir.

Mən demokratiyanın, Avropa Konvensiyanın işləkliyinin əsas şərti kimi, ümumi hüquqi və demokratik mədəniyyətin inkişafının gündəlik əmək tələb etdiyini hesab edənlərlə həmfikirəm. Bu həm də Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun ölkənin hüquqi və məhkəmə mədəniyyəti ilə uğurlu inteqrasiyasının amilidir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Çıxışımın sonunda bu Konfransın Avropa Konvensiyanının qərarlarının milli səviyyədə implementasiyasının gücləndirilməsinə öz töhfəsini verəcəyinə ümid etdiyimi bildirmək istəyirəm. Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

Avropa İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin sədri Din Şpilmannın çıxışı

**Cənab Ali Məhkəmənin Sədri,
Xanımlar və cənablar,**

Bu Konfrans mənim fundamental hesab etdiyim mövzulardan: **birincisi**, pozuntuların qarşısının alınması, **ikincisi**, Məhkəmə hökmlərinin icrası və **nəhayət**, Konvensiya sistemi daxilində hakimlər arasında dialoqdan bəhs edəcək. İndi adlarını sadaladığım mövzuların mənim üçün çox dəyərli və hamımız üçün ortaq olan bir mövzu, paylaşılan məsuliyyət mövzusu üçün mərkəzi əhəmiyyət daşdığını nəzərə alaraq bu gün buradakı iştirakçılar arasında bir çox üzv Dövlətin ən yüksək məhkəmələrinin nümayəndələrinin daxil olduğunu gördüyümə şadam.

Gəlin pozuntuların qarşısının alınmasından başlayaq. Bu, “*Ali Müqavilə Tərəfləri öz yurisdiksiyaları daxilindəki şəxslərin hamısını bu Konvensiyanın I Seksiyasında təyin edilmiş hüquq və azadlıqlarla təmin etməlidir*” müddəasının daxil olduğu Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1-ci Maddəsinə əsaslanmaqla Konvensiyanın ölkədaxili səviyyədə düzgün tətbiqini zəruri edir. Bu əhəmiyyətli müddəa hər bir şəxsi ölkədaxili məhkəmələrdən əvvəl Konvensiyaya əsaslanmaq hüququ ilə təmin edir. Bu səbəbdən də, bu müddəa Məhkəmə və dövlət məhkəmələri üçün eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıyan sistemin təməli müddəasıdır.

Konvensiya hər gün əksər üzv dövlətlərdə ali məhkəmələr (həmçinin adi məhkəmələr) qarşısında istinad edilir və onlar tərəfindən tətbiq edilir. Dövlət məhkəmələri şikayətlərin qəbul edildiyi pozuntularla əlaqədar öz tədbirlərini görə bilər və görməlidir. Bəzən onlar Konvensiyanı hətta bizim Məhkəmənin müvafiq məsələ ilə əlaqədar qərar qəbul etməsindən əvvəl tətbiq etməklə Strasburq presedent hüququnun inkişafını sürətləndirirlər. Məsələn, bəzi dövlət məhkəmələri öz hüquq sistemlərini inkişaf etdirmək üçün analoji fəaliyyət göstərərək bizim presedent hüququmuzdan istifadə edirlər. Onu da əlavə edə bilərəm ki, bir çox ölkələr pozuntuların mümkün təhqiqatlarını Strasburqda getdikcə daha çox proqnozlaşdırmağa çalışırlar. Bu da o deməkdir ki, ən azı məntiqi nəticəyə görə, bizim verdiyimiz hökmlərin səlahiyyəti həmçinin prosesin tərəfi olmayan Dövlətlərə də təsir göstərir.

Əgər bu belədirsə, insanlar bizim hökmlərimiz haqqında bilməlidirlər. Buna uyğun olaraq, biz öz presedent hüququmuzun hüquq mütəxəssisləri arasında yayılmasını təmin etməliyik. Bu səhər sessiyasında nəzərdən keçiriləcək hüquqi təlim də bu səbəbdən bu qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onu da əlavə edə bilərəm ki, son bir neçə ildə Konvensiyaya və onun presedent hüququna dair məlumatların artırılması məqsədilə Məhkəmə öz veb saytını, HUDOC axtarış mexanizmini və hazırda geniş oxucu kütləsinin giriş hüququnun olduğu konkret mövzulara dair bilgi formaları da daxil olmaqla bütün sənədləri əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Axşam sessiyanız **Məhkəmənin hökmlərinin icrasına** həsr ediləcək. Lap başlanğıcdan Konvensiya hökmlərin icrasına rəhbərlik etmək vəzifəsini Məhkəmənin özünə deyil, Nazirlər Komitəsinə həvalə etmişdir və Məhkəmə hökmlərinin sayında əsaslı artıma baxmayaraq, Komitə özünü doğrultmuşdur və buna görə ən yüksək tərifə layiqdir. Bildiyiniz kimi, Konvensiyanı pozmaları aşkar edilmiş Dövlətlər Məhkəmə qərarını icra etməlidirlər. Onlar pozuntunun aşkar

edildiyi halda Məhkəmənin qərarına uyğun olaraq ərizəçiyə müəyyən məbləğdə pul ödəməli ola bilərlər. Konvensiya buna ədalətli kompensasiya kimi istinad edir. Bəzi hallarda, mümkün olarsa, hökmün icrasına *restitutio in integrum* (ilkin vəziyyətin bərpası - *tərc.*) daxildir. Bəzən Məhkəmə hökmü qanunvericilikdə və ya presedent hüququnda dəyişikliyə səbəb ola bilər. Məhkəmənin hökmünün icrası və Məhkəmə tərəfindən aşkar edilmiş insan hüquqları pozuntularının yenidən baş verməsinin qarşısının alınması üçün Dövlətlərin öz daxili hüquq sistemlərini dəyişməsi qeyri-adi hal deyil.

Buna baxmayaraq, Məhkəmə hökmlərinin səlahiyyətinin öz məhdudyyətləri var, çünki onlar yalnız *res judicata* (qəti hökm - *tərc.*) olub *erga omnes* (hər kəs üçün - *tərc.*) effektindən məhrumdurlar, çünki verilən qərar ən azı qanunla yalnız Konvensiyanı pozmaları aşkar edilmiş Dövlətlər üçün məcburidir. Lakin bəzən konkret Dövlətlərin qanunvericiliyi digər Dövlət əleyhinə pozuntunun aşkar edilməsinə səbəb olmuş qanunlara bənzər ola bilər. Nəzəri baxımdan, *erga omnes* effektinin mövcud olmaması səbəbindən, hökmlərlə birbaşa əlaqəsi olmayan Dövlətlər onlara riayət etmək məcburiyyətində deyil. Buna baxmayaraq, və getdikcə artan meyllərə görə, heç bir şey Dövlətin digər Dövlət əleyhinə faktın aşkarlanmasından sonra öz qanunvericiliyini dəyişdirməsinin qarşısını almır. Bizim presedent hüququna dair mükəmməl biliklərə malik olan ali məhkəmələr məhz burada onun icrasında çox müsbət bir rol oynaya bilərlər. Çoxsaylı nümunələrdən bəziləri, şübhəsiz ki, iş sessiyaları zamanı təqdim ediləcək.

Bizim Məhkəmənin öz hökmlərinin düzgün icrasının təmin edilməsi üçün istifadə etdiyi vasitələr arasında pilot hökm sistemini vurğulamaq istərdim. Məhkəmə “struktural” pozuntu kimi məlum olan pozuntunu aşkar etdiyi zaman məsul Dövlətdən ümumi təbiətli tədbirlər görülməsi yolu ilə bütün potensial ərizəçilərin çəkdiyi zərəri kompensasiya etmək pilot hökmünü verə bilər. Bu o deməkdir ki, Məhkəmə hər bir ayrıca işə dair hökm vermək məcburiyyətində deyil. Bu, çox effektiv bir mexanizmdir.

Məhkəmənin vəziyyətini statistik bucaqdan nəzərdən keçirsək aydın olar ki, son illərdə toplanıb qalmış işlərin sayı əsaslı şəkildə azaldılmışdır və mənə dəyə bilər ki, 2015-ci ilə qədər, vahid hakimlərin verdiyi qərarlarla əlaqədar toplanıb qalmış işlər tamamilə aradan qaldırılacaq. Bunu nəzərə alaraq, vahid hakimin həll edə bilmədiyi və təbiət etibarilə ən ciddi işlərdə vəziyyət daha mürəkkəbdir və problemləri həll etmək üçün bizə daha çox vaxt lazım olacaq. Bu, xüsusilə də əsasən Dövlət səviyyəsində həlli tapılmalı olan bir sıra təkrar işlər üçün doğrudur. Əslində, bu qədər böyük iş həcmi çox zaman hökmlərimizin icrasının mümkünsüzlüyü ilə əlaqədardır ki, bu da yalnız Məhkəmənin deyil, həmçinin Nazirlər Kabinetinin etibarlılığına xələl yetirir.

Sabah səhər bu konfransın üçüncü və sonuncu sessiyasında **Konvensiya sistemi daxilində hakimlər arası dialoq** müzakirə ediləcək. Bu cür dialoq çox vaxt ya Strasburqda, ya da müvafiq konkret ölkədə görüşlər formasında həyata keçirilir. Biz həmişə dinləmələrimizə gələn və Məhkəmə Kanselyariyasının hakimləri və üzvləri ilə görüşən bu məhkəmə deleqasiyalarını qəbul etməyə şadiq. Dövlət və Avropa hakimləri arasında həqiqi dialoq illər keçdikcə qurulmuşdur. Bu cür dialoq zəruri olub getdikcə güclənməlidir və güclənəcəkdir.

Bildiyiniz kimi, son zamanlar qəbul edilən 16 sayılı Protokolun məqsədi sizin ali məhkəmələrlə bizim Avropa Məhkəməsi arasında yeni dialoq növünün qurulmasıdır. Əslində mən buna bu səbəbdən “Dialoq Protokolu” kimi istinad edirəm. Artıq on beş Dövlət tərəfindən imzalanmış və on ratifikasiyadan sonra qüvvəyə minəcək bu saziş üzv Dövlətlərin ən ali məhkəmələrinə Konvensiyada göstərilən hüquq və azadlıqların şərh və ya tətbiqi ilə əlaqədar prinsip məsələlərinə dair məsləhət rəyləri üçün Məhkəməyə xahişlər göndərmək imkanı verəcək. Bu xahişlər dövlət məhkəməsi qarşısında həllini gözləyən işlər kontekstində təqdim edilə bilər. Məhkəməmizin verdiyi məsləhət rəyləri dəlillərlə müşayiət ediləcək və qeyri-məcburi olacaq. Bu rəylər Məhkəmə ilə ölkədaxili məhkəmələr arasında məhkəmə dialoqunun əlavə elementini təşkil edir və dövlət məhkəmələrinə heç bir formada məcburi olmadan maarifləndirici təsir göstərəcək. Mən qəti şəkildə əminəm ki, bu məcburi rəylərə müvafiq olaraq hökmlər vermək seçimini edən hər

hansı məhkəmənin səlahiyyəti hamının xeyrinə gücləndiriləcək. Bu sistem işlərin Məhkəmə qarşısına çıxarılmadırsa ölkədaxili səviyyədə həllinə imkan verəcək, lakin bu imkan son daxili qərarın qəbulundan sonra tərəflər üçün hələ də mövcud olacaq. O, bizim aramızda uzun müddət sürən dialoq tərzini təsis edəcək. Beləliklə də, bizə təqdim edilən ən əhəmiyyətli məsələlər geniş məhkəmə forumu tərkibində nəzərdən keçiriləcək. 16 sayılı Protokol dialoqumuz üçün normativ zəmin təmin edərək sistemdə buraxılmaya imkan verəcək. Əminəm ki, Protokol sonda Konvensiyanın Məhkəməmiz tərəfindən şərhinin *erga omnes* effektini gücləndirəcək.

Bu konfransın gündəliyinə bir sıra element daxildir. Əminəm ki, bu görüş keçirəcəyiniz səmərəli müzakirələr sayəsində hakimlər arasındakı dialoqun gücləndirilməsinə kömək edəcək və beləliklə də, Məhkəmənin presedent hüququnun səlahiyyətlərini artıracaq.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri Fuad Ələsgərovun ÇIXIŞI

Hörmətli sədr,

Əziz qonaqlar, xanımlar və cənablar,

“İnsan hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının ölkə daxili tətbiqində milli hakimlərin rolu” mövzusunda Beynəlxalq Konfransın iştirakçılarna Azərbaycan Respublikası Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyevin salamlarını çatdırmaq istərdim.

Azərbaycan Prezidenti Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2014-cü il iyun sessiyası zamanı çıxış edərək Azərbaycan sədrliyinin prioritetlərini müəyyən etmişdir. Bunlar – korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq vasitəsilə Qanunun Aliliyinin gücləndirilməsi, mədəniyyət baxımından fərqli cəmiyyətlərin qarşılıqlı hörmət və anlaşma əsasında konsolidasiyası, sosial birliyin, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, gənclərin insan hüquqları və demokratiya məsələləri üzrə maarifləndirilməsidir.

Bugünkü konfrans Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsində sədrliyi çərçivəsində keçirilən çoxsaylı tədbirlərdən biri olaraq, dövlətimizin Avropa Konvensiyasına və Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətinə xüsusi önəm verdiyini bir daha sübut edir. Azərbaycanın sədrliyi dövründə keçirdiyimiz konfranslar, seminarlar və təqdimatlar Avropa dəyərlərinin geniş yayılması və üzv-dövlətlərin Azərbaycanla yaxından tanış olması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz Avropa Məhkəməsinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində yeni yanaşmaları və Avropa Konvensiyasının dəyərlərinin geniş yayılmasını dəstəkləyirik.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin gələcəyinə dair konfransın Brayton bəyannaməsində vurğulanmışdır ki, Konvensiyanın milli səviyyədə tam şəkildə implementasiyası üzv dövlətlərdən pozuntuların qarşısının alınması üçün səmərəli tədbirlərin görülməsini tələb edir. Brayton bəyannaməsində həmçinin milli məhkəmələr tərəfindən Məhkəmənin presedent hüququnun nəzərə alınması zəruriliyi qeyd edilərək vurğulanır ki, bu tədbirlər Məhkəməyə verilən şikayətlərin sayının azalmasına, nəticədə isə onun işinin yüngülləşməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Konvensiya müddələrinin yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə səmərəli fəaliyyət göstərilir. Buna qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının əməkdaşları və hakimlər üçün mütəmadi təlimlər, məhkəmə sistemi infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, əhali arasında maarifləndirmə işinin aparılması, müxtəlif sosial yönümlü innovasiyaların tətbiqi və sair tədbirlər daxildir.

Şübhəsiz ki, insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının təmin edilməsində başlıca rol mülki, inzibati və ya cinayət işlərinə müstəqil, obyektiv, qərəzsiz qiymət vermək imkanına malik olan məhkəmələrə mənsubdur.

Ölkəmizdə müstəqil və səmərəli məhkəmə sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün məqsədyönlü iş aparılır. Bizim nailiyyətlərimiz sırasında müasir tələblərə cavab verən məhkəmə infrastrukturunun qurulması, yeni apellyasiya və inzibati-iqtisadi məhkəmələrin bölgələrdə təsis

edilməsi, Məhkəmə-Hüquq Şurasının yaradılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, Ədliyyə Akademiyasının yaradılması və sair vardır.

Azərbaycanda hakimlərin seçilməsinə dair yeni şəffaf prosedurlar Avropa Şurasının CEPEJ komitəsi tərəfindən ən yaxşı təcrübələrdən biri kimi qəbul edilmişdir. Bu prosedurlar nəticəsində gənc, müasir düşüncəli, Məhkəmənin presedent hüququna dair biliklərə malik olan şəxslər hakim vəzifəsinə təyin edilmişdir. Onlar hakim korpusunun 60 faizindən artıq hissəsini təşkil edir.

Azərbaycan Ali Məhkəməsinin da Konvensiyanın tətbiqi sahəsində xüsusi rolunu qeyd etmək istədim. Məhkəmə qərarlarının böyük əksəriyyəti Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ nəzərə alınmaqla, Konvensiyanın tələblərinə riayət edilməklə qəbul edilir.

Azərbaycan dövləti Avropa Məhkəməsinin qərarlarına hörmətlə yanaşır və onların ölkədə tətbiq edilməsi üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirir.

Şübhə etmirəm ki, bugünkü konfrans Avropa məkanında Konvensiyanın tətbiqi, Məhkəmənin presedent hüququnun geniş surətdə implementasiyası sahəsində əlavə tədbirlərin müəyyən edilməsində vacib rol oynayacaqdır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Türkiyə Cümhuriyyəti Ali Məhkəməsinin Sədri Ali Alkanın çıxışı

**Hörmətli iştirakçılar,
Dəyərli həmkarlar,
Mən hamınızı hörmətlə salamlayıram.**

İnsan Hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə tanınması və qorunması mexanizmlərinin inkişafı XX əsrdə İnsan Hüquqları sahəsində ən böyük və ən effektiv tərəqqi hesab edilə bilər. Beynəlxalq ictimaiyyət həm İnsan Hüquqları və azadlıqları, həm də müvafiq hökumətlərin bu hüquqların qorunması üçün öz qanun sistemlərində və hüquq təcrübələrində lazımı addımlar atması sahəsində razılaşıdırılmış təriflərin təqdim etməsi məqsədini daşıyan İnsan Hüquqlarına dair bir sıra beynəlxalq konvensiya qəbul etmişdir.

Türkiyə bu sahədə ən əhəmiyyətli sənəd olan Konvensiyanı 4 noyabr 1950-ci ildə imzalamışdır və bu Konvensiya 18 May 1954-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir.

Konvensiya yalnız vətəndaş və siyasi hüquq və azadlıqlar kataloqunu təmsil etmir, həmçinin dövlət

tərəflərinin öz öhdəliklərini icra etməsi üçün sistem təşkil edir. İndi dövlət partiyalarının, fərdlərin, fərdlər qruplarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının Konvensiyada dövlət əleyhinə qorunub saxlanmış dəyərləri pozması səbəbindən Konvensiyaya istinad etmək mümkündür.

Strasburqda təsis edilmiş konkret qurumlara Konvensiyada göstərilən İnsan Hüquqlarının praktiki tətbiq edilib-edilmədiyinə nəzarət etmək həvalə edilmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu sahədə ən əhəmiyyətli təşkilatdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (qısaca; Məhkəmə) stabil və ya sabit tarixi sənədlər deyil, canlı beynəlxalq İnsan Hüquqları normalarının təmin edilməsi və inkişafı sahəsində əhəmiyyətli beynəlxalq qurum kimi fəaliyyət göstərir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu sahədə əhəmiyyətli orqanlardan biridir.

Məhkəmənin qərarları Türkiyədə hüquqi təcrübələrə və qanunvericiliyə mühüm təsir göstərir. Məsələn, Məhkəmə İncal Türkiyə əleyhinə məhkəmə işində hərbi hakimlərin Milli Təhlükəsizlik Məhkəmələrinin üzvləri kimi fəaliyyət göstərməsinin ədalətli məhkəmə hüququnu pozmasını aşkar etdikdən sonra hərbi hakimlərə Konstitusiyaya 1999-cu ildə edilmiş düzəlişlə Milli Təhlükəsizlik Məhkəməsinin üzvləri kimi fəaliyyət göstərmək qadağan edilmişdir.

Türkiyə ilə əlaqədar məhkəmə işlərinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin iş həcminin böyük bir hissəsini təşkil etməsinə baxmayaraq, Türkiyə Konstitusiyaya Məhkəməsinə fərdi ərizə hüququnun daxil edilməsi ilə bu ərizəçilərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır.

Cəmiyyətin dəyişən ehtiyaclarına uyğun olaraq, Konvensiyaya müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri qəbul edilməlidir və Konvensiyanın ifadə tərzini formativ tərzdə şərh edilməlidir. Konvensiyada göstərilən anlayışların əksəriyyəti demokratik cəmiyyətin hüquqi və ictimai strukturu ilə əlaqədardır. Buna görə də, Konvensiyaya əsaslanan normalar statik deyil, lakin təkmilləşdirilə və inkişaf etdirilə bilər. Onun şərhində Konvensiyanın effektivliyinin saxlanması və demokratik cəmiyyətin dəyişən dəyərlərinin nəzərə alınması üçün formativ tərzin tətbiqi çox əhəmiyyətlidir. Məhkəmə öz funksiyasından xəbərdardır və bunu öz qərarlarında aydın əks etdirir. Məsələn, Tayres və Marksın məhkəmələrində vurğulanı ki, “Konvensiya mühüm bir vasitədir”. Nəticədə, Məhkəmə əvvəllər Konvensiya ilə icazə verilən bəzi halları icazəverilməz hesab etmişdir. Məsələn, tənha ana

ilə qızının arasında analıq əlaqəsinə dair məhkəmə işində Məhkəmə qərara alıb ki, nikahla doğulan uşaqla qeyri-qanuni uşaq arasında əvvəllər qəbul edilən fərqləndirmə artıq qəbul edilməzdir. Başqa bir misalda Məhkəmə qərara aldı ki, Şimali İrlandiyada homoseksuallığı cəzalandıran qanun Konvensiyanı pozur, çünki hazırda Avropa Şurasının bir neçə üzv dövləti homoseksuallara müvafiq qanunun qəbul edildiyi dövrlə müqayisədə çox dözümlülük göstərir; buna görə də, cərimə çağırışlarının iddiası vacib deyil.

Təbii ki, Konvensiyanın formativ tərzdə şərhinin məhdudiyətləri vardır. Prinsip etibarilə, zəmanət verilən hüquqların genişləndirilməsi “qanunverici” aktla, başqa sözlə, əlavə protokollar yolu ilə həyata keçirilməlidir. Lakin Məhkəmənin Konvensiyada göstərilən hüquqlar əleyhinə hadisələrin üstünlüyündən yayınmaqda və bu günün və gələcəyin Avropa icmaları arasında harmoniyaya nail olmaqda aparıcı rolu var.

Məhkəmə qanunlarının Türkiyə hüququnun inkişafında rolu

İnsan Hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasının mümkünsüzlüyü səbəbindən Konvensiyaya əsaslanan sistem İnsan Hüquqlarının qorunması daxili mexanizmlərinin əvəz edilməsi deyil, dəstəklənməsi üçün nəzərdə tutulub. Hazırkı dövrdə təxminən 800 milyon insan Məhkəmə yurisdiksiyasına tabe olan ərazidə yaşayır. Məhkəmə istəsə belə, hər gün 47 dövlətdə müşahidə edilən İnsan Hüquqları pozuntularının qarşısını ala və ya bu pozuntularla əlaqədar sanksiyalar tətbiq edə bilməz. Bu sayı nəzərə alsaq, praktikada bu mümkün deyil. Təshih və ya təkmilləşdirmə dövlət orqanlarının səlahiyyətidir. Məhkəmə dövlətin və ya şəxsin marağı arasındakı balansın dövlətin xeyrinə pozulduğu hallar istisna olmaqla belə hallara müdaxilə etmir. Bu, Konvensiyanın “subsidiarlıq” və “tamamlıq” prinsipləri nəticəsində ortaya çıxır.

Dövlət Tərəfləri öz daxili qanunlarını Konvensiya ilə uzlaşdırmağa məcburdur; lakin, bu uzlaşdırmanın necə ediləcəyini qərara almaq müvafiq Dövlətin səlahiyyətidir.

Məhkəmə Konvensiyanın şərhində dinamik yanaşma qəbul edir. Birinci Maddədə göstəriləndiyi kimi “Hüquq və azadlıqların təmin edilməsi” davamlı prosesdir. Məhkəmə müəyyən qanun prinsipinin və ya dövlətin hüquq təcrübəsinin Konvensiyaya uyğun olmadığını aşkar edərsə, müvafiq dövlət öz prinsiplərini və ya təcrübələrini Konvensiya ilə uyğunlaşdırmaq sahəsində zəruri addımlar atmağa məcburdur. Dövlətdə bu sahədə ümumi təcrübələr mövcuddur.

Türkiyə vətəndaşları tərəfindən Strasburqa ərizəçilərin sayı yalnız Türkiyə Məhkəmələri öz daxili hüquq prinsiplərini beynəlxalq öhdəliklərinə zidd olaraq şərh etməkdən yayındığı zaman azaldıla bilər.

Məhkəmənin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına zidd olaraq dövlət qanununu etibarsız hesab etmək, inzibati əməlləri ləğv etmək və ya hökmü geri götürmək səlahiyyətinin olmamasına baxmayaraq, o, yalnız hər bir avropalının gündəlik həyatının yaxşılaşdırılmasına töhfə etməmiş, həmçinin öz qanunları ilə dünya üçün minimal məhkəmə standartlarını müəyyən etmişdir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası daxili qanunda İnsan Hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin əvəz edilməsi məqsədini daşıyan bir sistem təşkil etmir. Əksinə, Məhkəmə aşkar etmişdir ki, Konvensiyaya əsaslanan sistem daxili qanunu tamamlayır və ikinci dərəcəlidir. İnsan Hüquqlarını Konvensiyada göstəriləndiyi kimi effektiv qorumaq başlıca öhdəliyi fərdi ərizələr qəbul edildiyi halda Konvensiyanın bir tərəfi olan dövlətə, onun məhkəmə orqanlarına və xüsusilə də Konstitusiyaya Məhkəməsinə məxsusdur.

1987-ci ildən başlayaraq Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasına fərdi ərizələrə icazə verildiyi 2007-ci ilə qədərki 20 il ərzində 1982-ci il Konstitusiyasına doqquz konstitusiyaya düzəlişi edilmişdir. Bu düzəlişlər əsasən Kopenhagen Meyarlarına, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası müddəalarına və düzəlişlər üçün səbəblərdə bildirildiyi kimi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarına əsaslanırdı.

Ən əhəmiyyətli düzəlişlərdən biri Konstitusiyanın 90-cı Müddəasının son bəndində 07.05.2004-cü il tarixli Qanun No. 5170-də göstərilmişdir. Bu müddəaya uyğun olaraq, “Lazımı şəkildə icra edilən fundamental hüquq və azadlıqlar sahəsində beynəlxalq müqavilələrlə daxili qanunlar arasında eyni məsələyə dair müddəalar arasında fərqlər səbəbindən təzadın ortaya çıxdığı halda, beynəlxalq sazişlərin müddəaları üstün tutulacaq”. Qanunvericilik bu düzəlişlə icraedici və

məhkəmə sistemləri üzərində böyük bir yük qoymuşdur. Başqa sözlə, 2004-cü ildən etibarən icraedici və məhkəmə orqanlarının Konvensiyaya zidd qanunları, nizamnamələri və təlimatları, o cümlədən müddəaları nəzərə almamaqla Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəalarına uyğun şəkildə tədbirlər görmək və birbaşa qərarlar qəbul etmək hüququ və səlahiyyəti var və onlar qanunvericiliyin etinasızlığı səbəbindən “Avropa İctimai Asayışı” ilə bir araya gələ bilməzlər.

2004-cü il düzəlişindən sonra ümumi Məhkəmələrin həm Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının, həm də Konvensiyanın şərtləri hesab edilə bilən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hökmlərini nəzərə alaraq qərarlar vermək öhdəliyi var. 2002 və 2003-cü illərdə Cinayət Məhkəməsi Məcəlləsinə və Mülki Məhkəmə Məcəlləsinə edilmiş qanuni düzəlişlərdən sonra, Türkiyə Strasburq Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilmiş pozuntu qərarlarını cinayət, mülki və inzibati prosedurdə təkrar məhkəmə üçün zəmin hesab etməyə başladı. Bu da milli qanunda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi presedent hüququna normativ dəyər verdi.

Avropa İttifaqının 2014-ci il İnkişaf Hesabatında bildirildiyi kimi, bəzi çatışmazlıqlara baxmayaraq, Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Məhkəmə İslahatı Strategiyasına görə ölkəmizlə əlaqədar məqsədlərin böyük qisminə nail olunmuşdur. Konstitusiyaya Məhkəməsi Türkiyə Konstitusiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının pozulması səbəbindən Ali Hakimler Şurasının Qanununda və Ədalət Akademiyasının Qanununda edilmiş düzəlişlərin ləğvinə sərəncam vermişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi fərdi ərizələri qəbul etməyə başladı. Məhkəmə ‘twitterin qadağasına giriş’ qərarının vaxtılı-vaxtında tətbiqinin mümkünsüzlüyünü səbəb gətirərək qeyd etdi ki, daxili tədbirlər səmərəsizdir. 2014-cü ilin may ayında Konstitusiyaya Məhkəməsi ifadə azadlığı aqressiyasını qəbul etdi və istifadəçi hüquqları heç bir müvafiq Məhkəmə qərarı olmadan ‘Youtube-a girişə qadağa’ ilə pozuldu. Bu və bənzər qərarlar azadlıq və təhlükəsizlik hüququnu və ədalətli məhkəmə hüququnu təmin edir və təkrar məhkəmə üçün yol açmışdır. 2010-cu ildə qəbul edilmiş bu qərarlar ‘fərdi ərizə prosedurunun’ əhəmiyyətini göstərmiş və Türkiyədə Konstitusiyaya sisteminin elastikliyi nümayiş etdirmişdir. Xüsusi Terror Məhkəmələri 2014-cü ilin fevral ayında ləğv edildi. Anti-terror Qanununun 10-cu Maddənin bütün elementləri ilə ləğvi və xüsusi səlahiyyətlərə malik ağır cəza məhkəmələrinin ləğv edilməsi ilə maksimal həbs müddəti 10 ildən 5 ilə qədər azaldıldı.

2013-cü ildə qəbul edilmiş qanunun icrası ilə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə təqdim edilmiş çözümlər üçün yardım müraciətləri ilə əlaqədar kompensasiyanın ödənişi şərti ilə Ədliyyə Nazirliyində ‘İnsan Hüquqlarının Kompensasiyası Komissiyasının’ qurulmasına imkan yaradan pozitiv nəticələr əldə edildi.

2013-cü ilin dekabr ayında Ergenekon İşləri ilə əlaqədar Konstitusiyaya Məhkəməsi qərara aldı ki, şübhəli şəxslərin ikisinin həbsdə saxlanma müddəti müəyyən edilmiş zaman müddətini keçmişdir və onların qanuni seçilmə haqqı pozulmuşdur. Bu şəxslər buraxıldılar və Türkiyə Böyük Milli Məclisinə daxil oldular. Nəticədə, digər hallarda bənzər hökmlər verildi və bütün saxlanılan parlamentçilər buraxıldı.

Ədliyyə Nazirliyinin İnsan Hüquqları şöbəsi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının tərcüməsini öz rəsmi veb saytında dərc etdirir.

Ombudsman Təsisatı şikayətlər qəbul etməyə davam etdi və müəssisəyə dair bəzi tövsiyələr üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hüquqi rəylərinə istinad etdi.

2014-cü il Avropa İttifaqının İnkişaf Hesabatında ədalət, azadlıq və təhlükəsizlik sahəsində böyük inkişaf qeyd edilmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hüquqi qüvvəsinin qəbulu bütün bu müsbət gedişatlərdə əhəmiyyətli rol oynayır. Diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm ki, biz Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında qəbul edilmiş hüquq və azadlıqlar sahəsində çatışmazlıqların aradan qaldırılması sahəsində inamla fəaliyyət göstəririk.

İnanıram ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (ECoHR) və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (ECoHR) qərarları müqaviləyə imza atan dövlətlərə pozitiv təsir göstərəcək. Mən Azərbaycan Ali Məhkəməsinə təşəkkür etmək istəyirəm və sizi dərin hörmətlə salamlayıram.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimi Xanlar Hacıyevin çıxışı

Hörmətli Konfrans iştirakçıları!

İcazə verin birdə öz tərəfimdən Azərbaycan Ali Məhkəməsinə və Avropa Şurasına təşəkkürümü bildirim. İkinci gündür ki, biz milli məhkəmələr üçün çox vacib olan problemləri müzakirə edirik və mən şəxsən bu fikir mübadilələrini çox effektiv hesab edirəm. Xüsusən ona görə ki, burada çox saylı azərbaycanlı hakimlər iştirak edirlər. Aydın ki, Avropa Məhkəməsinin qərarlarının tətbiqi ilk növbədə konkret dövlətdə demokratiyanın inkişafından, hüquq nəliyyindən və insan haqlarının müdafiəsindən asılıdır. Bununla belə etiraf etməliyik ki, bunlarda öz növbəsində milli hakim tərəfindən hüququn tətbiqindən asılıdır. Əslə onun hüquq düşüncəsindən, demokratik

mədəniyyətindən asılıdır. Ona görə mən onlara bu məsuliyyətli fəaliyyətlərində uğurlar arzulayıram.

Azərbaycan gənc dövlətdir və aydındır ki, hüququn tətbiqində olan məsələlərin bütövlükdə həlli zaman tələb edir. Bu yolu bütün Avropa ölkələri keçib və onlarda buna bir gündə nail olmayıblar. Demokratik quruculuq yeni demokratik ənənələrin üstünlüyündən asılıdır və ən vacibi hüquq nəliyyindən. Burada səslənən bir fikirlə tamamilə razıyam: demokratiya gündəlik fədakarlıq tələb edir. Bu quruculuq da hakimlərin xüsusi rolu var və mən onlara uğurlar arzu edirəm. Birdə demək istəyirəm ki, iki gün keçən çıxışlar və maraqlı müzakirələrə görə minnətdaram.

Hakim, Məhkəmə və Prokurorluq sahəsində Polşa Dövlət Məktəbinin Beynəlxalq Əməkdaşlıq Şöbəsinin Sədri, Avropa Şurasında HELP Proqramının Məşvərət Heyətinin üzvü və koordinatoru, Fəlsəfə Elmləri Doktoru Qrjeqor Borkovskinin çıxışı

Hüquqi mütəxəssislərin təliminin rolu: ən yaxşı təcrübələr və onların pozuntuların aradan qaldırılmasına təsiri

I. İnsan Hüquqlarının qorunması sahəsində hüquqi mütəxəssislərin təlimi - bu cür təlimin hüquqi çərçivəsi və tələbləri

A. Ümumi tələblər

Əminəm ki, prezentasiyamın əsas tezisi heç də ziddiyyətli deyil - hüquqi mütəxəssislərin təlimi pozuntuların aradan qaldırılması üçün zəruridir; bunu hamımız hiss edirik. HELP (Hüquq Mütəxəssisləri üçün İnsan Hüquqları Təhsili Proqramı) Proqramının 2014-cü ildəki illik toplantısının əsas mövzusu bunu aydın göstərir: “Yaxşı təlimdən yaxşı hökmlər törəyir”. Bu iki element arasındakı əlaqə aydındır. Lakin bu cür təlimin əsas xüsusiyyətləri, tələbləri nələrdir? Biz yaxşı hüquqi təlimin bir ölkədəki İnsan Hüquqları pozuntularına və bundan əlavə, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsidəki işlərin sayına təsirini necə qiymətləndirə və ya hesablaya bilərik? Bu sualların cavablandırılması mümkün olsa belə asan deyil, lakin biz hakimlər üçün İnsan Hüquqları təliminin Avropa

standartlarına müvafiq şəkildə necə təşkil edilməli olmasına, həmçinin HELP Proqramının yaradılması ilə əlaqədar yeni imkanlara daha diqqətlə nəzər yetirə və bu cür təlimin dövlət səviyyəsində nümunəsini görə bilərik.

Onu da vurğulamaq istərdim ki, HELP Proqramı bütün hüquqi mütəxəssislər (hakimlər, prokurorlar, hüquqşünaslar və s.) üçün nəzərdə tutulsa belə, mən diqqəti məhkəmə üzvləri üzərində cəmləyəcək və yalnız hakimlərə dair sənədlərdən sitat gətirəcəyəm.

Hakimlərin təliminin əhəmiyyəti 1985-ci ildə qəbul edilmiş Hakimlərin Müstəqilliyinə dair BMT-nin Əsas Prinsipləri və Avropa Şurasının 1994-cü ildə (Hakimlərin müstəqilliyi, səmərəliliyi və roluna dair Tövsiyə № R (94) 12) və 1998-ci ildə (Hakimlər üçün Qanuna dair Avropa Nizamnaməsi) qəbul edilmiş mətnləri kimi bir sıra beynəlxalq sənədlərdə tanınır və CCJE-nin (Avropa Hakimlərinin Məsləhət Şurasının) 1 saylı Rəyinin 11-ci bəndində istinad edilmişdir. Aydındır ki, bütün bu mətnlər məhkəmənin müstəqilliyi ilə əlaqədardır və bunun üçün əlbəttə ki əsaslı səbəblər vardır - bu mövzuya sonra bir daha qayıdacağam.

Hakimlər üçün bu cür təlimin tələblərinə gəldikdə qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildə **Avropa Hakimlərinin Məsləhət Şurası (CCJE) Hakimlər üçün dövlət və Avropa səviyyələrində ilkin və xidmət zamanı məqsədəuyğun təlimə dair 4 saylı Rəy** qəbul etmişdir. Yuxarıda qeyd edilən rəydə CCJE digər məsələlərlə eyni zamanda onu da bildirir ki, tam hüquqi təlimlərini bitirdikdən sonra seçilmiş hakimlərin öz vəzifələrini qənaətbəxş icra edə bilmələri üçün ətraflı, dərin və çeşidli təlimlər alması zəruridir. Bu cür təlim həmçinin onların İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqlarına dair Konvensiyanın tələblərinə müvafiq şəkildə müstəqilliyinin və

qərəzsizliyinin zəmanətidir. Hakimlərə hörmət və onların hörmətə layiq olması üçün təlim ilkin şərtidir. Hakimlər qanunun texniki sahəsindən (...) əlavə sahələrdə də dərin və çeşidli biliklərə malik olarlarsa, vətəndaşların məhkəmə sisteminə etibarı güclənəcək. Qısaca, təlim məhkəmə vəzifələrinin obyektiv, qərəzsiz və səriştəli icrası və hakimlərin yersiz təsirlərdən qorunması üçün zəruridir.

Təlimin hakimlər və hər bir fənn üzrə mütəxəssislər tərəfindən keçirilməsi vacibdir. Təlimçilər onların dərs keçilən mövzular sahəsində biliklərini və dərs demə bacarıqlarını nəzərə alaraq öz peşələrində ən yaxşılar arasından və təlim üçün məsul orqan tərəfindən diqqətlə seçilməlidir. Hakimlər təlim fəaliyyətlərinə məsul olarkən bu hakimlərin məhkəmə təcrübəsi ilə əlaqə saxlaması vacibdir.

Beləliklə də, CCJE *digər məsələlərlə birlikdə aşağıdakıları da* tövsiyə etmişdir:

I. xidmət zamanı təlim adətən hakimlərin könüllü iştirakı ilə keçirilməlidir;

II. xidmət zamanı icbari təlim yalnız müstəsna hallarda keçirilə bilər; nümunə olaraq (məhkəmə və ya digər məsul orqan bu cür qərara gələrsə) hakim yeni vəzifəyə və ya fərqli iş və ya öhdəliklər sahəsinə keçdiyi, yaxud qanunvericilikdə fundamental dəyişikliklərin baş verdiyi halları göstərmək olar;

III. təlim proqramları ilkin və xidmət zamanı təlimlər üçün məsul məhkəmənin və ya digər qurumun rəhbərliyi altında təlimçilər və hakimlər tərəfindən yaradılmalıdır;

IV. eyni rəhbərlik altında keçirilən proqramlar hakimlər tərəfindən icra edilən funksiyalarla əlaqədar hüquqi və digər məsələlər üzərində cəmləşməli və onların ehtiyaclarına müvafiq olmalıdır;

V. məhkəmələr öz üzvlərini xidmət zamanı keçilən təlim kurslarında iştiraka təşviq etməlidir;

VI. proqramlar elə mühitdə keçirilməli və elə mühiti dəstəkləməlidir ki, müxtəlif məhkəmə bölmələrinin və səviyyələrinin üzvləri bir araya gələ, təcrübə mübadiləsi edə və ümumi nəticələr əldə edə bilsinlər;

VII. təlimin hakimlər üçün etik vəzifə olması ilə eyni zamanda üzv dövlətlərin də hakimlərin xidmət zamanı təlimi üçün zəruri olan maliyyə resurslarını, zamanı və digər tələbləri də təmin etmək öhdəliyi var.

B) Hakimlərin Avropa qanunu və İnsan Hüquqlarının standartları sahəsində təlimi

CCJE vurğuladı ki, vəzifələrinin təbiətindən asılı olmayaraq heç bir hakim Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ya Avropa Şurasının digər Konvensiyaları, və ya lazım gəldikdə Avropa İttifaqı Müqaviləsi və ondan törəyən qanunvericilik də daxil olmaqla Avropa qanununa etinasızlıq göstərə bilməz, çünki onlar bunu birbaşa özlərinə təqdim edilən işlərə təqdim etməlidirlər.

Hakimlərin vəzifələrinin bu zəruri aspektinin inkişafı üçün CCJE qərara gəlmişdir ki, üzv dövlətlər Avropa qanununun universitetlərdə öyrənilməsini möhkəmləndirdikdən sonra onun gündəlik işdə praktiki tətbiqinə xüsusi yer ayırmaqla həmçinin hakimlər üçün təklif edilən ilkin və xidmət zamanı təlim proqramlarına daxil edilməsini dəstəkləməlidir. Bundan əlavə, CCJE hesab edirdi ki, Avropada, xüsusilə də Avropa Məhkəmə Təlimi Şəbəkəsində (EJTN) məhkəmə təlimi müəssisələrinin birləşdirilməsi məqsədilə digər təşəbbüslər daxilində əməkdaşlıq bütün qitədə hakimlərin təlimi proqramlarının və üsullarının daha çox koordinasiyası və harmonizasiyasına effektiv töhfəsini verə bilər. Bu məqamda onu da vurğulamaq lazımdır ki, sənəddə çox aydın səbəbdən - HELP-in o zaman mövcud olmaması səbəbindən - HELP Proqramının adı çəkilmir.

Bu ideyalar CCJE-nin 4 sayılı Rəyini tamamlayan, **dövlət hakimlərinin beynəlxalq və Avropa qanununun effektiv tətbiqinin təminində roluna dair** 10 noyabr 2006-cı il tarixli, 9 sayılı (2006) Rəyində CCJE tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir.

Bu Rəyin məqsədi “beynəlxalq və Avropa hüququnun, xüsusilə də İnsan Hüquqları qanununun düzgün tətbiqinə nail olmaq” idi. “Hakimlərə təlimlər keçirilməsi, müvafiq məlumatların, sənədlərin, həmçinin yazılı və sözlü tərcümələrin mövcudluğu bu məqsədə çatmaq

üçün vasitələrdir". Bu anlamda CCJE vurğulamışdır ki, dövlət hakimləri (aid olduqları) dövlətin tərəfdaşı olduğu beynəlxalq və Avropa sazişlərinə, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına hörmətin və bu sazişlərin düzgün icrasının zəminidirlər. Bu məqamda vurğulamaq istədim ki, İnsan Hüquqlarına dair ikitərəfli və ya çoxtərəfli zəmində, və ya EJTN daxilində təşkil edilən beynəlxalq məhkəmə seminarları yaxşı təcrübələr mübadiləsi üçün mükəmməl sahədir, lakin adətən hakimlər arasında xarici dillər (əsasən ingiliscə) sahəsində kifayət qədər biliyin olmaması səbəbindən çox məhduddur; bu səbəbdən də, HELP-in İnsan Hüquqları kurslarını milli dillərə tərcümə etmək təşəbbüsü belə bir əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq və Avropa normaları, həmçinin məhkəmə təcrübəsi həm sayca, həm də mürəkkəblik baxımından sürətlə artır. Ölkənin hakimləri Avropa və beynəlxalq kontekstdə rahat olmalıdır, dövlət öz beynəlxalq öhdəliklərinə müvafiqliyi təmin etmək məqsədilə hakimlərin müvafiq Avropa və beynəlxalq istinad mətnlərini, xüsusilə də İnsan Hüquqlarının qorunmasına dair mətnləri tam anlamasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir ki, bu da onlara öz fəaliyyətlərini daha yaxşı icra etmək imkanı versin. Bir məsələ də əhəmiyyətlidir ki, CCJE beynəlxalq və Avropa hüququ sahəsində yüksək keyfiyyətli məhkəmə təlimini təmin etmək üçün məhkəmə üzvlərinin təlimatçıları arasında əsaslı dərəcədə təmsil edilməsinin vacibliyini yenidən vurğulamışdır.

CCJE bütün hakimlərin beynəlxalq və Avropa hüquq sferalarında dəqiq tədqiqatlara imkan vermək üçün hüquqi sənədlərin kağız və elektron versiyalarına girişi olmasını tövsiyə etmişdir. Eyni zamanda CCJE qeyd etdi ki, yalnız bir neçə ölkədə ədliyyə və ya xarici işlər nazirlikləri hakimləri öz ölkələrinə dair müvafiq mətnlərin, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hökmlərinin öz dillərinə tərcümələri ilə təmin edir. CCJE-nin fikrincə, bu vəziyyət dövlətlər tərəfindən tez bir zamanda dəyişdirilməlidir; müvafiq dövlət dəstəyinə həmçinin məhkəmə praktikasında istifadə edilə bilən hüquqi mətnlər üçün effektiv tərcümə xidmətlərinin yaradılması da daxil olmalıdır.

İnsan Hüquqları ilə əlaqədar məsələlərdə hakim təlimlərinin əhəmiyyəti həmçinin **Nazirlər Komitəsi** tərəfindən bu **Komitənin Universitet təhsilində və peşəkar təlimdə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına (ECHR) dair Tövsiyə Rec (2004)4-də** (aşağıda göstərilir) vurğulanmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2012-ci ilin aprel ayında qəbul edilmiş **Brayton Bəyanatında** üzv dövlətlər *"hakimlərin, hüquqşünasların və prokurorların tədris, təlim və peşəkar inkişafında Konvensiyaya dair müvafiq məlumat və təlimlərin təmin edilməsi"* yolu ilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının dövlət səviyyəsində effektiv icrasını təmin etməklə əlaqədar qətiyyətlərini ifadə etmişlər.

II. HELP Proqramının əhəmiyyəti

Yuxarıda qeyd edilmiş Nazirlər Kabinetinin Tövsiyəsinə cavab olaraq, Hüquq Mütəxəssisləri üçün İnsan Hüquqları Təhsilinə dair Avropa Proqramı (HELP Proqramı) işlənib hazırlanmışdır. Proqram Varşavada 2005-ci ildə keçirilən Avropa Şurası Dövlət və Hökumət Başçılarının Üçüncü Sammitindən sonra, 2006-cı ildə başlanmışdır. HELP Proqramının məqsədi 47 üzv dövlətdə hüquq mütəxəssislərinin yüksək keyfiyyətli təlimlə təmin edilməsidir.

HELP Proqramı əvvəlcə hakim və prokurorların ilkin və davamlı təlimi üçün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (ECHR) standartlarını dövlət kurrikulumlarına tamamilə daxil etmək məqsədilə hakim və prokurorlar üçün nəzərdə tutulmuşdu. 2012-ci ilin yanvar ayından etibarən proqrama 47 üzv dövlətin hamısındakı hüquqşünaslar da əlavə edilmişdir və hazırda Avropa Şurasının 47 üzv dövlətinin Hakimlər və Prokurorlar üçün Dövlət Təlim Müəssisələrinin və Hüquqşünaslar Assosiasiyalarının nümayəndələrindən təşkil edilib. Əhəmiyyətli olan odur ki, yuxarıda adı çəkilən Avropa Məhkəmə Təlimi Şəbəkəsi (EJTN), həmçinin hakimlərin, prokurorların və hüquqşünasların əsas beynəlxalq assosiasiyaları (CCBE, FBE, IAJ və s.) HELP Proqramının tərəfdaşlarıdır.

HELP veb saytı Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (ECHR) sahəsində təhsil üçün material və alətlərə azad onlayn giriş təmin edir; bunlara təlim materiallarının məlumat bazası, ECHR təlim metodologiyasına dair məlumat kitabçası (hazırda yenilənir, və ya daha doğrusu,

yenidən yazılır), ECHR lüğətləri, ECHR məlumat kitabçaları və elektron təlim kursları daxildir. Ən əhəmiyyətli olan odur ki, material hazırda bir sıra dildə mövcuddur və *hər bir dil üzrə* təlim resursları müvafiq dövlət veb sahifələrində tapıla bilər.

2013-cü ildə, İllik Toplantı zamanı HELP Proqramının Məşvərət Şurası birinci dəfə seçildi. O, hakimlər və prokurorlar üçün Dövlət Təlim Müəssisələrinin, həmçinin Hüquqşünaslar Assosiasiyalarının nümayəndələrindən təyin edilən altı üzvdən ibarətdir. 2013-cü ildə birinci Məşvərət Şurasının Koordinatoru kimi seçilmək və sonra bu ilin iyun ayında iki illik müddətə yenidən seçilmək şərəfi qismət olmuşdur. Bizim vəzifələrimizə digər məsələlərlə birlikdə aşağıdakılar daxildir:

- i. HELP Proqramı tərəfindən işlənib hazırlanmış standart kurikulumların və təlim materiallarının dəyərləndirilməsi;
- ii. HELP Şəbəkəsinə gələcək təlim fəaliyyətləri üçün prioritet mövzuların təklifi;
- iii. müvafiq beynəlxalq və dövlət iştirakçıları arasında İnsan Hüquqları təliminin koordinasiyası üçün ümumi strategiyanın müəyyənləşdirilməsi, həmçinin regional təşəbbüslərin işlənib hazırlanması;
- iv. hüquq mütəxəssisləri üçün təlim metodologiyalarına dair məsləhətlərin verilməsi.

Bizim seçilməmizdən dərhal sonra Məşvərət Şurası Fransadan Cənab Jan Pyer Mişelin **“Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası: hakimlərin, prokurorların və hüquqşünasların təliminin gücləndirilməsi və birləşdirilməsi”** adlanan **Giriş memorandumuna** dair rəyimizi **Hüquqi Məsələlər və İnsan Hüquqları üzrə Komitəyə** təqdim etmək qərarına gəldi.

Sözün qıçası: 2012-ci il mart ayının 13-də Parlament Assambleyası Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi nəzdində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəmə Təlimi İnstitutunun təşkili ilə əlaqədar təklif üçün Hüquqi Məsələlər və İnsan Hüquqları üzrə Komitəyə tövsiyə üçün təkliflə müraciət etməyi qərara aldı. HELP Məşvərət Şurasının fikrincə, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəmə Təlimi İnstitutunun yaradılması üçün yaxşı məqam deyil (həm siyasi, həm də iqtisadi səbəblərdən). Əvəzində dövlət təlim müəssisələri və hüquqşünaslar assosiasiyaları ECHR təlimi üçün substantiv və metodoloji resursların dəstəyini əldə etməlidir. Buna görə də HELP-in rolu gücləndirilməlidir.

Biz bunu olduğu kimi ifadə etmişik: AŞ Üzv Dövlətlərinin maliyyə vəziyyəti çox yaxşı məlumdur və heç bir əlavə şərhə ehtiyacı yoxdur; bu cür öhdəliyin siyasi aspekti hər bir ölkədə fərqli ola bilər, lakin İnsan Hüquqları məhkəmə təliminin “xarici” qurum tərəfindən mərkəzləşdirilməsi və birləşdirilməsi ideyası (hətta digər ölkə ilə müəyyənləşdirilmədikdə) bəzi AŞ Üzv Dövlətlərində qəbul edilə bilər (Birləşmiş Krallıq yaxşı nümunə kimi göstərilə bilər). AŞ Üzv Dövlətlərinin hər birində məqbul hesab edilən məqam odur ki, ən yaxşısı Strasburqda (Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və ya Avropa Şurası yaxınlığında və ya daxilində) informasiya mərkəzi kimi xidmət göstərəcək, mütəxəssislərin tapılması və ya təlim materiallarının, model kurikulumlarının, elektron təlim kurslarının yaradılması, təlim hadisələrinin birgə təşkili və AŞ Üzv Dövlətləri arasında yaxşı təcrübənin mübadiləsi sahəsində faydalı müəssisə təsis edilsin.

Lakin şübhəsiz ki, dövlət hakimlərinin, prokurorların və hüquqşünasların İnsan Hüquqlarına dair təlimlə təmin edilməsi sahəsində əsas yük hələ də Dövlət Təlim İnstitutları və Hüquqşünaslar Assosiasiyalarının üzərində olacaq, çünki bu müəssisələr öz ölkələrində hüquq icraçılarının təlim ehtiyacları ilə ən yaxından tanışdırlar. Bu ehtiyaclar ölkədən ölkəyə fərqlənir, çünki hər ölkədə müxtəlif İnsan Hüquqları məsələləri və problemləri (bəzən- struktural) mövcuddur. Bizim fikrimizcə, bu yanaşma həmçinin subsidiarlıq prinsipini əks etdirir. Digər tərəfdən, bu da məsləhət görülür ki, dövlət təlim müəssisələri dövlət səviyyəsində yüksək keyfiyyətli təlim yarada bilmək üçün ECHR təlimi üçün substantiv və metodoloji resursların dəstəyinə malik olsun.

Biz ECHR presedent hüququnun və təlim materiallarının milli dillərə tərcüməsini ən zəruri məsələlərdən biri kimi vurğulayırıq. Məhkəmənin rəsmi dilləri hələ də “hədəf qrup”da (yəni hüquq icraçıları), xüsusilə də Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrində geniş istifadə edilmir. Eyni zamanda, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində əksər məhkəmə işləri həmin ölkələrdən olan ərizəçilər tərəfindən başlanmışdır (hazırda təkcə Rusiya, Rumıniya, Ukrayna və Türkiyə ECHR işlərinin

təxminən 70%-ni təşkil edir), buna görə də bu cür ölkələrdən olan hüquq icraçılarını İnsan Hüquqları standartlarına və ECHR presedent hüququna dair kifayət qədər məlumatla təmin etmək zəruridir. Bu işə həmin məlumatların milli dillərə tərcüməsi olmadan mümkün olmayacaq. Bu məsələ HELP nümayəndələrinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində Presedent Hüququ İnformasiya və Nəşrlər Şöbəsinin Sədri Cənab Leyf Berqlə görüşündə müzakirə mövzusu olmuşdur. Görüş zamanı müxtəlif məsələlər, o cümlədən Məşvərətçi Şuranın Rəyində qaldırılan çox əhəmiyyətli bir məsələ, yəni Qeyri-rəsmi dillərə ECHR presedent hüququ tərcümələri sahəsində sinerjiyaların maksimallaşdırılması da müzakirə edilmişdir.

Parlament Assambleyası özünün **7 mart 2014-cü il tarixli 2039 (2014) Təvsiyəsində**, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına dair 1982 Nizamnaməsinə (2014) istinad edərək: hüquq mütəxəssislərinin təliminin möhkəmləndirilməsi ehtiyacı hüquq mütəxəssisləri üçün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası sahəsində yaxşı təlimin vacib əhəmiyyətini və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnu vurğulayır. Nəticədə Assambleya təvsiyə etmişdir ki, Nazirlər Kabineti HELP Proqramı üçün ayrılan büdcənin ona həvalə edilən vəzifəyə, konkret olaraq, hüquq mütəxəssislərinin təlimini xahiş edən hər hansı üzv Dövlətdə bu mütəxəssislərin təlimi sahəsində müxtəlif növ əməkdaşlığın təminatına müvafiqliyini təmin etsin. Bu o deməkdir ki, praktikada HELP hüquq icraçıları üçün İnsan Hüquqları təliminə dair Avropa səviyyəsində əsas oyunçuya çevrilmişdir.

Avropa Şurasından kənar təşəbbüslərə gəldikdə bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyaya və Məhkəmənin iş qanuna dair bir sıra müəssisələr təlim keçirlər. Bunlara hüquq icraçılarına təlimlər təklif edən və Konvensiyaya və Məhkəməyə dair vaxtaşırı seminarlar keçirən Avropa Qanunu Akademiyası (ERA) və Strasburqda yerləşən Beynəlxalq İnsan Hüquqları İnstitutu daxildir. Təlim standartlarını və kurikulumlarını işləyib hazırlayan, məhkəmə təlim mübadilələrini və proqramlarını koordinasiya edən və Aİ dövlət təlim qurumları arasında əməkdaşlığı dəstəkləyən təlim müəssisələri şəbəkəsi - Avropa Məhkəmə Təlimi Şəbəkəsi (EJTN) - tərəfindən Konvensiyaya (insan və fundamental haqlara) dair təmin edilən təlimlər də vardır. EJTN həmçinin öz mübadilə proqramı çərçivəsində məhkəmə üzvləri üçün Strasburqda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində bir illik təlim proqramında iştirak etmək üçün əla imkan təmin edir. Lakin bu imkan yalnız Aİ ölkələrində məhkəmə üzvləri ilə məhdudlaşır. Ümumilikdə, bu qurumlar tərəfindən Konvensiya və ECHR presedent hüququ ilə əlaqədar təmin edilən təlim məhduddur və *xüsusidir* və onların təmin etdiyi çoxsaylı kurslardan bir neçəsi Konvensiyaya əsaslanan məsələlərlə məşğul olacaq hakimlərin və ya digər hüquq mütəxəssislərinin ehtiyaclarını birbaşa təmin edir.

III. Yaxşı təcrübələrin nümunəsi - Polşa

HELP Proqramının vəzifələrindən biri 47 AŞ Üzv Dövlətinin ən yaxşı təcrübələrini toplamaq və Dövlət Təlim Müəssisələrinə bu təcrübəni öz kurikulumlarına əlavə etməyə icazə verməkdir. 2012-ci ilin may ayında Strasburqda İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi üzrə Ümumi Direktorluq tərəfindən buraxılan “Peşəkar Məhkəmə Sistemləri” İşçi Qrupunun “Hakimlərin Təlimi” Layihə Hesabatına da baxın. Aİ Üzv Dövlətlərindən maraqlı və ən müasir nümunələri (lakin yalnız İnsan Hüquqları təlimi nümunələri ilə məhdudlaşmayan) 2014-cü ilin aprel ayı tarixli Son Hesabat Tenderi JUST/2012/JUTR/PR/0064/A4- Pilot Layihənin İcrası - Avropa Məhkəmə Təlimində tapmaq olar. Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən 1-ci Fəsil “Hakimlərin və prokurorların təlimində ən yaxşı təcrübələrin tədqiqatı”; ən mükəmməl, yaxşı və ümidverici təcrübələri orada tapmaq olar. Bütün bu nümunələrin qısa kağızda göstərilməsi praktik cəhətdən mümkünsüz olduğu üçün aşağıdakı qeydlər yalnız Polşa təcrübəsinə aid olacaq, çünki mən Polşa məhkəməsi üçün İnsan Hüquqları təhsili modelinin yaradılmasında birbaşa iştirak etmişəm.

Əksər kontinental Avropa ölkələrində olduğu kimi Polşada məhkəmə təhsili ilkin və davam edən (və ya xidmət zamanı) təlim kimi iki qrupa bölünə bilər; ikisi ilə də Dövlət Məhkəmə və Prokurorluq Məktəbi məşğul olur. Məktəb Ədliyyə Nazirliyindən ayrı hüquqi qurum kimi əməliyyatlarına 4 mart 2009-cu ildə başlamışdır. 2012-ci ilə qədər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarına və hökmlərinə dair məsələlər əsasən Polşa qanununun müəyyən hissələrinə, yəni cinayət və ya mülki prosedur, və s.

dair təlim proqramları zamanı məruzə və şərh edilmişdir. Bu məsələlər konkret halların tədqiqi üsulunun və hökmlərin analizi və konkret hüquqi məsələlərə dair qərarların tətbiqi ilə tədris edilmişdir. Bu, həm ilkin, həm də davam edən məhkəmə (və prokuror) təlimində belə olmuşdur.

Lakin, ECHR presedent hüququnun əhəmiyyətini və Məhkəmədə həllini gözləyən Polşa işlərinin sayını nəzərə alaraq qərara gəlinmişdir ki, Polşada İnsan Hüquqlarının qorunmasına dair məhkəmə təlimi ən azı davam edən təlim üçün genişləndirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür təlim proqramının yaradılması təşəbbüsü Dövlət Məhkəmə Şurası, həmçinin Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən irəli sürülmüşdür (dövlət Agenti bu Nazirlikdə yerləşir). Buna görə də, bir illik hazırlıq prosesindən sonra, 2012-ci ildə Dövlət Məhkəmə və Prokurorluq Məktəbi illərlə davam etməsi nəzərdə tutulan yeni təlim fəaliyyətləri seriyasını (“*sistematik təlim proqramı*”) başlamışdır (aşağıda baxın). Yalnız 2012-ci ildə 500-dən çox hakim bu proqram zamanı təlim keçmişdir. Proqramın məqsədi bir tərəfdən hər bir Polşa hakimini və prokurorunu İnsan Hüquqlarının qorunması məsələlərinə dair başlıca biliklərlə təmin etmək, digər tərəfdən isə hər bir Polşa məhkəməsində Avropa hüququ sahəsində yüksək ixtisaslaşmış hakimlər qrupunu yaratmaq idi.

A. Sistemativ təlim proqramı

a. “Ümumi” təlim

İnsan Hüquqlarının qorunmasına dair “sistematik təlim proqramı” ayrıca yaradılmışdır: 1) cinayət hüququ bölmələrinin hakimləri (islah evi hakimləri də daxil olmaqla) və prokurorlar üçün və 2) “mülki hüquq” bölmələrində (bura ticarət, ailə, əmək və sosial sığorta qanunu və s. daxildir) hökm çıxaran hakimlər üçün. 50 hakim (və prokuror) qrupu üçün təlim 1 gün (8 “tədris” saati) sürür və bütün Polşa ərazisindəki hakimlər və prokurorlar üçün təlimi daha etibarlı və rahat etmək üçün bütün Polşa ərazisindəki 11 Apelyasiya Məhkəmələrinin və ya Apelyasiya Prokurorluğu İdarələrinin hər birində keçirilir. Hər il hər bir apelyasiya əyalətində iki gün təlim keçirilməlidir: biri “cinayət”, digəri isə “mülki” mövzuda.

Əhəmiyyətli olan odur ki, proqramın əsaslı bir hissəsi Ali Məhkəmə, Ali İnzibati Məhkəmə, Konstitusiya Tribunalı, Dövlət Məhkəmə Şurası, Polşa Hakimlər Assosiasiyası “Iustitia”, Ədliyyə Nazirliyinin İnsan Hüquqları Şöbəsi, həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Qeydiyyat Bölməsinin Sədri və o zamanlar ECHR Hakimi Prof. Lex Qarlıçki ilə müzakirə edilmişdir. Ədliyyə Nazirliyinin Dövlət Məhkəmə və Prokurorluq Məktəbini son ECHR presedent hüququna görə (xüsusilə də Polşa işlərində) təlim mövzularına çevrilməli olan məsələlərin təklifləri ilə davamlı surətdə təmin etmək öhdəliyi var. Təlimçilər özləri (yalnız hakim olmasalar belə) gündəlik işlərində ECHR presedent hüququ ilə çalışan və İnsan Hüquqlarının qorunması sisteminə dair geniş biliklərə malik olan icraçılardır.

Dövlət Məktəbi ilə HELP Proqramı arasında əməkdaşlıq sayəsində Avropa Şurasının üç məlumat kitabçası bu il polyakcaya tərcümə edilmiş və dərc edilmişdir (*Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına əsasən ədalətli məhkəmə hüququnun qorunması*, *Avropa İnsan Hüquqlarına əsasən şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnun qorunması* və *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına əsasən düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququnun qorunması*) və kursa gedən hər bir hakim və prokuror digər təlim materialları ilə birlikdə həmin məlumat kitabçalarının (məs. Konvensiyanın mətni və Strasburqda Məhkəməyə dair broşürlər) nüsxələrini alır.

b. “Dərin” təlim

Bundan əlavə, hər biri Avropa hüququna dair dərin biliklər əldə edəcək yüksək ixtisaslaşmış hakimlər qrupu təşkil edilir (bu anlayışa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ECHR presedent hüququ daxildir). Nəticədə, Polşada hər bir məhkəmədə (cinayət hüququ və mülki hüquq bölmələrində) Avropa hüququ sahəsində xüsusi təlim görmüş və bu sahəyə dair geniş biliklərə malik olan ən azı iki hakim olmalıdır (Aİ hüququ və ECHR presedent hüququ). Bu, hər bir Polşa hakiminə lazım gəldikdə Avropa hüququ sahəsində əsas biliklərinin kifayət olmadığı halda eyni məhkəmədə bir kolleqadan (ECHR presedent hüququ da daxil olmaqla) Avropa hüququna dair daha dəqiq məlumatı dərhal əldə etmək imkanı verəcək. Bu qrup həm Polşada, həm də xaricdə Dövlət Məktəbi tərəfindən təşkil edilən Aİ hüququ və ya İnsan Hüquqları məsələlərinə dair təlimlərdə iştirak etmək prioriteti olacaqdır.

B. Digər məsələlər və təlim fəaliyyətləri

“Sistematik təlim” İnsan Hüquqları məsələlərinə dair yeganə təlim deyil; ECHR presedent hüququ hələ də daxili hüquqi sistem mövzusunda məruzə və seminarların mövzudur (məs. məhkəmə ödənişləri, uzunmüddətli məhkəmə araşdırmaları, məhkəməyəqədər saxlama və s.). Polşa hakimləri həmçinin Strasburqda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində illik tədqiqat səfərlərinə gedir və HELP, EJTN tərəfindən və ya ERA ilə əməkdaşlıq çərçivəsində təşkil edilən təlim sessiyaları və seminarlarında iştirak edirlər. Dövlət Məktəbinin veb saytında həmçinin *digərləri ilə birlikdə* HUDOC, AŞ və ya HELP Proqramına və Ədliyyə Nazirliyinin elektron saytlarına subkeçidlərin daxil olduğu “İnsan Hüquqları” keçidi var (sonuncuda ECHR-ə dair geniş çeşidli məlumatlar, presedent hüququnun analizi və polyak dilində çoxsaylı ECHR hökmləri və qərarları var). 2009-2012-ci illərdə 2.000-dən çox Polşa hakimləri və prokurorları İnsan Hüquqları ilə əlaqədar təlimlərdə iştirak etmişlər.

İnsan Hüquqlarının qorunması mövzusu həmçinin ilkin təlimlər zamanı hakim və prokurorlar təlimlərinin iştirakçılarının təlim kurikulumuna daxil edilir. İngiliscə danışıq bilənlər məs. digər ölkələrdə İnsan Hüquqlarının qorunması sisteminə dair biliklər əldə etdikləri və bu sahədə Polşa situasinya təqdim etdikləri AIAKOS Proqramında və ya Temis Yarışında (ikisi də EJTN çərçivəsindədir) iştirak edə bilirlər. Məsələn, keçən il (2013) Polşa praktikantlar qrupu Konvensiyanın 5-ci və 6-cı Maddələrinə dair mövzu ilə əlaqədar Temis yarışının qalibi olmuşdur və bunun sayəsində 2014-cü il Temis Qrand Finalı Krakov şəhərində keçiriləcək.

IV. Xülasə

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, məhkəmə təlimi ilə İnsan Hüquqları pozuntularının qarşısının alınması arasında birbaşa əlaqəni sübut etmək çox çətindir. Hətta metodoloji nöqtəyi-nəzərdən belə bunu hesablamaq çox çətindir, məs. ECHR-də müəyyən bir ölkənin ərizəçilərindən məhkəmə işlərinin artması vətəndaşların Konvensiyadan törəyən hüquqları ilə əlaqədar məlumatlarının artmasını (və ya azalmasını) ifadə edə bilirmi? Biz bunu bu ilin iyun ayında son illik HELP toplantımızda müzakirə etdik və belə bir nəticəyə gəldik ki, bu cür araşdırma üçün təbii ki ölkədaxili presedent hüququnda dəyişikliklərlə əlaqədar uzunmüddətli tədqiqat lazım gələ bilər. Bu cür səylər mövcuddur və onlar yeni HELP metodologiyası məlumat kitabçasında əks etdiriləcək. Bu məqamda mən yalnız Cənab Mişelin mükəmməl bir fikrini qeyd edə bilərəm: *“Hakimlər, prokurorlar və hüquqşünaslar Konvensiya ilə nə qədər yaxından tanış olsalar, onu dövlət məhkəmələrində bir o qədər düzgün tətbiq edə və ya ona bir o qədər düzgün əsaslanma bilirlər. Nəticədə, İnsan Hüquqları məsələləri Strasburqda Məhkəməyə ərizədə qaldırılmaqdan əvvəl birbaşa ölkədaxili səviyyədə həll edilə bilər.”* Bu, məhz bizim əldə etmək istədiyimiz hədəfdir - ən azı Məhkəmənin nöqtəyi-nəzərindən. Bu yanaşma bu seminarın mövzusunda da əks etdirilib, yəni Konvensiyanın ölkə səviyyəsində tətbiqi və dövlət hakimlərinin rolunun əhəmiyyəti.

Qısaq, bu mövzuda əsaslı təcrübəyə malik məşhur mütəxəssis prof. Ceremi MakBrayda görə, gələcək təlim ehtiyacları ilə əlaqədar aşağıdakı səciyyəvi məqamlar məqsədəuyğundur:

- Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ‘hər kəsə uyğun’ təlim heç bir zaman mövcud olmayacaq; təlim hər bir ayrıca dövlətin ehtiyacları üçün dəyişdirilməli olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq təlim üsullarında ortaya çıxma biləcək və aşağıdakılara səbəb ola biləcək ümumi xüsusiyyətlərin vurğulanması mümkündür:
  - (a) presedent hüququnun tədqiqində bacarıqların əldə edilməsi
  - (b) dövlət hüquq sistemində ECHR-in rolunun anlaşılması və ECHR-in dövlət hüquq qaydalarının şərhinə və tətbiqinə müvafiqliyi; və
  - (c) presedent hüququnu konkret situasiyalara tətbiq etmək bacarığı.

Bir daha vurğulamaq lazımdır ki, əsas yük üzv dövlətlərin üzərinə düşür. Dövlət səviyyəsində dövlətlər hüquq mütəxəssislərinin İnsan Hüquqları sahəsində təlimi ilə əlaqədar çoxsaylı problemlərlə qarşılaşa bilirlər, məsələn: təlim ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi, düzgün kurikulumlar, təlim kursunun dəyərləndirilməsi, yaxşı ekspertlərin tapılması və s. HELP bu problemlərə cavab ola bilər və Üzv Dövlətləri standartlaşdırılmış kurikulumlarla, beynəlxalq mütəxəssislərlə və s. ilə təmin edə bilər. hökmlərin tərcüməsi başqa bir problemdir, lakin onun

müxtəlif həlli yolları var (ya AŞ fəaliyyətləri ilə əməkdaşlıq yolu ilə, ya da HUDOC məlumatlar bazasında), lakin təlimdə olduğu kimi bu sahədə dövlətlər özləri aktiv olmalıdırlar - əsas yük Üzv Dövlətlərin üzərindədir, çünki onlar öz hüquq mütəxəssislərinin (o cümlədən hakimlərin) ehtiyaclarına yaxşı bələddirlər.

Hüquq mütəxəssislərinin təlimi zəruridir. Yalnız yaxşı təhsil görmüş hakim əsl anlamda müstəqil ola bilər. Təhsil:

- Bacarıqlar,
- Biliklər və
- Dəyərlər

əldə edilməsi deməkdir və son aspekt İnsan Hüquqları ilə əlaqədar təlimlərdə xüsusilə əhəmiyyətlidir. Pis hüquq sisteminə malik ölkədə yaxşı hakimlər varsa həmin ölkədən qorxmamalıyıq nöqtəyi-nəzəri çox yaxşı məlum olan və ümumən paylaşılan bir nöqtəyi-nəzərdir. Biz ən çox yaxşı hüquq sisteminə malik olan, lakin müstəqil hakimlərin olmadığı ölkədən qorxmalıyıq. Buna görə də hesab edirəm ki, yalnız yaxşı təhsil almış hakimin həqiqi anlamda müstəqil ola biləcəyi və beləliklə də daxili səviyyədə pozuntuların qarşısını ala biləcəyinin heç bir əlavə şərhə ehtiyacı yoxdur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi yanında Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli nümayəndəsi Çingiz Əsgərovun çıxışı

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası: fərdi və ümumi xarakterli tədbirlər

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması, daha sonra «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi demokratik ənənələrə, ədalətə, yurisdiksiyası altında olan insanlar üçün fundamental hüquq və əsas azadlıqların təmininə sadıqlığın ifadəsidir.

Beynəlxalq hüququn səmərəliliyi, beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin həyata keçirilməsi və beynəlxalq öhdəliklərə əməl olunması dövlət daxilində həyata keçirilən təşkilati və hüquqi tədbirlərdən asılıdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində bağlanmış müqavilələrdə dövlətlərin üzərlərinə götürdüyü öhdəliklər iştirakçı dövlətlərə deyil, onların yurisdiksiyası altında olan insanlara ünvanlanmaqla, ayrı-ayrı fərdlərin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş olur. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə görülən

tədbirlərin bir hissəsini də məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası məqsədilə qanunvericilik, inzibati, məhkəmə, tədris və treninq xarakterli tədbirlər həyata keçirilir.

“Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanında Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr tərəfindən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin düzgün və vahid qaydada tətbiqinin təmini məqsədilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu 2006-cı il martın 30-da Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında Qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş məsələlərin icrası və beynəlxalq əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması ilə əlaqədar prokurorluq orqanlarının vəzifələri barədə” Baş prokurorluq üzrə 2007-ci il 14 fevral tarixli əmr qəbul edilmişdir. Əmrdə prokurorluğun bütün əməkdaşlarından Azərbaycan Respublikasının tərəfdar

çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş və konkret halda tutduqları vəzifəyə görə onların üzərinə düşən öhdəliklərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi tələb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarı qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn və prokurorluğun fəaliyyətinə aid olan öhdəliklərin səmərəli icrası məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğunda Baş Prokurorluğun və Respublika Hərbi Prokurorluğunun əməkdaşlarından ibarət ixtisaslaşdırılmış ekspert qrupların yaradılmasına dair “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin icrası sahəsində prokurorluq orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin daha səmərəli yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikasının” Baş prokurorluq üzrə 2010-cu il 12 noyabr tarixli əmr qəbul edilmişdir.

“Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə dair işlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2014-cü il 21 fevral tarixli Qərarında Avropa Məhkəməsinin Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə bağlı presedent hüququ aşağı instansiya məhkəmələrinə ətraflı izah edilmişdir.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2012-ci il mayın 22-də qəbul edilmiş, 2012-ci il iyulun 11-də qüvvəyə minmişdir.

Bu qanun qəbul ediləndək tutulmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən vahid qanunvericilik aktı mövcud olmamışdır.

Qanunun hazırlanmasında Avropa Penitensiar Qaydalarının, BMT-nin Məhbuslarla Minimal Standart Davranış Qaydalarının və digər beynəlxalq sənədlərin müddəaları tam həcmdə nəzərə alınmışdır. Qanun layihəsi ATƏT-in Bakı Ofisi ilə sıx əməkdaşlıqda hazırlanmış və bu təşkilat tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir;

Qanunun əsas məqsədi – tutulmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi qayasını, pis rəftara qarşı mübarizəni müasir beynəlxalq hüquq standartların səviyyəsində müəyyən etməkdir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Hökuməti müstəqil və səmərəli məhkəmə sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün məqsədyönlü iş aparılır. Bizim nailiyyətlərimiz sırasında müasir tələblərə cavab verən məhkəmə infrastrukturunun qurulması, penitensiar müəssisələrindəki şəraitin yaxşılaşdırılması, yeni apellyasiya və inzibati-iqtisadi məhkəmələrin bölgələrdə təsis edilməsi, Məhkəmə-Hüquq Şurasının yaradılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, Ədliyyə Akademiyasının yaradılması və sair vardır.

Azərbaycanda hakimlərin seçilməsinə dair yeni şəffaf prosedurlar Avropa Şurasının CEPEJ komitəsi tərəfindən ən yaxşı təcrübələrdən biri kimi qəbul edilmişdir. Bu prosedurlar nəticəsində gənc, müasir düşüncəli, Məhkəmənin presedent hüququna dair biliklərə malik olan şəxslər hakim vəzifəsinə təyin edilmişdir. Onlar hakim korpusunun 60 faizindən artıq hissəsini təşkil edir.

Hökumət Avropa Şurasının Qərarların İcrası Departamenti ilə fəal əməkdaşlıq həyata keçirərək qərarların icrası ilə bağlı bütün zəruri məlumatların vaxtında təqdim edilməsi üçün müvafiq tədbirləri görür.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi Vafəddin İbayevin çıxışı

İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının tətbiqində Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin oynadığı rol

1. İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının Azərbaycan ərazisində tətbiqinin milli-mənəvi, tarixi, siyasi və hüququ əsasları

1.1. Milli-mənəvi əsaslar

Azərbaycan xalqı öz tarixi və milli mənəvi kökləri etibarlı ilə insana, onun hüquq və azadlıqlarına hörmət ideyaları əsasında formalaşmışdır. Bizim mövzu bu məsələlər üzərində çox dayanmağa imkan vermədiyinə görə qısaca qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan xalqının tarixi, adət ənənələri, şifahi xalq ədəbiyyatı ilə tanış olan hər kəs bu xalqın ən qədim köklərində insana, digər canlılara, təbiətə, torpağa qayğı və hörmətin yer aldığını görə bilər.

Azərbaycan xalqının ən qədim yazılı abidəsi olan “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında, XII əsr klassik şairi

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında, Azərbaycan ərazisində yaranmış Zərdüşt dinində, məzdəkilik, hürufilik təlimlərində insanı hər şeydən uca varlıq kimi təqdim edilir, insana hörmət ideyaları, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (bundan sonra - Konvensiya) bir sıra maddələrində ifadəsini tapan prinsiplər öz əksini tapmışdır.

Bu misalları biz daha çox sadalaya bilərdik. Məqsədimiz isə ondan ibarətdir ki söyləyək “İnsana onun hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərindən irəli gəlir və bu baxımdan insan hüquq və azadlıqlarını özündə təsbit edən Konvensiyasının milli səviyyədə tətbiqi və onun nəzarət mexanizmi olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (bundan sonra - Avropa Məhkəməsi) ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq ilk növbədə bizim milli-mənəvi dəyərlərimizə söykənir.

1.2. Tarixi əsaslar

Azərbaycan Şərqdə ilk demokratik dövlətin vətənidir. 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik dövlət – Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmışdır. Bu dövlət Şərqdə ilk dəfə demokratik ideyalara sahib çıxaraq, onları həyata keçirməyi özünün məqsədi kimi elan etmiş, dövlət quruculuğunun demokratik prinsiplərini hazırlamışdır. Azərbaycanın Şərqdə ilk demokratik dövlətin vətəni olması da ona dəlalət edir ki, demokratiya, demokratik ideyalar Azərbaycan və onun xalqı üçün doğmadır.

1.3. Siyasi əsaslar

XX əsrin axırlarında baş verən siyasi proseslər SSRİ-nin dağılması üçün tarixi şəraiti yetişdirmişdi. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdi. Xalqın uzun illərdən bəri arzusunda olduğu müstəqillik tarixi-siyasi cəhətdən son dərəcə çətin bir zamanda əldə edilmişdi.

Azərbaycan bir tərəfdən Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində müharibəyə cəlb edilmiş, torpaqlarının bir hissəsi Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş, bir tərəfdən də ölkədə vətəndaş

müharibəsi və ölkənin parşalanması təhlükəsi, iqtisadiyyatın əsaslarının dağılması kimi ağırlı bir dövrünü yaşayırdı.

Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev tarixi və milli-mənəvi ənənələrə istinad edərək Azərbaycanın hüquqi demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə gedəcəyini bəyan etdi və demokratik dövlət quruculuğunun prinsipləri kimi aşağıdakıları irəli sürdü:

- 1) Müstəqillik;
- 2) Sabitlik;
- 3) Mərhəlilik;
- 4) Xarici demokratik dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və mənimsənilməsi;
- 5) Milli mənəvi dəyərlərə söykənmə;
- 6) Hüquqi bazanın yaradılması və hüququn aliliyinin təmin olunması;
- 7) İqtisadi əsasların yaradılması və iqtisadi sahədə islahatların həyata keçirilməsi;
- 8) İnsan hüquqlarına hörmət;
- 9) Xarici dövlətlərlə əməkdaşlıq və beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunma.

Əslində sadalanan prinsiplərdən hər birini təhlil etsək onların insan hüquq və azadlıqları ilə sıx bağlılığı özünü təzahür etdirəcəkdir. Beləliklə, bu günkü əməkdaşlığın siyasi əsasları yaradılmış oldu.

1.4. Hüquqi əsaslar

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması və “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulması demokratik ənənələrə, ədalətə sadıqlıq, insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin ifadəsi idi. Beynəlxalq müqavilə kimi Konvensiyaya qoşulma beynəlxalq hüququn *jus cogens* prinsipi olan *pacta sunt servanda* (müqavilələr vicdanla yerinə yetirilməlidir) prinsipinə müvafiq olaraq Konvensiyada ifadəsini tapmış hüquq və azadlıqların Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyası altında olan şəxslər üçün təmin etmək kimi beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsini şərtləndirirdi. Konvensiya patifikasiya olunduqdan sonra 2002-ci ilin aprel ayının 15-dən Azərbaycan Respublikasının ərazisində məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir.

2. Ali Məhkəmələrin “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının tətbiqində rolu

Avropa Şurası üzvü olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin Konvensiyanın tətbiqində rolu həmin ölkələrin hüquq sistemindən, hüquq sistemində beynəlxalq müqavilələrin tutduğu yerdən, hər bir ölkənin Konstitusiyası və qanunları əsasında Ali Məhkəmə üçün müəyyənləşdirilmiş səlahiyyət dairəsi və Məhkəmələrin formalaşdırdığı təcrübədən asılıdır.

İlk öncə ayrı-ayrı ölkələrin hüquq sistemində beynəlxalq müqavilələrin yeri ilə bağlı qısa icmal təqdim etmək istərdik. Bizim araşdırmamız belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Avropa Şurasının milli-mədəni müxtəlifliyin qorunması yolu ilə vahid Avropa mədəniyyətinin formalaşdırılması ideyası hüquq sistemindəki müxtəliflikdə də öz təzahürünü tapmışdır. Baxmayaraq ki, hüququn unifikasiyası tədricən də olsa irəliləyir, Avropa ölkələrinin hüquq sistemində beynəlxalq müqavilələrin yeri ilə bağlı müxtəliflik mövcuddur. Beynəlxalq müqavilələrin hüquq sistemində yerinə münasibətdə əsasən üç modeli fərqləndirmək olar:

1) Bəzi ölkələrdə beynəlxalq müqavilələr milli qanunvericilik və ölkənin Konstitusiyasından yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu isə o deməkdir ki, beynəlxalq müqavilələr ilə ölkə qanunvericiliyi, həmçinin Konstitusiya arasında ziddiyyət yarandıqda beynəlxalq müqavilələr tətbiq olunmalıdır. Bu ölkələrə Belçika, Niderland, Lüksemburq, İsveçrəni aid etmək olar.

2) Bəzi ölkələrdə beynəlxalq müqavilələr hüquqi qüvvəsinə görə ölkənin Konstitusiyasından aşağıda dursa da, milli qanunlardan yuxarıdadır, yəni beynəlxalq müqavilələr

Konstitusiyaya ilə qanunların arasında yer alır. Bu isə o deməkdir ki, beynəlxalq müqavilələr ilə ölkə qanunvericiliyi arasında ziddiyyət olduqda beynəlxalq müqavilələr, Konstitusiyaya arasında ziddiyyət yarandıqda isə Konstitusiyaya tətbiq olunmalıdır. Bu ölkələrə Fransa, İtaliya, Polşa, İspaniya, Rusiya Federasiyası, Gürcüstan və s. daxildir.

3) Bəzi ölkələrdə beynəlxalq müqavilələr milli qanunlarla bərabər hüquqi qüvvəyə malikdir. Məsələn, Almaniya, Finlandiya, Birləşmiş Krallıq.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir və Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyətlər yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin 2-ci hissəsi isə müəyyən edir ki, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Konvensiyanın tətbiqində Ali Məhkəmələrin rolunun müəyyən edilməsinə təsir göstərə biləcək məqamlardan biri də ölkə qanunvericiliyinin Ali Məhkəmənin səlahiyyətləri ilə bağlı olan müddəalarıdır. Bu baxımdan Avropa məkanında Ali Məhkəmələrin biri-birindən fərqlənən kassasiya, təftiş və apellyasiya kimi üç modelini qeyd etmək olar.

Avropa Məhkəmələri tərəfindən Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi təcrübəsi

Avropa ölkələrinin Ali Məhkəmələrinin Konvensiyanın tətbiqi funksiyasını həyata keçirmələri üçün vahid model mövcud deyildir. Bunun əksinə deyirdim ki, ayrı-ayrı ölkələrin hüquq və məhkəmə sistemindəki müxtəliflik bu funksiyanın həyata keçirilməsində rəngarənglik yaratmışdır.

Bundan əlavə Avropa Məhkəməsinin qərarlarında qeyd etdiyi kimi milli hüququn tətbiqində dövlətlər mülahizə sərbəstliyinə malikdir. İnsan hüquqları sahəsində öhdəliklərin həyata keçirilməsi yolu və metodunun seçilməsində bu sərbəstlik gözlənilməlidir. Əsas məsələ bu hüquqların təmini, onların mahiyyət və məzmununa xələl gətirilməməsidir.

Milli hüququn tətbiqində Ali Məhkəmələrin ali funksiyasını həyata keçirməsi onların adındakı “ali” sözündə də ifadəsinin tapır. Lakin söhbət fundamental hüquqlardan, onların təfsiri və tətbiqindən getdiyi halda, Ali Məhkəmələr qəbul etdikləri qərarların Avropa Məhkəməsi tərəfindən təftişə məruz qala biləcəyini hiss edir və bu sahədə son sözün onlara məxsus olmadığını dərk edirlər. Bu mənada Ali Məhkəmələr bir növ milli məhkəmələrlə Avropa Məhkəməsi arasında birləşdirici vasitə rolunu oynayır.

Bundan əlavə Avropa Məhkəməsi dəfələrlə qeyd etmişdir ki, insan hüquqlarının müdafiəsi sistemi subsidiarlıq xarakterinə malikdir. Konvensiyada ifadəsini tapmış müddəalar ilk növbədə milli məhkəmələr tərəfindən təmin olunmalıdır. Konvensiyanın 13-cü maddəsi məhz buna – subsidiarlıq prinsipinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Konvensiyanın imzalanmağa hazırlanmış 15-ci Protokolunda subsidiarlıq prinsipinin Konvensiyanın Preambulasına əlavə edilməsinin nəzərdə tutulması məhz bu ideyaya, yəni insan hüquq və azadlıqlarının ilk növbədə milli səviyyədə təmini, milli məhkəmələr ilə Avropa Məhkəməsinin qarşılıqlı əməkdaşlığının daha da möhkəmləndirilməsinə, son nəticədə insan hüquqlarının təmini məqsədinə xidmət edir.

Milli məhkəmələr bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsində səmərəli vasitə kimi çıxış etməlidirlər. Lakin Ali Məhkəmələr hər bir ölkənin məhkəmə sistemini yuxarısında durduğuna və insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı Avropa Məhkəməsinə ünvanlanmış şikayətlərin qarşısını alan sonuncu instansiya olduğuna görə bu məhkəmələr baxılan işlərdə insan hüquq və azadlıqlarının pozulub-pozulmamasını yoxlamalı və əgər bu hüquqlar pozulmuşsa onun bərpası vasitəsini müəyyən etməlidirlər.

Ali Məhkəmənin Strasburq məhkəməsinə gedən yolda sonuncu instansiya olması və işinin xarakterinə görə aşağı məhkəmələrin qərarlarını təftiş etməsi Konvensiyanın tətbiqində Ali Məhkəmələrin yerinə yetirdiyi vəzifələrin bir hissədi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Bu vəzifənin digər hissəsinə milli hüququn insan hüquq və azadlıqları haqqındakı müddələrinin milli səviyyədə tətbiqi zamanı hüquqi mövqeyinin formalaşdırılması, bu müddələrin Konvensiya və Avropa Məhkəməsinin presedentləri işığında şərh və tətbiqi üçün zəmin və bazanın hazırlanmasıdır.

Əlbəttə ki, mən Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin hakimi kimi məruzəmin əsas hissəsini Konvensiyanın tətbiqində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin roluna həsr etməliyəm. Bununla belə qısa da olsa Avropa Şurası üzvü olan dövlətlərinin bəzilərinin Ali Məhkəmələrinin təcrübəsinə istinad olunmaması mövzunun tamlığına xələl gətirə bilər.

Avropa Şurası üzvü olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin təcrübəsi öyrənilərkən məlum olur ki, Avropa ölkələrində insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı milli qanunvericiliyin və qanunların tətbiqi təcrübəsinin inkişafında Konvensiya və Avropa Məhkəməsinin presedentləri mühüm rol oynamışdır. Bəzi misalları qeyd etmək istərdik.

Avropa Məhkəməsi 1979-cu ildə qəbul etdiyi “Marks Belçikaya qarşı” qərarında göstərmişdi ki, Belçika Mülki Məcəlləsi qanuni nikahdan doğulmuş uşaqlarla, qanundan kənar nikahdan doğulmuş uşaqlar arasında ayrışdırılıya yol verir. Məcəllədə müvafiq dəyişikliklərin edilməsi 1987-ci ildə baş tutdu. Bu dövr ərzində məhkəmələrə qanundan kənar nikahdan doğulmuş uşaqlara münasibətdə ayrışdırılıya yol verilməsi ilə bağlı yeni işlər daxil oldu. Belçika Ali Məhkəməsi qanunda dəyişikliklər edilməsinin qanunvericinin səlahiyyətinə aid olmasına istinad edərək şikayətləri Avropa Məhkəməsinin pozuntu aşkar etdiyi qanunun müddəaları əsasında rədd etdi və hesab etdi ki, problemi qanunverici aradan qaldırmalıdır. Avropa Məhkəməsi 1991-ci ildə qəbul etdiyi “Vermeire” işində Ali Məhkəmənin bu passivliyini tənqid etdi.

Belçika Ali Məhkəməsi AM-nin “Sulduz Türkiyəyə qarşı” işi üzrə qərarına istinad edərək, milli qanunvericilikdə belə bir müddəanın olmamasına baxmayaraq Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq şübhəli şəxsin dərhal vəkil ilə təmin olunmasını zəruri hesab etmişdir.

Niderland Ali Məhkəməsi hələ səksəninci illərin axırlarında “ailə həyatı” müddəasını Konvensiya işığında şərh edərək (*Berrehad işi 1988*) belə bir nəticəyə gəldi ki, iki evlənmiş şəxsdən doğulan uşağın mövcudluğu onlar arasında əlaqələrin mövcudluğuna, uşağın valideynləri arasında əlaqələr isə “ailə həyatı”nın mövcudluğuna dəlalət edir. Ata ilə uşaq arasında bioloji əlaqələr “ailə həyatı”nın mövcudluğu üçün kifayətdir.

Eyni problemlə bağlı Avropa Məhkəməsinə “Görgül Almaniya qarşı” işi kifayət qədər geniş müzakirələrə səbəb olmuşdur. Görgülün qeyri-qanuni nikahdan 1999-cu ildə anadan olmuş uşağı anasının razılığı ilə başqalarının övladlığına verilmişdi. Naumberq Ali Torpaq Məhkəməsi ikinci instansiya məhkəməsi kimi atasının uşaqla ünsiyyət və qəyyumluq barədə ərizəsini rədd etmişdi. İlk olaraq Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi uşağın atasının konstitusiyaya şikayətini qəbul etmədi.

Avropa Məhkəməsi həmin işdə Konvensiyanın ailə həyatına hörmət hüququnu nəzərdə tutan 8-ci maddəsinin pozulmasını müəyyən etdi. Naumberq Ali Torpaq Məhkəməsi yenə də mövqeyindən dönmədi və Avropa Məhkəməsinin qərarı ilə razılaşmadı. Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi isə əksinə Avropa Məhkəməsinin qərarından sonra uşağın atasına münasibətdə mövqeyini dəyişdirdi və Ali Torpaq Məhkəməsinin Strasburq Məhkəməsindən sonra qəbul etdiyi qərarını ləğv etdi. Buna baxmayaraq Naumberq Ali Torpaq Məhkəməsi yenə də uşağın atasına münasibətdə mövqeyini dəyişdirmədi. 2006-cı ildə prokurorluq tərəfindən Naumberq Ali Torpaq Məhkəməsinin hakimlərinə qarşı bilə-bilə təkrar qeyri-qanuni qərar qəbul etməyə görə ittiham irəli sürüldü.

Almaniya Federal Konstitusiyaya Məhkəməsinin 14 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarında qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinin kifayət qədər nəzərə alınmaması alman məhkəmələri tərəfindən əsas hüquqların pozulması kimi qiymətləndirilə bilər.

Fransada Kassasiya Məhkəməsi 1998-ci ildə eyni gündə qəbul etdiyi iki qərarla milki işdə iştirak etmiş hakimin işə mahiyyəti üzrə baxılmasında iştirakını Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan qərəzsizlik prinsipini pozması kimi qiymətləndirmişdir.

Norveç Ali Məhkəməsi 2000-ci ildə Bohler işində AM-nin presedentlərinə öz münasibətini bildirərək qeyd etmişdir ki, Norveç məhkəmələri Konvensiyanı tətbiq edərkən Avropa Məhkəməsinin prinsiplərini rəhbər tutmalı və Norveçin ənənəvi dəyərlərini sadıqlıq nümayiş etdirməlidir.

Avropa Məhkəməsinin keçmiş SSRİ-nin tərkibinə daxil olan dövlətlər, xüsusən Rusiya Federasiyasına qarşı qəbul etdiyi qərarlar, həmin qərarların icrası ilə bağlı ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycan hakimləri tərəfindən Konvensiya və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin öyrənilməsi və mənimsənilməsində əhəmiyyətli olmuşdur. Bu bir tərəfdən həmin qərarların rus dilinə tərcümə olunması ilə şərtlənirdisə, digər tərəfdən post sovet məkanında olmuş dövlətlərin hüquq sistemi və hüquqtətbiqetmə təcrübəsindəki uyğunluq həmin qərarların daha tez mənimsənilməsinə şərait yaratmışdır. Rusiya Federasiyasına münasibətdə qəbul edilmiş, “Kalaşnikov Rusiya Federasiyasına qarşı”, “Budrov Rusiya Federasiyasına qarşı”, “Xudayarov Rusiya Federasiyasına qarşı” və s. qərarlarda aşkar olunmuş pozuntular həm qanunvericiliyin normaları, həm də məhkəmə təcrübəsi baxımından Azərbaycan üçün yad olmamışdır. Həmin qərarlar əsasında Rusiya Federasiyası tərəfindən nəzarət qaydasında işlərə baxılması qaydasında, məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsinə görə ziyanın ödənilməsi qanunvericiliyində edilmiş dəyişikliklər Azərbaycanda qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsinin dəyişməsinə öz təsirini göstərməmiş deyildir.

Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli qərarı (biz həmin qərardan bir qədər sonra söhbət açacağıq) Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən 04 noyabr 1950-ci tarixli İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiya və onun Protokollarının tətbiqi haqqında” 27 iyun 2013-cü il tarixli qərarı da eyni məsələlərə - Konvensiyanın miilli səviyyədə tətbiqi məsələlərinə həsr olunmuş və həmin qərarların bir çox müddəaları üst-üstə düşür. Biz Konvensiyanın tətbiqi ilə bağlı Ali Məhkəmələrin eyni prizmadan çıxış etməsini təbii hesab edirik.

Əlbəttə, Avropa Şurası üzvü olan dövlətlərin Ali Məhkəmələrinin təcrübəsi ilə bağlı fikirləri davam etdirmək olar, lakin vaxt məhdudiyyətini nəzərə alaraq biz məruzəmizin növbəti Azərbaycan Ali Məhkəməsi ilə bağlı bölümünə keçid alırıq.

3. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqində rolu

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqində rolu ilə bağlı fikirlərimi təqdim edilməmişdən əvvəl qeyd etmək istərdim ki, bu sahədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin özünəməxsus və dəyərdim ki, kifayət qədər dəyərli təcrübəsi vardır. Lakin bizim mövzudan kənarında olduğuna görə biz həmin məsələlərə toxunmayacağıq.

3.1. Ali Məhkəmənin ölkənin məhkəmə sistemində yeri

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir; məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

Konstitusiyanın 96-cı maddəsinə əsasən Ali Məhkəmə həmçinin qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malikdir.

Beləliklə, Konstitusiyası Ali Məhkəmənin əsasən üç qrup səlahiyyətlərini fərqləndirmişdir:

- 1) kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirmək;
- 2) məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar vermək;

3) qanunvericilik təşəbbüsü.

Ali Məhkəmə kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirmək səlahiyyətini apellyasiya instansiyaları məhkəmələrinin aktlarından verilən şikayətlərə üçüncü - kassasiya instansiyası məhkəməsi kimi baxıb maddi və prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsini yoxlamaqla həyata keçirir.

Ali Məhkəmə məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar vermək səlahiyyətinin bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunda (Plenum Ali Məhkəmənin hakimlərindən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərir) qərarlar qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirir.

Bu izahlar bir qayda olaraq konkret məsələlər üzrə Ali Məhkəmənin müvafiq qurumu tərəfindən işlərin öyrənilməsi yolu ilə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və Ali Məhkəmənin üzvü və ya üzvləri tərəfindən ümumiləşdirilmə əsasında hazırlanmış qərar layihəsinin Plenumda müzakirə edilib qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Ali Məhkəməsinin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahların verilməsi təcrübədə hər hansı prosessual normanın hüquqi müəyyən mexanizminin, həmçinin maddi hüquq normasında kifayət qədər aydınlığın olmadığı hallarda meydana çıxır və tövsiyə xarakteri daşıyır.

Ali Məhkəməsinin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları məcburi xarakterə malik deyil, bir növ beynəlxalq hüquqda işlədilən yumşaq hüquq – *soft law* səciyyəsi daşıyır, müəyyən hədudlarla - məhkəmə təcrübəsində hüquqtətbiqetmə ehtiyaclarının sərhədləri ilə məhdudlaşır.

Məlumdur ki, hər bir hakim hüquq normasını tətbiq edərkən onu şərh etməli, onun mənasını, ruhunu, normativ məzmununu, qanunvericinin həmin normanı yaradarkən məqsədini özü üçün müəyyən etməli, qeyd olunanları təfəkkür süzgəcindən keçirərək hüquq normasını mübahisəli hüquq münasibətinə tətbiq etməlidir.

Biz hesab edirik ki, Ali Məhkəməsinin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları məhz bu prosesin vahid qaydada həyata keçirilməsinə, oxşar məsələlər üzrə vahid məhkəmə təcrübəsinin yaranmasına, eyni məsələ ilə bağlı məhkəmə mülahizələrinin müxtəlifliyinin istisna edilməsinə xidmət edir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunda qəbul edilmiş qərarlar insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli təmininə, insan hüquq və azadlıqların məhkəmədə müdafiəsi zamanı tətbiq olunan hüquq normalarının Avropa Məhkəməsinin presedentləri işığında şərh olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumu bir sıra qərarlarında məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlar verərək Konvensiyalarının müddəalarına, Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə istinad olunmasını tövsiyə etmiş, 10 mart 2000-ci il və 30 mart 2006-cı il tarixli qərarlarını isə məhz həmin məsələlərə həsr etmişdir.

Ali Məhkəmə həmçinin, qanunvericilik təşəbbüsünün həyata keçirilməsi, ayrı-ayrı kateqoriya işlər üzrə ümumiləşdirmə aparıb onların Plenumda müzakirə edilməsi, icmal məktublarnın yazılması, seminarların, zona müşavirələrinin keçirilməsi, kitab və məqalələrin yazılması, Avropa Məhkəməsinin ayrı-ayrı qərarlarının tərcümə edilməsi və öyrənilməsi üçün yerli məhkəmələrə göndərilməsi, hakimlərə və hakimliyə namizədlərə, vəkillərə mühazirələrin oxunması yolu ilə də Konvensiya və Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinin tətbiqi sahəsində səmərəli işi həyata keçirir.

3.2. Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən izahların verilməsi yolu ilə Konvensiyanın tətbiqinin həyata keçirilməsi

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” 10 mart 2000-ci il tarixli və “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006 - cı il tarixli qərarlarında beynəlxalq hüquq normalarının, Konvensiya müddəalarının və Avropa

Məhkəməsinin presedentlərinin düzgün və vahid qaydada tətbiqinin təmini məqsədilə müvafiq izahlar vermişdir.

Qərarda qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası Konvensiya iştirakçısı olduğu dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir. Həmin hüquqların pozulması ilə bağlı məhkəmələr Konvensiya müddəalarını rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Qərarda işə əqlabatan müddətdə baxılması ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin mövqeyi açıqlanmış, Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən məhkəmə qətnaməsinin icrası müddətinin «məhkəmə baxışının tərkib hissəsi» kimi qiymətləndirilməsi yerli məhkəmələrin diqqətinə çatdırılmışdır.

Qeyd olunmuşdur ki, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr həm obyektiv, həm də subyektiv mənada qərəzsizliyi təmin olunmasına əmin olmalıdırlar.

Təqsirsizlik prezumpsiyası, çəkişmə prinsipi, müdafiə hüququnun Konvensiyanın 6-cı maddəsinin işığında şərh verilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, vəkilə müdafiə etdiyi şəxslə sərbəst, şahidsiz görüşüb danışmaq imkanı yaradılmasa, o öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirə bilməz. Ona görə təqsirləndirilən şəxsin vəkillə sərbəst şəkildə görüşmək hüququ heç bir istisnaya yol verilmədən təmin olunmalıdır.

Qərarda azadlıq hüququ ilə bağlı qeyd olunmuşdur ki, məhkəməyəqədərki həbsin ümumi təcrübəyə çevrilməsinə imkan verilməməlidir. Şəxsin məhkəməyə gəlməsinə təminatların mövcud olduğu təqdirdə onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməlidir.

Şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə onun həbsə alınması üçün zəruri şərtədir. Bununla belə bu cür şübhə şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsi üçün yetərli deyildir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırılması üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı digər əsaslar da mövcud olmalıdır.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, şəxsi həyata hər bir müdaxilə mütləq zəruri olmalı və bu «ciddi ictimai tələbatın» mövcudluğu ilə şərtlənməlidir.

Mətbuat, söz azadlığı ilə bağlı işlərə baxarkən məhkəmələr hüquqi dövlət quruculuğunda mətbuatın mühüm rol oynamasını nəzərə almalı, ona diqqət yetirməlidirlər ki, mətbuat ictimai fikri formalaşdırır, vətəndaşların hakimiyyət strukturları üzərində nəzarət funksiyasını həyata keçirir, demokratik dəyərlərin yayılması üçün maarifçilik funksiyasını yerinə yetirir.

Fikir ifadə etmək azadlığı demokratik cəmiyyətin mühüm əsaslarından biri olmaqla yanaşı fərdi fikirlərə münasibətdə dözümlülük demokratik siyasi sistemin mühüm ünsürüdür. Nəzərə alınmalıdır ki, təkcə məlumatın məzmunu deyil, onun ifadə forması da fikir azadlığı ilə müdafiə olunur. Fikir ifadə etmək azadlığına qoyulan məhdudiyət məcburi xarakterə malik ictimai zərurətlə bağlı olmalı, ümumi səciyyə daşmalıdır.

Mülkiyyət toxunulmazlığı təkcə başqalarının şəxsin subyektiv hüquqlarına qəsd etməməsinə tələb etmək hüququnu deyil, həm də dövlətin mülkiyyəti qeyri-qanuni qəsdlərdən mühafizə etmək vəzifəsini nəzərdə tutur. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasına qayda kimi deyil, qaydadan istisna kimi baxılmalıdır.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” 03 noyabr 2009-cu il tarixli qərarında Ali Məhkəmənin Plenumu azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı hüquq normalarını Avropa Məhkəməsinin presedentləri prizmasında izah etməklə yanaşı qeyd etmişdir ki, “İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır”.

“Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında” 08 noyabr 2012-ci il tarixli qərarında Ali Məhkəmənin Plenumu izah etmişdir ki, “tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının,

beynəlxalq müqavilələrin..., İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi... rəhbər tutulmalıdır”.

“Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə dair işlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 21 fevral 2014-cü il tarixli qərarında ifadə azadlığı, demokratik cəmiyyətdə mətbuatın rolu, jurnalistlərə cəza təyin olunarkən nəzərə alınmalı məsələlərə aydınlıq gətirmiş, jurnalistlik fəaliyyəti ilə bağlı işlərə baxarkən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların təyin olunmasının məqsədmüvafiq olmaması qeyd olunmuşdur.

3.3. Ali Məhkəmənin qanunvericilik təşəbbüsü vasitəsi ilə Konvensiyanın tətbiqinə töhfəsi

Avropa Məhkəməsinin qərarları özü-özlüyündə *egra omnes* qüvvəsinə malik olmasa da, onun məcburi qüvvəsi konkret işin çərçivəsindən kənara çıxır. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının implementasiyası onların həm bilavasitə icrasını, həm də iştirakçı dövlətlərdə gələcəkdə qanunvericilik prosesində məhkəmə təcrübəsindən istifadə olunmasını əhatə edir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi “Seyidzadə Azərbaycana qarşı” 03 dekabr 2009-cu il tarixli qərarında Azərbaycan qanunvericiliyində “dini xadim” və “peşəkar dini fəaliyyət” terminlərinin hər hansı anlayışının olmamasının dini fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərə münasibətdə məhdudiyətin tətbiqində qanunsuzluq üçün imkan yaratdığını qeyd etmişdir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu həmin iş ilə bağlı 30 aprel 2010-cu il tarixli qərarında qeyd etmişdir ki, “din xadimi”nin hüquqi anlayışının peşəkar dini fəaliyyətlə məşğul olan şəxsi bildirməsi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi baxımından da düzgün hesab olunmalıdır. Əks halda, peşəkar dini fəaliyyətlə məşğul olmayan şəxsin passiv seçki hüququnun məhdudlaşdırılması qanun qarşısında bərabərlik prinsipini pozmuş olardı.

Qeyd olunmalıdır ki, 10 iyun 2011-ci il tarixli Qanunla “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa 4 -1 maddəsi əlavə edilməklə “peşəkar dini fəaliyyət” və “dini xadim” anlayışları Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 aprel 2010-cu il tarixli qərarında ifadəsini tapmış müddəalara müvafiq qaydada qanunvericilikdə rəsmiləşdirilmişdir.

Ali Məhkəmənin Plenumu “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflər verilməsi haqqında” 21 fevral 2014-cü il tarixli qərarında Avropa Məhkəməsinin “Cumpana və Mazare Rumuniyaya qarşı” iş üzrə qərarındakı mövqeyinə əsaslanaraq qeyd etdi ki, mətbuatla bağlı cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının təyin edilməsi yalnız müstəsna hallarda Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə təmin edilən jurnalistlərin ifadə azadlığına uyğun ola bilər.

Plenum böhtan və təhqir cinayətlərinə görə CM-nin 147.1 və 148.1-ci maddələrinin sanksiyalarından azadlıqdan məhrum etmə cəzasının xaric edilərək, yalnız cərimə növündə cəzanın nəzərdə tutulmasını məqsədəuyğun hesab edərək qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müraciət etmişdir.

3.4. Milli qanunvericilikdə müvafiq norma mövcud olmadığı halda Konvensiyanın milli qanunvericiliyə əlavə kimi tətbiq olunması

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyasının 21 fevral 2007-ci il tarixli qərarı Konvensiyanın milli qanunvericiliyə əlavə kimi tətbiq edilməsi, yəni milli qanunvericilikdə konkret münasibəti tənzimləyən norma olmadığına görə beynəlxalq hüquq normasına istinad edilməklə mübahisəli hüquq münasibətinin nizama salınması baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Məhkəmə kollegiyası müəyyən etmişdir ki, F.M.Feyzullayevin məhkəmə səhvinə görə iki ildən artıq müddətə qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməsinə görə kompensasiya ödənilməsi barədə iddiası apellyasiya instansiyaya məhkəməsi tərəfindən rədd edilərkən “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinə istinad edilmişdir.

Həmin maddəyə əsasən şəxsin haqqında bəraətverici hökm, cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar çıxarıldıqda, inzibati xəta haqqında işə xitam verildikdə, şəxs ona vurulmuş ziyanın ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdir. Qeyd olunan maddədə məhkəmənin səhvi, yəni əməli

səhv təfsir etməsi nəticəsində artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin sonradan cəzadan azad edilməsi halı nəzərdə tutulmamışdır. Apellyasiya instansiya məhkəməsi qeyd etmişdir ki, F.M.Feyzullayev barəsində bəraətverici hökm, cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar çıxarılmamış, inzibati xəta haqqında iş xitam verilməmişdir.

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinə istinad edərək Qanunun 4-cü maddəsində məhkəmənin səhvi, yəni əməli səhv təfsir etməsi nəticəsində artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin sonradan cəzadan azad edilməsi ilə bağlı kompensasiya ödənilməsinə nəzərdə tutulmasını milli qanunvericiliyin beynəlxalq normalara müvafiq olmaması kimi qiymətləndirmiş, Konstitusiyanın 148, 151, 12-ci maddələrinə əsaslanaraq, F.M.Feyzullayevin məhkəmə səhvinə görə 2 ildən artıq müddətdə azadlıqdan məhrum edilməsinə görə kompensasiya tələbini əsaslı hesab etmişdir.

Pozitiv öhdəliklər

Dövlətin pozitiv öhdəlikləri ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin mövqeyi Azərbaycanın məhkəmə təcrübəsinə mühüm təsir göstərmişdir. Artıq hakimlərimiz dövlətin pozitiv öhdəliklərinə istinad edib qanunvericiliyin müxtəlif normalalarına şərh verməklə onları inkişaf etdirir, dövlətin pozitiv öhdəlikləri prizmasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə nail olurlar.

Pozitiv öhdəliklər və şəxsi həyata hörmət hüququ

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası 17 oktyabr 2007-ci il tarixli qərarında müəyyən etmişdir ki, SSRİ vətəndaşlığı barədə Türkmənistan pasportu olan Seyidova Yazgül Xaydarovna 05 noyabr 1983-cü ildə milliyətçə azərbaycanlı olan Seyidov Ağabala Muxtar oğlu ilə nikaha daxil olmuş, birgə nikahdan 8 uşaqları anadan olmuşdur. O, nikaha daxil olduğu vaxtdan Sumqayıt şəhərində yaşamışdır. Y.X.Seyidova keçmiş sovet pasportunun dəyişdirilməsi və ona müvafiq şəxsiyyət vəsiqəsi və pasport verilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq orqanlarına müraciət etmiş, ona vətəndaşı olduğu ölkənin etibarlı xarici pasportu və qüvvədə olan vizasını təqdim etməsi tövsiyə edilmiş və yalnız bundan sonra onun daimi yaşamaq hüququ verilməsi barədə ərizəsinə baxılacağı bildirilmişdir. Türkmənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasında səfirliyinin olmamasına və onun Türkmənistana gedib müvafiq sənədlər əldə etmək üçün imkanı olmadığını (Türkmənistana getmək üçün də ona müvafiq pasport lazımdır) Y.X.Seyidova tələb olunan sənədləri təqdim edə bilməmiş, 2 il davam edən yazışma və müraciətləri heç bir müsbət nəticə verməmiş, şəxsiyyətini müəyyən edən sənədlər olmadığını görə qeyri müəyyən statusda qalmışdır. Bu da onun bir insan kimi hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməsinə maneçilik törətmiş ona görə də məhkəmədən Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifəli şəxslərinin üzərinə ona müvafiq şəxsiyyət vəsiqəsinin və pasportun verilməsi vəzifəsinin qoyulmasını xahiş etmişdir.

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası hesab etmişdir ki, hüquqi dövlətdə insan hüquq və azadlıqlarına tam təminat verilməli, dövlət və onun yurisdiksiyası altında olan insanların qarşılıqlı məsuliyyəti prinsipi müəyyənləşdirilməlidir. Dövlətin yurisdiksiyası altında olan insanlar dövlət qarşısında məsuliyyət daşıdığı kimi dövlət də insanların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində cavabdehlik daşmalıdır. Bu müddəə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə, o cümlədən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasında da öz ifadəsini tapmışdır. Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən “Razılığa Gələn Yüksək Tərəflər onların yurisdiksiyası altında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etməlidir”.

Hər hansı hüquq münasibəti çərçivəsində şəxsiyyət dövlət fəaliyyətinin obyektini deyil tam hüquqlu subyekt kimi çıxış edir və bu da dövlətdən şəxsiyyətin ləyaqətinə hörmətin

Uzun müddət şəxsin hüquqi statusunun qeyri-müəyyən vəziyyətdə saxlanılması şəxsin ləyaqətinin alçaldır, bu işə qanunların tətbiqi zamanı yol verilməz hesab olunmalıdır.

Y.X.Seyidovanın 1983-cü ildən azərbaycanlı ilə ailə qurması, Azərbaycanda 8 övladının anadan olması, həmin vaxtdan daimi olaraq Azərbaycanda yaşaması ona dəlalət edir ki, o, Azərbaycan cəmiyyətinə tam intiqrasiya edib və onun bu intiqrasiyası Azərbaycanda daimi yaşamaq hüququ olan, şəxsiyyəti müəyyən edən sənədlərlə təmin edilmiş digər şəxslərin intiqrasiya

dərəcəsi fərqlənir. Eyni zamanda Y.X.Seyidovanın valideyinləri və yaxın qohumları Türkmənistanda yaşayır və onun yaxınları ilə görüşmək, onlarla ünsiyyətə daxil olmaq, fikirlərini bölüşmək hüququ vardır. Bunlar isə “şəxsi həyat” və “ailə həyatının” zəruri komponentlərini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi müəyyən edir ki, “hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququna malikdir”.

Məhkəmə Kollegiyası Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad edərək göstərmişdir ki, Y.X.Seyidovanın 1983-cü ildən Azərbaycanda yaşaması və onun 8 azərbaycan vətəndaşının anası olması faktı ona dəlalət edir ki, ona müvafiq sənədlərin verilməsindən imtina edilməsi demokratik cəmiyyətdə zərurilik ilə bağlı olmamışdır.

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası mülkiyyət hüququnun pozulub–pozulmamasını müəyyən etmək üçün Avropa Məhkəməsinin təcrübəsindən istifadə edərək aşağıdakıları yoxlayır:

1. Ərizəsi mübahisə edilən əmlaka mülkiyyət hüququna malik olmuşdurmu?
2. Mülkiyyət hüququna müdaxilə baş vermişdirmi?
3. Mülkiyyət hüququna müdaxilə varsa, bu müdaxilə cəmiyyətin maraqlarına xidmət edirmi?
4. Yol verilən müdaxilə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdurmu? Yəni, qanunidirmi?
5. Müdaxilə qarşıya qoyulan məqsəddə münasibdirmi? Həmin müdaxilə cəmiyyətin ümumi maraqları ilə şəxsin mülkiyyət hüququnun müdafiəsi tələbi ilə tarazlıq təşkil edirmi?

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı problemlə məsələlərdən biri qaçqın və məcburi köçkünlərin bəşqələrinin mülkiyyətində olan mənzilləri zəbt etməsi ilə bağlı mübahisələrə baxılarkən özünü biruzə veriridi. Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən işğalçı müharibə nəticəsində minlərlə insan evlərindən didərgin düşərək Bakıya və ətraf rayonlara axışaraq müxtəlif binalarda məcburi şəkildə məskunlaşmışdı. Qaçqın və məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı mənzillərin bir qismi ayrı-ayrı vətəndaşların mülkiyyətində olan mənzillər idi. Müharibənin ilk illərində vətəndaşlar problemin ümumi xarakterini nəzərə alaraq, problemin tezliklə həll olunması ümidi ilə mənzillərinin qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt olunmasına səbrlə yanaşsalar da, illər keçdikcə problemin həll olunmaması məhkəmə mübahisələrinə səbəb oldu və bu mübahisələrin sayı ilbəl artmağa başladı. 2006-cı ilə qədər ölkə məhkəmələrinin qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt olunmuş evlərdən onların çıxarılması barədə işlər üzrə təcrübəsi ona istiqamətlənmişdi ki, mülkiyyət hüququ ilə başqa vətəndaşlara məxsus olan mənzillərin qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən azad edilməsi məhkəmələr tərəfindən əsaslı hesab edilsə də, bu işlər üzrə qəbul edilmiş məhkəmə qətnamələrin icrası “torpaqların işğaldan azad olunmasına kimi” təxirə salınırdı. 2006-cı ildən başlayaraq Ali Məhkəmə İHAM-nin presedentlərinə istinad etməklə qeyd etdi ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin məqsədləri üçün hər bir konkret işdə ictimai maraq tələbləri ilə ayrı-ayrı şəxslərin əsas hüquqlarının müdafiəsi tələbləri arasında ədalətli tarazlığa riayət edilib–edilməmsi müəyyənləşdirilməlidir. Bu cür tarazlıq o halda pozulur ki, mülkiyyət hüququna malik olanlar “xüsusi və həddən artıq məhdudiyətlərə” məruz qalır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə müvafiq olaraq ictimai maraq tələbləri ilə ayrı-ayrı şəxslərin əsas hüquqlarının müdafiəsi tələbləri arasında ədalətli tarazlığa riayət edilməsi müddəalarına istinad etməklə qaçqın və məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt olunmuş mənzillərin azad olunması ilə əlaqədar təcrübəsini dəyişdirdikdən bir il 6 ay sonra Avropa Məhkəməsi bu işlər üzrə ilk - “Akimova Azərbaycana qarşı” qərarını qəbul etdi. Avropa Məhkəməsinin həmin və bu məsələlərlə bağlı sonrakı qərarları göstərdi ki, Ali Məhkəmənin 2006-cı ildən sonra formalaşdırdığı təcrübə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə müvafiq olmuşdur.

Ali Məhkəmənin qərarlarında mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı dövlətin pozitiv öhdəliklərinə istinad olunması milli hüququn inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyasının 01 noyabr 2006-cı il tarixli qərarında göstərilir ki, “mülkiyyət toxunulmazlığı təkcə başqalarının şəxsin subyektiv hüquqlarına qəsd etməməsini tələb etmək hüququnu deyil, həm də dövlətin mülkiyyəti qeri-qanuni qısdırdən mühafizə etmək vəzifəsini nəzərdə tutur. Belə iki, dövlət fərdlərin mülkiyyət hüququnun qorunması ilə bağlı həm də pozitiv öhdəliklər daşıyır. Avropa Məhkəməsi “Sovtransavto Holding” Ukraynaya qarşı” iş üzrə qərarında göstərmişdir ki, mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı müəyyən tədbirlərin görülməsi sahəsində dövlətin bəzi pozitiv öhdəlikləri meydana çıxıb bilər. Avropa Məhkəməsi “Lopes Ostra İspaniyaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etmişdir ki, Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi ilə təmin olunan hüquqa münasibətdə həmin pozitiv öhdəlik fiziki və hüquqi şəxslər arasında məhkəmə baxışı prosesində mülkiyyət hüququnun müdafiəsi üçün zəruri olan müəyyən tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutub bilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası cinayət prosesinin tərəfi olmayan şəxsin təqsirləndirilən şəxsin mənafeyi naminə mülki məsuliyyətə cəlb edilməsini İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirmiş və mövqeyini əsaslandırmaq üçün “Frizen Rusiya Federasiyasına qarşı” 24 may 2005-ci il tarixli qərara istinad edərək göstərmişdir ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilk növbədə şəxsin mülkiyyət hüququna dövlət tərəfindən müdaxilənin “qanunilik” tələbinə cavab verməsini, yəni milli qanunvericiliyin normaları ilə nəzərdə tutulmasını ehtiva edir. Milli qanunvericilikdə cinayət prosesinin tərəfi olmayan şəxsin mülkiyyətinə cinayət mühakimə icraatı qaydasında müdaxilə edilməsinin mümkünliyünü əsaslandırma biləcək milli hüquq normasının olmaması bu cür müdaxilənin baş verdiyi hallarda 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulmasına dəlalət edir.

Mənəvi ziyan

Dövlət orqanları və dövlətin vəzifəli şəxslərinin insan hüquq və azadlıqlarını pozması nəticəsində şəxsə dəymiş mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları da qanunvericilikdə olan boşluğun ədalətli satisfaksiyaya nail olmaq üçün doldurulması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Məhkəməsinin “Ramazanov və digərləri Azərbaycana qarşı” qərarının icrası ilə əlaqədar işə yenidən baxarkən Ali Məhkəmənin Plenumu belə nəticəyə gəlmişdir ki, konkret hüquqların dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərin hərəkləri nəticəsində pozulması ilə bağlı insan hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsə pozulmuş hüququn bərpası ilə əlaqədar mənəvi əzaba məruz qaldığı və bunun ödənilməsini tələb etdikdə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmadığı hallarda belə Konvensiyanın 41-ci maddəsinə müvafiq olaraq həmin şəxsə mənəvi ziyana görə kompensasiya ödənilməlidir.

Mülki Kollegiyası 20 iyun 2007-ci il tarixli qərarında mənəvi ziyanın ödənilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə təsir göstərə biləcək müddəaları Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna istinad etməklə əsaslandırılmışdır. Belə ki, əvvəllər formalaşmış məhkəmə təcrübəsinə əsasən mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə iddialar irəli sürülərkən məhkəmələr bu kimi iddiaları iddiaçı tərəfindən ona mənəvi ziyanın yetirilməsi barədə heç bir sübutun təqdim olunmaması əsasına görə rədd edirdilər.

Həmin işdə Minulin Rəfail Qızıatoviç işdən qanunsuz azad olunması ilə bağlı ona mənəvi ziyan vurulmasını iddia etmiş və mənəvi ziyanla bağlı kompensasiya tələb etmişdir. Lakin onun iddia tələbi mənəvi ziyanla bağlı sübut təqdim olunmaması əsasına görə rədd edilmişdi.

Ali Məhkəmənin Məhkəmə Kollegiyası hesab etmişdir ki, mənəvi ziyan vurulması ilə bağlı sübut etmə vəzifəsinin məhkəmə tərəfindən R.Q. Minulinin üzərinə qoyulması düzgün olmamışdır. Minulin Rəfail Qızıatoviç işdən azad olunması ilə bağlı mənəvi əzab və əziyyət çəkməsini ərizə və izahatlarında göstərmiş, həmin xüsusatın qiymətləndirilməsi isə məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməli idi.

Qeyd olunanlar Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedentlərində də təstiqini tapıb. Belə ki, “Pirikov Rusiya Federasiyasına qarşı” işdə (08 iyun 2006-cı il) ərizəçinin mənəvi ziyan

ödənilməsi tələbinə Rusiya Federasiyası hökuməti etirazını bildirərək ərizəçinin ona mənəvi ziyan vurulması barədə heç bir sübut təqdim etməməsinə istinad edib, mənəvi ziyana görə kompensasiya ödənilməsindən imtina edilməsini qeyd etmişdir. Məhkəmə qərarında göstərmişdir ki, ərizəçi cavabdehin hərəkətləri nəticəsində müəyyən mənəvi sarsıntılara məruz qalmış və işsizliyə görə müavinət onun yeqanə dolanışığı mənbəyi olmuşdur.

Ali Məhkəmə hesab etmişdir ki, müdiriyyət tərəfindən hüquqları pozulmaqla qanunsuz işdən azad olunmuş şəxsin uzun müddət işsiz qalaraq mənəvi sarsıntı və əzablara məruz qalması ona mənəvi ziyana görə kompensasiya ödənilməsinə əsas verir.

Işgəncə, insan alverinin qadağan olunması

Avropa Məhkəməsi “Məmmədov Azərbaycana qarşı”, “Muradova Azərbaycana qarşı”, “Rizvanov Azərbaycana qarşı”, “Nəcəfli Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarlarında milli səviyyədə səmərəli araşdırma aparılmamasına istinad edərək Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunu aşkar etmişdir. Həmin qərarların öyrənilməsi və müzakirəsi səmərəsiz ötürməmişdir. Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyası 01 oktyabr 2013-cü il və 07 yanvar 2014-cü il tarixli xüsusi qərarlarında istintaq orqanı tərəfindən pis rəftarla bağlı bəyanatların səmərəli araşdırılmamasını kobud pozuntu kimi qeyd etmiş və həmin xüsusatlarla bağlı araşdırma aparılmasını tövsiyə etmişdir.

“Rantsev Kiprə və Rusiya Federasiyasına qarşı” iş üzrə Avropa Məhkəməsinin d qərarı müzakirə edilərkən qərara alınmışdır ki, bu xarakterli işlər üzrə dövlətin pozitiv öhdəlikləri səmərəli araşdırılma aparılmasını tələb edir.

Məhkəməyə çatmaq hüququ

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası «Artiko İtaliyaya qarşı», «Kreuz Polşaya qarşı», «Tolstoy-Miloslavski Birləşmiş Krallığa qarşı» işlər üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad edərək məhkəməyə çatmaq hüququnun təmini məqsədi ilə jurnalistin dövlət hesabına vəkillə təmin edilməsini məqsədmüvafiq hesab etmişdir.

Məhkəmə qərarlarının icrası

Avropa Məhkəməsi xatırlatmışdır ki, Konvensiyanın məqsədlərinə görə məhkəmə qətnamələrinin icrası «ədalətli məhkəmə baxışına olan hüququ»n tərkib hissəsidir.

Həmkarlarımız məhkəmə qərarlarının icrası vəziyyəti ilə bağlı Konvensiyaya qoşulduğumuz ilk vaxtlarda müəyyən problemlərimizin olduğunu yəqin ki, inkar etməzlər. 2007-ci ildə Avropa Məhkəməsi milli məhkəmə qətnamələrinin vaxtında icra edilməməsi ilə bağlı Azərbaycana münasibətdə qərarlar («Əfəndiyeva Azərbaycana qarşı» və «Tarıverdiyev Azərbaycana qarşı») qəbul etmişdir.

Məhkəmənin «Əfəndiyeva Azərbaycana qarşı» qərarı 25 oktyabr 2007-ci ildə qərar qəbul edilmişdir. Lakin həmin qərardan əvvəl, yəni 12 iyul 2006-cı ildə Ali Məhkəmənin MK-da Əfəndiyevanın işinə baxılmışdır.

Ali Məhkəmənin MK-nın Avropa Məhkəməsindən 1 il 3 ay əvvəl qəbul etdiyi qərarına nəzər salsaq görəri ki, milli məhkəmə eyni presedentlərə istinad etməklə Avropa Məhkəməsinin qərarda gəldiyi eyni hüquqi nəticələrə gəlmişdir. Milli məhkəmə qərarında Avropa Məhkəməsinin «Yunanıstan Neft emalı zavodu «Stren» Yunanıstana qarşı», «Hornsbi Yunanıstana qarşı», «Budrov Rusiyaya qarşı» iş üzrə qərarlarına istinad edərək məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsinin icra olunmamasının ədalətli məhkəmə baxışı hüququnu pozumasını qeyd etmişdir.

Cinayətə təhrik etmə 6-cı maddənin pozuntusu kimi

Ali Məhkəmənin Cinayət Kollegiyası oxşar vəziyyətdə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı “Vanyan Rusiya Federasiyasına qarşı” işi üzrə 15 dekabr 2005-ci il tarixli qərarına istinad edərək göstərmişdir ki, “...Konvensiyanın 6-cı maddəsində əksini tapmış ədalətli məhkəmə araşdırmasına dair tələbdən belə nəticə irəli gəlir ki, narkotiklərin satışına qarşı mübarizəyə olan ictimai maraq belə polis provakasiyası nəticəsində əldə olunmuş sübutlardan istifadə edilməsinə bəraət qazandıra bilməz. O halda ki, polisin gizli agentlərinin hərəkətləri şəxsin

cinayətə təhrik edilməsinə yönəldilir və həmin şəxsin bu cinayəti onların (agentlərin) müdaxiləsi olmadan da törədə biləcəyini göstərən əsaslar mövcud deyil, bu vəziyyət “gizli agent” anlayışından kənara çıxır və artıq provakasiya adlandırılı bilər”.

Müdafiə hüququnun pozulması

Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası “26” yanvar 2011-ci il tarixli qərarında Avropa Məhkəməsinin “Aleksandr Zayçenko Rusiya Federasiyasına qarşı” iş üzrə 11 fevral 2010-cu il tarixli qərarına istinad edərək qeyd etmişdir ki:

“susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək hüquqları Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən ədalətli prosedurun təməlini təşkil edən beynəlxalq standartlar kimi tanınmışlar. Onların məqsədi hakimiyyətin qanunsuz məcburetmə tədbirlərindən təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsini təmin etmək və beləliklə ədalət mühakiməsindən sui-istifadə olunmanı istisna etməklə Konvensiyanın 6-cı maddəsinin məqsədlərini həyata keçirməkdir ... Özünə qarşı ifadə verməmək hüququ ilk növbədə təqsirləndirilən şəxsin susmaq niyyətinə hörməti nümayiş etdirir və ittiham tərəfinin şəxsin iradəsi ziddinə məcburetmə vasitələri ilə əldə olunmuş sübutlara əl atmadan təqsirləndirilənə qarşı sübutlar təqdim etmək vəzifəsini ehtiva edir. Bu mənada sözügedən hüquq Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyası ilə sıx bağlıdır...” Qərarın 39-cu bəndində isə Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, “Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş ədalətliyyə dair ümumi tələblər konkret cinayətin xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq istənilən cinayət prosedurlarına şamil olunur. Ümumi maraq Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə təminat verilən ərizəçinin müdafiə olunmaq, o cümlədən özünə qarşı ifadə verməmək hüququnun mahiyyətinə toxunan tədbirlərə bəraət qazandıra bilməz”.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə Konvensiyanın 6-cı maddəsinin kotekstində eyni məna kəsb edən cinayətdə şübhəli bilinən, cinayətdə ittiham olunan, cinayət qaydasında təqib olunan anlayışlarının izahı yuxarıda istinad olunan qərardan başqa Avropa Məhkəməsinin bir çox başqa qərarlarında da öz əksini tapmışdır. Belə qərarlara misal olaraq “Deveer Belçikaya qarşı” iş üzrə 27 fevral 1980-cı il tarixli qərarı (42-46-cı bəndlər), “Ekle Almaniya Federativ Respublikasına qarşı” iş üzrə 15 iyul 1982-ci il tarixli qərarı (73-cü bənd) göstərmək olar. Həmin qərarlarda Avropa Məhkəməsi hesab etmişdir ki, “cinayət ittihamı” anlayışı təkcə cinayət-prosessual qanunda nəzərdə tutulmuş formal qaydalar əsasında deyil, həm də şəxsin vəziyyətinə ciddi təsir göstərən – cinayət törətməsi barədə onun üzərinə şübhə salan digər əsasların olub-olmaması nəzərə alınmaqla təfsir edilməlidir. Məsələn, “Elke Almaniya Federativ Respublikasına qarşı” iş üzrə qərarın 73-cü bəndində Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, şəxsin həbs edildiyi, özünə qarşı cinayət işinin qaldırılması barədə məlumatlandırıldığı tarixlərlə yanaşı ibtidai istintaqın başlandığı tarix də cinayət ittihamının irəli sürüldüyü an kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bu işlərdə də Avropa Məhkəməsinin mövqeyi belə idi ki, şəxs dar mənada deyil, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin nəzərdə tutduğu geniş mənada cinayət mühakiməsi qaydasında təqibə məruz qaldığı vaxtdan, ittihamdan müdafiə olunmaq hüquqları və vasitələri ilə təmin olunmalıdır.

Lakin cinayət işinin materiallarından görüldüyü kimi, nəinki Qaradağ Rayon Polis İdarəsinin 38-ci bölməsinə gətirilib törətdiyi cinayət barəsində etirafedici izahatı (i.v.17-19) alındıqdan və cinayətin predmetlərinin protokolla götürülməsindən, hətta cinayət işinin başlanılması haqqında qərarın çıxarılmasından sonra da cinayət təqibi orqanı Ətirə Həsənovaya şübhəli şəxs kimi yanaşmamış və Həsənovanı şübhəli şəxsə aid olan hüquq-müdafiə vasitələri ilə təmin etməmişdir. Beləliklə, kollegiya Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə və Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini rəhbər tutub, Azərbaycan Respublikası CPM-in 303.3.1-ci maddəsinə əsaslanmaqla yuxarıda şərh olunan üçüncü prosessual qüsuru da Ətirə Həsənovanın müdafiə hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuş kobud pozuntu kimi qiymətləndirmişdir.

Birləşmək hüququ

Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin Mülki Kollegiyası 27 yanvar 2010-cu il tarixdə kassasiya qaydasında Mikayılov Baha Qasım oğlu və başqalarının kassasiya şikayətinə baxaraq müəyyən etmişdir ki, Mikayılov Baha Qasım oğlu və başqaları Regional İnsan Hüquqları və Maarifləndirmə Mərkəzi" İctimai Birliyinin dövlət qeydiyyatına alınmasından yayınmanı birləşmək azadlığının pozulması kimi qiymətləndirilməsini tələb etmişlər.

Məhkəmə Kollegiyası *“Ramzanova və digərləri Azərbaycana qarşı”*, *“Nəsibova Azərbaycana qarşı”*, *“İ.İsmayılov Azərbaycana qarşı”* və *“İ.Əliyev və başqaları Azərbaycana qarşı”* işlər üzrə qərarlara istinad edərək qeyd etmişdir ki, ictimai birliyin dövlət qeydiyyatı barədə müraciətlərinə qanunla müəyyən olunmuş müddətdə cavab verilməməsi faktiki olaraq birliyi qeydiyyata almaqdan imtinaya bərabərdir. Hüquqi şəxs statusuna malik olmayan birliyin hüquq qabiliyyəti dövlət qeydiyyatına alınmış qeyri-hökumət təşkilatlarının hüquq qabiliyyəti ilə eyni deyil. Qeydiyyat prosedurundakı əhəmiyyətli yubanmalar birliyin təsisçilərinin birləşmək azadlığı hüququna müdaxiləyə bərabərdir.

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası yuxarıda qeyd olunan işlər üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə əsaslanaraq apellyasiya instansiyası məhkəməsinin iddianın rədd olunması barədə qətmənsini ləğv etmişdir.

Son

Bunula belə qeyd etmək istərdik ki, Avropa Məhkəməsinin bütün qərarları Ali Məhkəmənin hakimləri tərəfindən birmənalı qəbul olunmur. Mübahisəyə səbəb olan məqamlar istisna deyil. Şəxsən mən Avropa Məhkəməsinin “Fətullayev Azərbaycana qarşı” qərarının 177-ci bəndində cavabdeh dövlətin Konvensiyanın 46-cı maddəsi ilə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün vasitələrdən biri kimi ərizəçinin dərhal azad olunmasının təmin edilməsi barədə tələbini Konvensiyanın ruhu, Konvensiyanın Avropa Məhkəməsinə verdiyi səlahiyyətlərə müvafiq hesab etmirəm. Avropa Məhkəməsi gəldiyi nəticəni əsaslandırmaq üçün “Assanidze Gürcüstana qarşı” qərarına istinad etmişdi. Lakin Fətullayevin işi ilə Assanidzenin işində mühüm fərq var idi. Assanidzenin azadlığa buraxılması barədə milli məhkəmənin qərarı olduğu halda, dövlət tərəfindən məhkəmə qərarı icra olunmur və Assanidze azadlığa buraxılmırdı. Fətullayevin azadlıqdan məhrum edilməsi barədə məhkəmə hökmü isə qüvvədə olduğu halda, ərizəçinin dərhal azadlığa buraxılması barədə tələb milli məhkəmələrin səlahiyyətinə müdaxilə təşkil edirdi.

Lavreçov Çex Respublikasına qarşı” iş üzrə qərardan görünür ki, Lavreçov əsassız olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş və sonradan bəraət almışdır. Lakin onun barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin girov ilə əvəzləşdirilərək azadlığa çıxması müqabilində qoyduğu girovun məbləğin müsadirə edilməsini məhz cəmiyyətin ümumi marağından irəli gələn tələblərlə ərizəçinin hüquqlarının təmin olunması tələbləri arasında “ədalətli tarazlığın” təmini kimi qiymətləndirmişdir. Mənə elə gəlir ki, belə ədalətli tarazlıqdan yalnız o vaxt danışmaq olardı ki, Lavreçov törətdiyi əməllərə görə təqsirli bilinmiş olsun. Biz həmin qərarı müzakirə edərkən mənimlə həmfikir olan kolleqaların əksəriyyət təşkil etdi.

Avropa Məhkəməsinin subsidiarlıq prinsipi əsasında fəaliyyət göstərməsi bizim üzərimizə həmkarlarımızı artıq yükəndən azad etmək öhdəliyini qoyur. Avropa Məhkəməsinə daxil olan şikayətlərin həddən artıq çoxluğu məhkəmənin iş fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Əgər biz həmkarlarımıza kömək etmək istəyiriksə, çalışmalıyıq ki, öz işimizi layiqincə yerinə yetirək. Əgər biz insanların hüquqlarının bərpasına milli səviyyədə nail olsaq, bu Avropa Məhkəməsi üçün də, bizim üçün də ən yaxşı töhfə olacaqdır.

Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin sədr müavini Petr Serkovun ÇIXIŞI

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Rusiya Federasiyasına dair Qərarlarında müəyyənləşdirilmiş İnsan Hüquqları və Azadlıqlarının Pozuntusunun Qarşısının Alınması Təcrübəsi Haqqında

Hörmətli cənab sədr,

Beynəlxalq konfransın dəyərli iştirakçısı,

İlk öncə, icazə verin, bu mötəbər konfransın işində iştirak etmək dəvəti və sizə İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Konvensiyasının icrasında Rusiya təcrübəsi haqqında məlumat vermək imkanı üçün təşkilatçılara təşəkkürümü bildirim.

Şübhəsiz ki, hüquqların effektiv mühafizəsi istənilən dövlətin vacib vəzifələrindən biridir. Rusiya Federasiyası bu vəzifənin icrası üçün özünün milli hüquq sisteminin tərkib hissəsi olan beynəlxalq hüquq normalarının və beynəlxalq sazişlərin icrasının daxil olduğu mürəkkəb yanaşmadan istifadə edir (*Rusiya*

Federasiyası Konstitusiyasının 15-ci Maddəsinin 4-cü Hissəsi).

İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Konvensiyanın imzalayıcı tərəfi kimi Rusiya Federasiyası Konvensiyanın və onun Protokollarının Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən təqdim edilən şərhini icbari hesab edir. Rusiya Federasiyası həmin sazişlərin pozuntusu halları aşkar edilərkən zəruri tədbirləri görür (*“İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Konvensiyasının Ratifikasiyası Haqqında” Federal Qanunun 1-ci Hissəsi, No. 54-FZ, 30 mart, 1998-ci il*).

Düşünürəm ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə Rusiya Federasiyası haqqında təqdim edilmiş ərizələrin sayının stabil azalmasını qeyd etmək zəruridir: 2010-cu ildə 14 309, 2013-cü ildə 12 330 və 2014-cü ilin birinci yarısında 5 216.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya ilə əlaqədar ərizələrin 99%-i qəbul edilməz bəyan edilmiş və ya çıxarılmışdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aşağıdakı pozuntuların ən geniş yayılmış olduğunu aşkar etmişdir:

- a) Azadlıq və təhlükəsizlik haqqının pozuntusu (qanunsuz saxlama, qeyri-qənaətbəxş səbəblərdən saxlamanın uzadılması (*Konvensiyanın 5-ci Maddəsi (1, 3)*));
- b) Ərizəçilərin yararsız şəraitlərdə saxlanması, kifayət qədər tibbi müalicə ilə təmin edilməməsi, ərizəçinin qeyri-insani davranışla qarşılaşa bilməsi real təhlükəsi ilə üzləşə biləcəyi faktını nəzərə almadan cinayət işlərinə baxan məhkəməyə cəlbi üçün xarici dövlətə ekstradisiyası (*Konvensiyanın 3-cü Maddəsi*);
- c) Ədalətli məhkəmə araşdırılması pozuntusu (işin baxılması tarixi, zamanı və məkanına dair məlumatın qeyri-münasib tərzdə təmin edilməsi, ərizəçinin məhkəmədə şəxsən iştirakına zəmanət verilməməsi, ixtisaslaşmış hüquqi yardımın təmin edilməməsi (*Konvensiyanın 6-cı Maddəsi (1, 3)*)).

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, yuxarıda qeyd edilən pozuntular əsasən İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqlarının Qorunması Konvensiyasının tələbləri ilə əlaqədar hüquqi normaların tətbiqi təcrübəsinin yalnız formalaşmaqda olduğu 2000-ci illərin əvvəllərində baş vermişdir.

Rusiya Federasiyası Konstitusiyasına görə, dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarını, o cümlədən məhkəmə mühafizəsini təmin edir (*Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 45-ci Maddəsinin 1-ci hissəsi və 46-cı Maddəsinin 1-ci hissəsi*). Bura maraqlı şəxslərin federal qanunla müəyyən edilmiş tərzdə özlərinə münasibətdə qəbul edilmiş prosessual qərarlara qarşı apellyasiya vermək və bu cür qərarların onların hüquq və qanuni maraqlarını pozan qərarlar kimi nəzərdən keçirilməsinə nail olmaq hüququ da daxildir (*Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 46-cı Maddəsinin 2-ci hissəsi, 50-ci Maddəsinin 3-cü hissəsi*).

Bu konstitusiya normalarının inkişafı üçün Rusiya Federasiyasının Cinayət Prosesual Məcəlləsində məhkəmə prosedurlarının yenidən təsisi mexanizmi qurulmuşdur. Bu, xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Rusiya Federasiyası məhkəməsinin cinayət işinə baxarkən Konvensiyanın bəndlərinə uyğun gəlməyən federal qanunu tətbiq etməklə bu və ya digər tərzdə İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqlarının Qorunması Konvensiyasının bəndlərini pozduğunu aşkar etdiyi zaman tətbiq edilir (*Rusiya Federasiyası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 413-cü Maddəsinin 4-cü hissəsinin 2-ci bəndi*).

Eyni nizamnamə mülki prosessual sferasında nəzərdə tutulur (*Rusiya Federasiyası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 392-ci Maddəsinin 4-cü hissəsinin 4-cü bəndi və Rusiya Federasiyası Arbitraj Prosesual Məcəlləsinin 311-ci Maddəsinin 3-cü hissəsinin 4-cü bəndi*).

Söz cinayət işlərinə baxan məhkəmədən düşmüşkən, 2006-cı ildən 2014-cü ilin sentyabrına qədər sürən müddətdə, yəni təxminən on il ərzində, Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin Sədrliyi Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin Baş Hakiminin Konvensiya müddəalarının Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən aşkar edilmiş pozuntuları səbəbindən məhkəmə işində prosedurların yenidən təsisi ilə əlaqədar **209** sayılı təklifini nəzərdən keçirmişdir.

Nəzərdən keçirilən məhkəmə aktlarının əksəriyyəti (**110** cinayət işində) saxlamanın uzadılmasını nəzərdən keçirmişdir; ittiham edilən şəxsin və ya onun vəkilinin saxlamanın uzadılması ilə əlaqədar məhkəmə sessiyasında şəxsi iştirak imkanı ilə təmin edilməməsi; şəxsin pis davranış riski nəzərə alınmadan cinayət işlərinə baxan məhkəmə üçün xarici dövlətə ekstradisiyası.

Cinayət prosesinə zidd olaraq, mülki işlərdə məhkəmə aktları Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət edən tərəfin ərizəsinin təqdim edilməsindən sonra nəzərdən keçirilir. ərizəçilərin xüsusilə də bu cür ərizələrin təqdimatı üçün nəzərdə tutulan üç aylıq müddətlərdə ərizə təqdim etmədiklərindən, **64** ərizədən **31-i** baxılmaq üçün qəbul edilməmişdir (*Mülki Prosesual Məcəlləsinin 394-cü maddəsi*). Digər **33** ərizə qəbul edilmiş və məhkəmə qərarları ləğv edilmişdir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın və onun Protokollarının pozuntuları ilə əlaqədar arbitraj məhkəmələrinə təqdim edilmiş məhkəmə aktlarının baxılması üçün **6** ərizə aşkar etmişdir. Onlardan **5-i** qəbul edilməyib, çünki ərizəçilər özləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qarşısında məhkəmə proseslərinin iştirakçıları olmamışlar. Bir ərizə qəbul edilib: məhkəmə aktları ləğv edilib, işi qeyri-qanuni olaraq tanımaq iddiası nəzərdən keçirilib.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Rusiya Federasiyası məhkəməsinin hər hansı bir işə baxdığı zaman Konvensiyanı pozmuş olduğunu aşkar edərkən, bu, yalnız ərizəçinin hüquqlarının pozulmasının neqativ təsirlərinin azaldılması istiqamətində konkret tədbirlər görülməli olduğunu deyil, həmçinin dövlətin təkrar pozuntulardan qaçmaq üçün ümumi tədbirlər görməli olduğu mənasına gəlir.

Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi öz konstitusiya hüququndan (*Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 126-cı Maddəsi*) istifadə edərək Plenar Sessiyasının bir neçə qətnaməsini qəbul etmiş və bu qətnamələrdə Konvensiyanın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin şərhində tətbiqi məsələlərini açıqlamışdır. Bunlar qətnamələrdir “Məhkəmələr tərəfindən Saxlanma, Ev həbsi və Zaminə buraxılma haqqında qanunvericiliyin tətbiqi haqqında” (*No. 41, 19 dekabr, 2013*) və “Məhkəmələrin şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə üçün ekstradisiyası məsələlərinin

nəzərdən keçirilməsi, hökmün icrası və şəxslərin cəza müddətini çəkmək üçün köçürülməsi təcrübəsi haqqında” (No. 11, 14 iyun, 2012). Son qətnamə 26 sentyabr 2012-ci ildə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin sessiyasında müzakirə edilmiş və effektiv ümumi tədbir kimi tanınmışdır. Nəticədə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir sıra bənzər işlərdə Konvensiyanın müddələrinin pozuntularını aşkar etməmişdir (*Qərar CM/Del/Dec(2012)1150*).

Bundan əlavə, beynəlxalq hüququn universal prinsipləri və normalarına uyğun olaraq məhkəmə praktikasını təsis etmək üçün Rusiya Federasiyasının Ali Məhkəməsi öz qanunvericilik təşəbbüsü konstitusional hüququndan istifadə edir (*Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 104-cü Maddəsi*). Məsələn, məhkəmə sessiyasında iştirak etməyən şahid və qurbanların sübutunun açıqlanması tərzini göstərmək təklif edilmişdir (“*Rusiya Federasiyası Cinayət Prosesual Məcəlləsinə Düzəlişlər haqqında*” 272128-6 sayılı *Federal Qanun layihəsi*).

Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin strukturunda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarında ifadə edilən hüquqi mövqələrin analizi və ümumiləşdirilməsi vəzifəsinin həvalə edildiyi xüsusi şöbə təsis edilmişdir. Yuxarıda adları çəkilən mövqələrlə əlaqədar məlumat Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi tərəfindən nəşr edilən məhkəmə təcrübəsinin rüblük yoxlamalarına daxil edilir.

Son olaraq qeyd etmək istərdim ki, Rusiya öz problemlərindən xəbərdardır və onları müntəzəm və faktiki şəkildə həll etməkdədir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Rusiya ilə əlaqədar yararlı hesab etdiyi ərizələrin sayının azalması Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi tərəfindən görülən tədbirlərin səmərəliliyinin sübutu kimi xidmət edir və hüquq normalarının tətbiqi praktikasının İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Konvensiyasına və onun Protokollarına uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Fransa Dövlət Şurasının kollegiya sədri İv Robinonun çıxışı

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Sədri,
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Sədri,

Qədim ənənələrin varisi olan Fransa Dövlət Şurası ikili rol həyata keçirməkdədir: bir tərəfdən, o, qanun layihələri və mühüm sərəncamlar haqqında rəy bildirməsi hesabına Hökumət üçün məsləhətçi rolu oynayır, digər tərəfdən inzibati qaydada ali instansiya kimi fəaliyyət göstərir. Məsləhətçi olaraq, o, Hökumət, həmçinin Parlament üçün profilaktik xəbərdarlıq instansiyası rolu oynayır; məhkəmə olaraq, o, Konvensiyanın məhkəmə prosesində təmin etdiyi hüquqlara səmərəli riayəti təmin etməlidir. O, İHAM hökmlərinin icra edilməsinə həsr edilmiş bu Konfransın işinə faydalı olacaq istənilən imkanı dəstəkləyir.

Nümunə olaraq, mən ilk öncə, milli ədliyyə sisteminin məhsuldar, dayanıqlı və bəzən coşqun dialoqlar yolu ilə Avropa Konvensiyasını (I) qəbul etmək cəhdlərini, daha sonra isə konvensiya tələblərinin milli qanunvericiliyə (II) daxil edilməsi üçün normativ hüquqi cəhdləri göstərə bilərəm.

I - İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hökmlərinin milli hüquq sistemində nəzərə alınması:

➤ Subsidiarlıq prinsipi

- Tam başından, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (İHAM) "səlahiyyətli milli orqanları əvəz edə bilməyəcəyini, bunun əks təqdirdə Konvensiyaya müvafiq şəkildə təsis edilmiş beynəlxalq kollektiv təhlükəsizlik sisteminin subsidiar təbiətinin itirilməsi ilə nəticələncəyini" təsdiq etmişdir (İHAM plenumu "Belgiya - dil haqqında məhkəmə işi", 23 iyul, 1968-ci il, "Handy side", 7 dekabr, 1976-cı il). Yuxarı Palatada qəbul edilmiş "Austin" hökmündə "Konvensiyanın 1 və 19-cu maddələrindən subsidiarlığın Konvensiyanın əsas prinsiplərindən biri olduğunun başa düşüldüyü" təsdiq edilir. 2012-ci ilin Brayton Deklarasiyası subsidiarlıq prinsipi və "mülhizə həddinin doktrinası", o cümlədən doktrinada birmənalı şəkildə istinad edilmiş 15 nömrəli Protokol üzərində təkid edir

- Fransa hakimləri, beləliklə, inzibati və ya məhkəmə hakimi olmasından asılı olmayaraq milli Hakim, əsas hüquqların müdafiəsində duran Hakim, Konvensiyanın "ilkin hakimi"dir. O, milli qanunları öz nöqtəyi-nəzərindən şərh edir və tətbiq edir. Zərurət halında, o, iyerarxiya və ya standartlar prinsipinə müvafiq olaraq, Konvensiyanın tələblərinə cavab verməyən milli qanunu tətbiq etmir.

Bununla əlaqədar olaraq inzibati hakimler mühüm səlahiyyətlərə malikdir: qeyri-qanuni aktın təcili surətdə dayandırılması və ləğv edilməsi, Hökumətə məhkəmə hökmünün verilməsi (Baxın: Avropa Məhkəməsi, Gistic, 7 fevral, 2003-cü il: Daxili işlər Nazirinin Konvensiyanın 10-cu maddəsinə zidd olan 6 may, 1939-cu il tarixli, xarici mətbuata nəzarət haqqında qanunverici fərmanın ləğv edilməsindən imtina qərarının nəzərə alınmaması və ləğvin icra edilməsi haqqında məhkəmə hökmü).

Bununla belə, Konvensiyanın maddələri, xüsusi ilə 6 və 8-ci maddələrin göstərişləri Fransa Məhkəmələrində çox vaxt nəzərə alınmır.

Onun artmaqda olan təsir gücü İnzibati Məhkəmənin bəzi ziddiyyətli qərarların nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə məhkəmə sistemini inkişaf etdirilməsi prosesində innovasiyalar tətbiq etməsinə səbəb olmuşdur. Avropa Məhkəməsi hüquqi konkretlik prinsipinə müvafiq olaraq apelyasiya hüququnun saxlanıldığı bu cür dəyişikliklərin əks təsirinin aradan qaldırılmasına çalışmaqdadır (Baxın: Avropa Məhkəməsi, 16 iyul, 2007-ci il, "Tropik Siqnalizasiya işləri kompaniyası", №291545).

- İnzibati məhkəmə hakimi İHAM tərəfindən müvafiq hüquqi anlayışa və ya bu qərarların kateqoriyalarına verilmiş şərhə maksimum dərəcədə nəzərə alınmalıdır. Qeyri-qanuni aktla ləkələnmiş inzibati aktların, yoxlama qanunlarının nəzarəti altında, "ümumi maraq kəsb edən rəddedilməz səbəblərinin" tələb edilməsinə dair nümunələr AİHK-in 6-cı maddəsinin birinci paragrafi (baxın: AM, 23 iyun, 2004-cü il, "Laboratories Juniper company", rec. səh 256) və ya Birinci əlavə Protokolun 1-ci maddəsinin məğzi çərçivəsində "mülkiyyət" anlayışının şərhə (indi Məhkəmələr kimi sosial təminat yardımları, pensiya hüququ və hətta yaxşı quruluşa malik hüquq sisteminin faydalarını əhatə edir. baxın: AM, 30 noyabr, 2001-ci il, "Müdafiə Naziri C. Diop", Lebonda səh. 605 və AM, 6 dekabr, 2002-ci il, "Draon", Lebonda səh. 423) əsasında həyata keçirilir.

- Konvensiya prinsiplərinin öz hüquq mədəniyyətinə uyğunlaşdırılması ilə Avropa Məhkəməsi bəzi hallarda qərarların milli hüquq sistemi Məhkəmələri tərəfindən qəbul edilməməsi ehtimalını qabaqlamışdır. Hökumət tərəfindən həbs qəti-imkan tədbirlərinə məruz qalmış şəxslərə qarşı görülmüş tədbirlərin nümunəsini nəzərdən keçirək: İHAM-ın 27 yanvar 2005 ci il tarixli Ramirez Sañes Fransaya qarşı və 12 iyun 2007-ci il tarixli Frerot Fransaya qarşı hökmlərindən sonra 2007-ci ildə Dövlət Şurasında baş vermiş üç həbs - "Cənab Bussuar, Cənab Planşenoy və Cənab Payenin həbsi" məhkəmə tərəfindən hakimiyyətdən sui-istifadə ittihamına qarşı təyin edilə biləcək akt kateqoriyalarının genişləndirilməsi məqsədilə cəzaçəkmə müəssisələrində qəbul edilə biləcək daxili tədbirlər anlayışının meyarlarının yenidən müəyyən edilməsinə səbəb olmuşdur.

- Fransız hakimlərin İHAM-a olan mülkiyyət hüququ bu faktdan qaynaqlanan hüquq və azadlıqların hamısının bu mətndən yaranmaması ilə əlaqədar olaraq asanlaşmışdır. Bu hüquq və azadlıqların bir çoxu ya "qanunun ümumi prinsipləri" ilə inzibati hakimlər tərəfindən, ya da konstitusiyaya dəyərində malik olan prinsiplər kompleksi ilə konstitusiyaya məhkəmələri tərəfindən qəbul edilmişdir. Sonra isə hakimlər bu hüquq və azadlıqların təsdiq edilməsi və məhkəmlənməsi üçün Konvensiyaya əsaslanmışlar.

Və bu məsələ ilə əlaqədar olaraq aydındır ki, milli məhkəmələr çox vaxt Məhkəmənin presedentlərinin təsiri altında bu hüquq və azadlıqların miqyasını genişləndirməyə məcbur olmuşlar. Misal üçün, hakimin obyektiv tərəfsizliyi və ya məntiqli baxış müddəti.

Milli məhkəmələrin mülahizələrinə, yaxud qayda-qanunlarına əsaslanmasından asılı olmayaraq, Məhkəmənin hüquq təcrübəsinə qoşulma istənilən halda bunun lazımı şəkildə təmin edilməsini, xüsusilə müqayisəli halların əlavə edilməsini nəzərdə tutmaqdadır. Yekun hökmün nüfuzu məsələsi sonradan qaldırılır.

➤ **İHAM qərarlarının ölkədaxili qanunvericiliyə təsiri özünü bir qayda olaraq qanunda olduğundan daha çox göstərir**

- AİHK-in 46-cı maddəsinin ("Hökmlərin hüquqi qüvvəsi və icra edilməsi") 2010-cu ildə qüvvəyə minmiş 14 nömrəli Protokoldan qaynaqlanan versiyasına əsasən: "1. Razılığa gələn yüksək Tərəflər Məhkəmənin yekun hökmünü tərəfləri olduqları istənilən məhkəmə işində icra etmək öhdəliyi daşımaqdadır. 2. Məhkəmənin yekun hökmü onun icrası üzərində nəzarəti həyata keçirən Nazirlər Komitəsinə istiqamətləndirilməlidir." 41-ci maddəyə əsasən, Konvensiya Maddələrinin pozuntusu haqqında məhkəmə hökmləri sadəcə deklarasiya xarakteri daşıyır və bu

pozuntunu həyata keçirmiş Dövlətlərin ərazisində məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyildir. Hökmün icrası daxili hüquq sistemini necə istifadə etmək seçiminə malik olan Dövlətlərdən asılıdır.

- İstifadə olunan məhkəmə təcrübəsinə əsasən, bundan sonra Dövlət Komissiyası İHAM-ın hökmlərinin yekun hökm üzərində sadəcə nisbi nüfuzla malik olduğunu aşkar edir (Avropa Məhkəməsi, 24 noyabr, 1997-ci il, "İqtisadiyyat və Maliyyə Naziri "Sté Amibu Inc."ə qarşı, № 171929, Lebon, səh. 441). Doğrudan da, burada Avropa Birliyi Ədalət Məhkəməsinin (Lüksemburq Məhkəməsi) çox fərqli təşkilati və hüquqi kontekstdə hüquqi sistem səlahiyyətləri və Avropa Birliyi qanunları çərçivəsində tətbiq edilən "şərh edilən məhkəmə işinin" nüfuzu anlayışının İHAM-dan qaynaqlanan qanunlara tətbiq edilməsinin heç bir məntiqi izahı yoxdur.

Lakin təcrübədə biz Dövlət Şurasının Məhkəmənin hüquqda olmasa belə, reallıqda erga omnes effekti aşkar etdiyi hökmlərini yerinə yetirməyə can atdığına müşahidə edə bilərik. Bu, Dövlət Şurasını vitse-prezidenti cənab Jan-Mark Sovenin sözləri ilə desək, "Məhkəmə presedentlərinin inandırıcılığı" ilə əlaqədardır. İHAM dövlətləri məhz bu cür hərəkət etməyə çağırır. Yuxarı Palata 7 yanvar, 2010-cu il ("Rantsev Kipr və Rusiyaya qarşı" işi, № 25965/04) tarixli hökmündə bildirmişdir: "Məhkəmənin hökmləri sadəcə əvvəlcədən qaldırılmış məhkəmə işlərini həll etmir, o, daha çox Konvensiyanın standartlarının aydınlaşdırılmasına, qorunmasına və inkişafına, və nəticə etibarilə Dövlətlərin Razılığa gələn Tərəflər olaraq qəbul etdikləri öhdəliklərini yerinə yetirməsinə yardım etməyə istiqamətlənmişdir" (§197).

Fransa Ali Məhkəməsi isə, öz növbəsində, bu, Strasburq Məhkəməsi hökmlərinin şərhedici nüfuzunun rəsmi şəkildə tanınması hesab edilsə belə, oxşar yanaşmadan istifadə etməkdədir. Ali Məhkəmə həbs rejimi ilə əlaqədar 15 aprel, 2011-ci il tarixli plenar qərarında ifadə etmişdir: "bu Konvensiyanın [AİHK] təsir dairəsinə düşən Dövlətlərdən İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarına, hökmlə əlaqədar şikayət olunmasını və ya qanunvericiliyin dəyişdirilməsini gözləmədən, hörmət etmələri tələb olunur (...)".

- Strasburq Məhkəməsi tərəfindən hökmün verilməsindən sonra **daxili hüquqi prosedurların yenidən qaldırılması** məsələsi bu yaxınlarda verilmiş bir neçə qərara başlanğıc vermişdir. Dövlət Şurası 4 oktyabr, 2012-ci il tarixli qərarı ("Cənab Baurnet", №328502") ilə xatırladır ki, Konvensiyanın 46-cı maddəsinə əsasən, İHAM-ın Dövləti ittiham etdiyi hökmünün tam icrası, bir qayda olaraq, Dövlətin bir tərəfdən razılaşmanın pozulmasının ərizəçiyə olan təsir və nəticələrinin aradan qaldırılması, digər tərəfdən isə bu pozuntunun mənbəyinin məhv edilməsi ilə nəticələnəcək bütün lazımi tədbirləri görməsini tələb etməkdədir. Lakin burada göstərilir ki, **həmin işin yenidən baxışının planlaşdırılması üçün təşkil edilmiş prosedurlar olmadıqda**, Məhkəmənin hökmünün icra edilməsi hüquqi sərəncamların icraedici təbiətindən məhrum edilməsi ilə nəticələnə bilməz.

Dövlət Şurası 30 iyul, 2014-cü il tarixli qərarında ("Cənab Vern", №358564) əlavə edir ki, Məhkəmə tərəfindən xəbərdarlıq edilmiş pozuntu yekun hesab edilən inzibati sanksiyaya aid olduqda, Məhkəmənin Konvensiya ilə təmin edilmiş hüquqların bilinməməsi üzrə hesabatı sanksiya tətbiq etmə hakimiyyətinə malik olan orqan tərəfindən nəzərdən keçirilməli olan yeni elementi əhatə etməlidir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, bu orqan bu məsələ ilə bağlı məsuliyyəti üzərinə götürdükdə və tətbiq edilən sanksiya əvvəlki kimi pozuntu effekti verməyə davam etdikdə, bu sanksiyanın icrasının davam etdirilməsinin Konvensiyanın tələblərini nəzərə alıb-almamasının dəyərləndirilməsi bu orqanın üzərinə düşür. Bu halda, inzibati sanksiyanın müəllifi məsuliyyət daşdığı maraqları, sanksiyanın səbəblərini və onun təsirinin ciddiliyini, o cümlədən Məhkəmə tərəfindən bildirilmiş nöqsanların təbiət və ciddiliyini nəzərə alaraq bu sanksiyaya tamamilə və ya qismən son qoya bilər.

Beləliklə, İnzibati məhkəmə hakimi hüquqi prosedurun məhkəmə üsulu ilə yekun həll üsulu (keçmiş qərarlara müvafiq şəkildə: Avropa Məhkəməsi, 11 fevral, 2004-cü il, "Şevrol", № 257682) olaraq yenidən qaldırılması üçün yol saxlamasa da, normativ qanunların bu proseduru təşkil edə biləcəyini tanımaqdadır. Apelyasiya Məhkəməsi isə öz növbəsində "İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarının mülki məhkəmə işləri ilə əlaqədar qəbul edilmiş və Konvensiya müddəalarının pozuntusu üzrə yekun qərar hesab edilən hökmlə nəticələndiyini və səbəblərin

yenidən tədqiq edilməsi üçün yol açmadığını" ifadə edir (Əmək Bölgüsü, 30 sentyabr, 2005-ci il tarixli qərar).

- Bu, Fransa məhkumluq haqqında hökmün verilməsini müşayiət edən cəza hökmünün "Yenidən baxış Komissiyasını" formalaşdıran 15 iyun, 2000-ci il tarixli aktla korreksiya olunmuş **cinayət işində** baş vermişdir. Bu, ərizələrin gələcək apelyasiyası və nəzərdən keçirilməsindən fərqli olan qeyri-adi müraciət üsuludur. Komissiya "hüquq pozuntusu aktının törədilməsində təqsirli bilinən hər hansı şəxsin xeyrinə verilmiş müraciət İHAM tərəfindən hökmün Konvensiya müddələrinin pozuntusu ilə əlaqədar verilməsi haqqında təqdim etdiyi sərəncamdan qaynaqlandıqda (...), haqqında hesabat verilmiş pozuntu öz təbiəti və ciddiliyi ilə təqsirli üçün Konvensiyanın 41-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş "ədalətli təzminat"la qarşısı alınma bilməyəcək dağıdıcı nəticələrə səbəb olduqda" həmin müraciəti nəzərdən keçirir. Faktiki elementlərə deyil, yalnız hüquqi elementlərə əsaslanan bu baxış zəruri hallarda cinayət prosedurunun yenidən açılmasına imkan verir.

Milli və Avropa hakimləri arasında davamlı dialoqları nəzərə alaraq söyləmək olar ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının mənimsənilməsi mexanizmi yalnız milli hakimlərin ixtiyarında deyil, o, həm də milli qanunvericiliyin hazırlanması səlahiyyətinə malik orqanların məsuliyyətinə daxildir.

II- İHAM tərəfindən təmin edilən hüquqlar üzrə öhdəliyin normativ hakimiyətin üzərinə götürməsi:

- Burada "normativ hakimiyət" ifadəsi Konvensiya çərçivəsində "qanun" anlayışının sabit interpretasiyasına müvafiq olaraq ayrı-ayrı şəxslərin davranışını ümumilikdə və şəxssiz olaraq müəyyən edən icraedici hakimiyət orqanı olaraq Parlamenti əhatə edir. (Baxın: İHAM: "Sunday Times Birləşmiş Krallığa qarşı", 16 oyun, 1980-ci il).

➤ İHAM-ın nəzarətində olan, milli normalara müvafiq olan və hökm verildikdə icra edilməli olan ümumi tədbirlərin azad seçimində subsidiarlıq prinsipi:

- Bildiyimiz kimi, bəzi həssas və mürəkkəb sosial məsələlərdə Avropa Məhkəməsi Avropa mədəniyyətlərinin müxtəlifliyini nəzərə almağa çalışır. Bu cür tədbirli davranış "**milli dəyərləndirmə həddi**" anlayışı ilə xarakterizə oluna bilər. Avropa Məhkəməsi 7 dekabr, 1976-cı il "Hendisayd Birləşmiş Krallığa qarşı" işi ilə bağlı qərarında bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, ictimai tələblər və azadlıqların məhdudlaşmasının zəruriliyi kontekstində "ölkələrinin hərəkətverici qüvvələri ilə birbaşa və daimi əlaqələri hesabına Dövlət hökumət orqanları prinsip etibarilə beynəlxalq hakimlərdən daha yaxşı mövqeyə malikdir" və bu, razılaşmaların razılığa gələn Dövlətlər tərəfindən təmin edilən dəyərləndirmə həddini ehtiyat olaraq saxlaması ilə nəticələnmişdir.

Fransa yaxın keçmişdə verdiyi qərarı ilə - ictimai yerlərdə sifətin gizlədilməsi və şəxsin identifikasiyasının qeyri-mümkün edilməsi ilə nəticələnən davranış və onun istənilən formasını dəstəkləmə aktını qadağan edən və cərimə formalı cəza ilə sanksiyalaşdıran 11 oktyabr, 2010-cu il tarixli akt ilə məşhurdur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi növbəti ilin 1 iyulunda verdiyi qərarla (S.A.S Fransaya qarşı, №43835/11) bu akta dəstəyini ifadə etmişdir.

Məhkəmə, ilk növbədə, ərizəçinin Konvensiyanın 8-ci (şəxsi həyata hörmət) və 9-cu (din və inancların nümayiş etdirilməsi azadlığı) maddələri ilə müdafiə olunan dini inancların ifadəsi azadlığının həyata keçirilməsinə olan müdaxiləni davam etdirir. İkinci, o, Fransa hökumətinin arqumentləri fonunda tədbirin zəruriliyini təhqiq edir. Beləliklə, Məhkəmə qəbul edir ki, "müdafiə olunan Dövlət tərəfindən sifəti gizlədən niqabın taxılması əleyhinə qadağa digərlərinin birgə həyatı asanlaşdıran məkanda yaşamaq hüququnu pozan amil olaraq qəbul edilmişdir". Üzv Dövlətlər arasında cəmiyyətdə dinin əhəmiyyəti haqqında vahid quruluşun olmamasını nəzərə alaraq, Məhkəmə "ictimai yerlərdə tam niqabın qəbul edilməsi və ya taxılmaması məsələsinin sosial seçim təşkil etdiyi" nəticəsinə gəlir. Bu isə nəzarətdə olan tədbirlər planı göstərmək və üzv Dövlətlərə bu məsələlərdə kifayət qədər seçim imkanı vermək məsuliyyətini doğurur. Beləliklə, Məhkəmə

"başqalarının hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması" elementi olaraq "birgə yaşayış" anlayışına istinad edərək Konvensiyanın hər kəsin öz din və inanclarını nümayiş etdirmək azadlığı ilə əlaqədar olan 9-1-ci maddəsinin pozuntusunun mövcud olmadığı nəticəsinə gəlir. Və bununla da, dövlətlərə müdafiə olunan hüquqların məhdudiyətlərinin tətbiq edilməsi üçün hakimiyyət vermiş olur. Burada "milli dəyərləndirmə həddi" subsidiarlıq prinsipinin hüquqi ifadəsidir.

- Məhkəmə dəfələrlə xatırlatmışdır ki, Dövlətlər haqqında məhkəmə hökmü 53-cü [indi 46-cı maddə olmuşdur] maddədən qaynaqlanan öhdəliklərdən azad olmaları üçün **daxili məhkəmə qaydasında istifadə olunacaq üsulların seçimini** Dövlətlərin ixtiyarına verir: İHAM, 29 aprel, 1988-ci il, "Belilos İsveçrəyə qarşı". Dövlətdən üzərinə hər hansı öhdəliyi götürməsinin və ya qanunvericilikdə dəyişiklik etməsinin tələb edilməsi İHAM-ın səlahiyyətlərinə daxil deyildir (İHAM, 18 dekabr, 1987-ci il, "F. İsveçrəyə qarşı", A128, §§ 42-43).

Lakin, seçimin məhdud olması və konkret müddəanın ləğv edilməsinin yeganə mümkün problem olması da mümkündür. Bu hal Daxili İşlər Nazirliyinə xarici nəşrləri bütövlükdə ölkə ərazisində, vaxt məhdudiyəti olmadan, ümumilikdə və tamamilə qadağan etmək səlahiyyətinin verilməsi ilə bağlı məhkəmə işində müşahidə olunmuşdur.

➤ **Milli qanunvericiliyin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının təmin etdiyi hüquqlara zəruri dərəcə yaxınlaşdırılması qaldırılmış məsələnin mövzusunda asılı olaraq sürətlə və ya yavaş baş verməkdədir:**

- Məhkəmə işinin Məhkəməyə təqdim edilməsi haqlı hesab edildikdə, Fransa qanunverici sistemi, **keçmişdə Avropa Məhkəməsi hakimi tərəfindən hökmün ləğv edilməsinə** icazə verməyə belə, uğur qazanacağına ümid edə bilər. 1992-ci ildə "Diennet" məhkəmə işində, 6-cı maddənin 1-ci paragrafi - Tibb Komissiyası disiplinər prosedurlarının ictimailiyinin olmaması əsasında müraciətin olunmasından sonra məsələ üzrə müddəaların dəyişdirilməsi qərarı ilə bağlı müraciət etmək üçün sadəcə iki ay gözləmək lazım gəlmişdir. Eyni hal gözləmə zonasında saxlanılan xarici vətəndaşa aid "Ammur" məhkəmə işində (25 sentyabr, 1988-ci il) də müşahidə olunmuşdur: sığınacaq istəyən şəxslərə tətbiq edilən qanunvericilik müraciətin daxil edilməsindən sonra və İHAM tərəfindən hökmün verilməsindən dəyişdirilmişdir.

- Digər məhkəmə işlərində normativ hakimiyyət daha yavaş reaksiya vermişdir. Xarici nəşrlər üçün artıq müəyyən edilmiş işə məhkəmə hökmü müdaxilə etdikdə, Fransa Dövlət Şurasının Hökumətə tənqid edilən müddəanın hüquq bazasından silinməsi üçün sərəncam verməsini gözləmək lazım gəlmişdir.

- Digər işlərdə məhkəmə hökmü Fransanın **faydalı hakimlərin dialoqu çərçivəsində Məhkəmə presedentlərinin nəzərdən keçirilməsi üçün yeni təminatlar qəbul etməsinə** səbəb olmuşdur. Cinayət məhkəmələri tərəfindən tətbiq edilən telefon dinləmələrinin qanuniliyi işi zamanı İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Fransa Apelyasiya Məhkəməsinin məhkəmə komissiyalarında tətbiq edilən dinləmələrin qanuni olduğuna qərar verərkən əsaslandığı Cinayət Məcəlləsinin 81-ci maddəsinin (qanuna əsasən, müstəntiq həqiqətin müəyyən edilməsi üçün faydalı hesab etdiyi bütün məlumat aktları ilə işləməlidir) Konvensiyanın şəxsi həyat hüququ haqqında 8-ci maddəsindən qaynaqlanan qanunun proqnozlaşdırıla biləcək təbiətinin tələblərinə cavab vermədiyi qərarını vermişdir (İHAM, 24 aprel, 1990-cı il, "Kruslin Fransaya qarşı", №18801/85). Lakin Məhkəmə millət vəkillərinə Fransa qanunun çatışmazlıq dərəcələri haqqında çox konkret göstərişlər vermişdir. Məhz Avropa Məhkəməsi hakimi tərəfindən tərtib edilmiş siyahıya cavab olaraq, telefon dinləmələrinə səbəb olan qanun pozuntularının təbiəti və hətta icazə verilən müddətin məhdudiyəti iyul, 1991-ci il aktında müəyyən edilmişdir.

Həbs-qətimkan proseduru üzrə məhkəmə işində AİHM 2008 və 2009-cu illərə aid olan iki hökmlə (27 noyabr, 2008-ci il tarixli, 36391/02 nömrəli "Saldüz Türkiyəyə qarşı" və 13 oktyabr, 2009-cu il tarixli, 7377/03 nömrəli "Dayanan Türkiyəyə qarşı" işləri) həbs-qətimkan tədbirinin başlanğıcından etibarən hüquqşünas yardımından istifadə etmək hüququna, o cümlədən səssizliyi saxlamaq hüququna xüsusi diqqət yetirərək ədalətli proses tələblərini xatırlatmışdır. Daha sonra adi

həbs-qətimkan sistemi Konstitusiyaya Şurasının 30 iyul, 2010-cu il tarixli qərarında qeyri-konstitusional elan edilmişdir. Bir neçə həftə sonra, apelyasiya məhkəməsi öz növbəsində bəzi həbs-qətimkan qaydalarının AİHK-in 6-cı maddəsinin tələblərinə müvafiq olmadığını müəyyən etmişdir. Beləliklə, Fransa qanunvericiliyində 14 aprel 2011-ci il aktı qəbul edilmişdir. Bu akta əsasən, vəkil həbs-qətimkan tədbirinin başlamasından dərhal sonra şəxsin bütün dinləmələrində iştirak edə bilər və maraqlı tərəf səssizliyi saxlamaq hüququ haqqında məlumatlandırılmalıdır.

- Bu, **normativ hakimiyyətin adekvat islahatların həyata keçirilməsi zamanı İHAM-in sərəncamlarına müvafiq olaraq yuxarıda qeyd edilmiş istintaq prosesinə addım-addım keçməli olduğu** haldır. Nümunə olaraq bundan sonra "ictimai müxbir" adlandırılacaq "hökumət komissarı"nın inzibati hüquq təcrübəsi nizamnaməsini göstərmək olar.

Onların Avropa Məhkəməsinin 10 iyul 1957-ci il tarixli "Jerveze" hökmü ilə müəyyən edilən rolunu ictimai dinlənmə zamanı "tam müstəqil şəkildə nəticələrini" formalaşdırmaqdan və tətbiq edilən hüquqi qaydalara və məhkəmə işinin təfərrüatlarına müvafiq olaraq "qərəzsiz" hökmə gəlməkdən ibarətdir. Bu təşkilat "ədalətli proses" tələblərini nəzərə almayan hökumət komissarlarının məqsədyönlü iştirakı ilə əlaqədar olaraq ilk növbədə İHAM tərəfindən (7 iyun, 2001-ci il tarixli "Kress Fransaya qarşı" hökmü) qəbul edilməmişdir. Beləliklə, Fransa hər hansı tərəfə uyğunlaşmaqdan uzaq olan hökumət komissarlarının öz hüquqları olan, konkret missiya üçün məsuliyyət daşıyan, məhkəmələrin öz nöqteyi-nəzərlərini daha səmərəli şəkildə yoxlamalarına imkan vermək üçün gəldikləri "nəticələr"lə məhkəmə işinin faktiki və hüquqi hissələrini aydınlaşdıran hakim olduqlarına inandırmaq üçün prosessual normaları aydınlaşdırmağı üzərinə götürmüşdür. Bununla belə, dinləmədən öncə bu nəticələrin məğzi bu nəticələrə ictimai dinlənmə zamanı cavab verə biləcək tərəflərə müntəzəm şəkildə göndərilir. "İctimai müxbir" ifadəsinin yeni mənası səhvən icraedici hakimiyyətlə əlaqədar olan "Prokuratura şöbəsi"yə üzvlüyə səbəb ola biləcək ikimənalılıq aradan qaldırılır. Bu aydınlaşma İHAM tərəfindən bu yaxınlarda verilmiş qeyri-mümkünlük haqqında qərardan ("Mark Antuan", 4 iyun, 2013-cü il) sonra uğur gətirmiş və üstəlik onilliklərlə davam edən bu müzakirəyə birmənalı şəkildə son qoymuşdur.

Fransanın mövqeyini qətiyyətlə dəstəkləmiş və insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aktiv fəaliyyətlə məşğul olan fransız vəkillər və bəzi assosiasiyaların hakimlərin bu dialoqunda iştirak etdiyini qeyd etmək mühümdür.

- İHAM öz hüquqi sisteminə inteqrasiya olunmuş normativ çərçivələri ifadə edən inkişafın qeydiyyatını müntəzəm şəkildə apararaq **Dövlətləri islahatlar yolunu seçməyə təşviq edir**. 10 yanvar 2013-cü il tarixinə aid olan son iki qərar ("Agnelet", №61198/08 və "Legillion", №53406/10), o, məşhur məhkəmə iclasçıları ilə aparılan işdə təqsirlinin günahkar olması haqqında hökmün verilməsində motivasiyanın olmamasının özü-özlüyündə Konvensiyaya zidd olmadığını qəbul etməklə və müttəhimin "hər hansı arbitraj riskinin aradan qaldırılması zamanından faydalanmasına və təqsirli bilinməsinin səbəblərini başa düşməsinə" imkan vermək məsuliyyətini nəticə etibarilə Dövlətlərin üzərinə qoymaqla "Taxquet Belgiyaya qarşı" işindən (İHAM, 16 noyabr, 2010-cu il, "Taxquet Belgiyaya qarşı") qaynaqlanan həll yolunu bərpa edir. Məhkəmə Fransada tətbiq edilmiş islahatı 10 avqust, 2011-ci il aktı ilə lazımi şəkildə yenilənmişdir. Bundan sonra, problemlər siyahısına əlavə edilən "motivasiya siyahısı"nda "müttəhimin ittiham olunduğu hər bir akt üçün apelyasiya məhkəməsinə günahsızlığından əmin edə bilməsinin əsas səbəbləri" sadalanmaqdadır. Avropa hüquq sisteminin şərtlərinə əsasən, "bu cür islahat nəticə etibarilə arbitraja qarşı təminatları əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir və müttəhimin hökmü Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci paragrafının tələblərinə müvafiq şəkildə başa düşməsinə təkan verir".

- Xoşbəxtlikdən azlıqda olan digər məhkəmə işlərində Fransa qanunverici sistemi qanunvericiliyin Məhkəmə presedentlərinə müvafiqliyini təxirə sala bilər. Vərəsəlik hüququ məsələsində, Fransanın İHAM tərəfindən "Mazurek" məhkəmə işində (1 fevral, 2000-ci il, "Mazurek Fransaya qarşı") adyulter nəticəsində dünyaya gəlmiş uşaqlar və qanuni uşaqlar üzrə prosesin müxtəlifliyinin diskriminasiya aktı olması haqqında hökm almasından sonra, 3 Dekabr 2001-ci il aktı qeyri-qanuni övladlara tətbiq edilən müddəaları, onların hüquqlarının qanuni övladlara nisbətdə həddindən artıq məhdud olmasını nəzərə alaraq, ləğv etmişdir. Lakin Strasburq

Məhkəməsi artıq 1979-cu ildə "Marks Belgiyaya qarşı" məhkəmə işində nikahdan kənar doğulmuş uşaqların heç bir diskriminasiyaya məruz qalmalı olmaması qərarına gəlmiş və beləcə övladların dünyaya gəlməsi şərtlərindən asılı olmayaraq onların bərabər vərəsəlik hüquqlarına malik olmasını təsbit etmişdir. 4 iyul, 2005-ci il sərəncamı mülki məəcəllədə qanuni və qeyri-qanuni övlad anlayışlarının tamamilə aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur.

- Sosial nöqteyi-nəzərdən həssas olan və **qanunverici həll yolunun parlament assambleyası ilə razılıq olmadan uğur qazanmayacağı** başqa bir sahədə ərizəçi bu maneəni dəf etmək üçün apelyasiya məhkəməsinə müraciət etmişdir: Fransanın 25 mart, 1992-ci il hökmünü ("Botella Fransaya qarşı" məhkəmə işi, №13343/87) almasından sonra vətəndaş statusu olaraq cinsin bildirilməsi prosedurunun asanlaşdırılması. 11 dekabr, 1992-ci ilə aid olan iki hökmdə apelyasiya məhkəməsi tətbiqi Fransanın ittiham edilməsi ilə nəticələnən qaydalara aid hüquqi presedentlərə bir daha geri qayıtmışdır.

Son məhkəmə praktikası yenilikləri üçün mübarizə çərçivəsində nəticələri Məhkəmənin ixtiyarına verilməli olan və çox həssas sahələrə toxunan iki məsələ Fransada davamlı müzakirələrə səbəb olmuşdur: Həmkarlar ittifaqlarının yaradılması azadlığı orduya da şamil edilirmi? Cərimə sanksiyaları və inzibati sanksiyalar bir araya sığmayan tədbirlərdirmi, yoxsa eyni aktlar səbəbindən təyin edildikdə birləşdirilə bilərləmi? Bu məsələlərdən hər biri daha dərinləndirilməsini təmin edə biləcək konfransa layiqdir.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin elastiklik nümayiş etdirmək üçün səbirli olması kifayət qədər məntiqlidir. Qarşı tərəfin davranışında ifrat təkminlilik əlamətləri axtarmaq əvəzinə, onlar, "Poitrimol" məhkəmə işində (İHAM, 23 noyabr, 1993-cü il) olduğu kimi, ümumi tədbirlərin qəbul edilməsində müşahidə olunan gecikmələrin təsdiqin gözlənilməsi və ya Məhkəmə presedentlərinin daha dərin tədqiqindən qaynaqlana biləcəyini qəbul edirlər. Komitə normativ fəaliyyətin təbiətinə görə "müəyyən inersiyaya" malik olması və icrada gecikmələrin bəzi Dövlətlərin islahatların həyata keçirilməsi zamanı qarşılaşdığı daxili çətinliklərlə izah olunması faktını da nəzərə alır.

Yekun olaraq, Avropa Məhkəməsi sərəncamlarının tətbiqi, hər bir üzv Dövlətdən hüquqi tələblər və insan hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsi şərtlərinin iştirakçılar arasında etibarlı və dərin dialoqların həyata keçirilməsini tələb etdiyini söyləmək olar. Şübhəsiz ki, bu Konfrans bu məqsədə xidmət edəcəkdir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin katibinin müavini Maykl Oboylun çıxışı

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və dialoqun inkişaf edən anlayışı.

“Mühazirə, əksəriyyətinizin böyük ehtimalla anlaya biləcəyi dialoqun daha geniş hissəsidir”

(Corc Uold)

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Prezidenti, Din Şpilman bu yaxınlarda Rusiya Federasiyasının Ali Məhkəməsinin hakimlərinin qarşısında çıxış edərkən, onlara belə bir sualla müraciət etdi: “Hüquqi dialoqun məqsədi nədir?” Onun cavabı, bütün hakimlərin malik olduqları ümumi nöqtəyi-nəzəri vurğulamaq idi:

“Bu sualın cavabı mənim üçün aydındır: Məhkəmənin insan hüquqları məsələlərində insan hüquqlarına daxildən hörmət bəslənilmədiyi halda subsidiar qaydada müdaxilə edən ixtisaslaşmış yurisdiksiya (*məhkəmə hakimiyyəti*) olması faktından savayı, məhz siz, Konvensiyanın ümumi hüquq məhkəməsinin hakimləri, daxili hüquqi

müdafiə vasitələrinin tükədməsi öhdəliyinə müvafiq olaraq insan hüquqları üzrə qabaqcıl hakimlər sayılırsınız. Amma, gəlin etiraf edək ki, hamımız müxtəlif səviyyələrdə və coğrafi ərazilərdə eyni amal uğrunda mübarizə aparırıq; biz, insan hüquqlarının milli və ya beynəlxalq səviyyədə müdafiəsi icrası ilə məşğul oluruq”.

Beləliklə, dialoq, milli hakimlərin qarşısına çıxarılan məhkəmə işlərində, onların milli Konvensiyanın sistemini və çətinliklərini dərk etməsi və tətbiq etməsi üçün daha düzgün yolda olub-olmadıqlarını öyrənmək bir vasitədir. Biz, milli hakimlərin ədalətli məhkəmə problemləri və ya söz azadlığı, ya da digər Konvensiya hüquqlarına dair geniş məhkəmə praktikası haqqında mütləq şəkildə ətraflı biliklərə malik olduqlarını hesab etməməliyik. Milli hakimlər, xüsusi olaraq beynəlxalq və milli yurisdiksiyalar arasında münasibətləri tənzimləyən doktrinələr, daha dəqiq desək, “dördüncü instansiya” doktrinası və məşhur, eləcə də ən çox başa düşülməyən “mühakimə sərbəstliyi” (*ing.* “margin of appreciation”) doktrinası ilə maraqlanacaqlar. Onlar Strasburg Məhkəməsində nəzərdən keçirilən məhkəmə işləri ilə bağlı hakimlərin qərarlarının nə dərəcədə nəzərə alınacağını bilmək istəyəcəklər. Məhkəmə artıq çoxdan qəbul edib ki, o, milli məhkəmə sistemi ilə öz münasibətlərini inkişaf etdirməklə, bu sahədə mühüm rol oynayır.

Amma, “dialoq anlayışı” üçün digər səbəblər də mövcuddur.

Bu səbəblərdən biri, bir çox ölkələrdə müntəzəm olaraq rast gəlinən “populyar” yanlış təsəvvürlərə və düzgün olmayan məlumatlara (dezinformasiyalara) ünvanlamaqdır. Məsələn üçün, belə bir geniş yayılmış yanlış təsəvvür var ki, Strasburqda yerləşən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (*ing.* ECtHR) müntəzəm olaraq milli məhkəmələrin qərarları ilə razılaşmır və ya onları yenidən, təkrar olaraq nəzərdən keçirir. Bu sadəcə yanlış fikirdir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin katibinin müavini. Bütün baxışlar fərdidir. Hazırkı sənədin hazırlanmasında müəllif Leo Zvaakin xatirəsinə həsr edilmiş “İnsan Hüquqlarının gerçəkləşdirilməsi: Nəzəriyyə və təcrübə qarşılaşanda” adlı elmi iş verdiyi töhfədən istifadə etmişdir (səh. 91 – 107). (“Intersentia” nəşriyyat evi, 2013-cü il).

Belə ki, qətiyyətlə nümayiş etdirilib ki, əksər məhkəmə işlərində (misal üçün, ən sərt tənqidlərin mövcud olduğu Birləşmiş Krallığa qarşı), Strasburq Məhkəməsi, Birləşmiş Krallığın üç yurisdiksiyasında apelyasiya məhkəmələri tərəfindən çıxarılan yekun rəylərə riayət etmişdir.

Dialog üçün digər bir səbəb, Konvensiyanın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində Məhkəmə və dövlət hakimiyyət orqanları arasında birgə məsuliyyət anlayışının olması ilə əlaqəlidir. Bu “birgə məsuliyyət” anlayışı artıq İnterlakenin islahat prosesində və bu yaxınlarda Məhkəmə islahatına dair Brayton Bəyannaməsində qəbul edilmiş və Məhkəmənin, habelə Nazirlər Komitəsinin fəaliyyətinin islahat prosesində əsas elementlərdən biri sayılır. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi sisteminin işləməsi məqsədilə islah edilməsi üçün, üzv dövlətlər daha yaxşı hüquqi müdafiə vasitələrini təqdim etməklə və ölkə daxilində insan hüquqlarını daha yaxşı müdafiə etməklə, öz öhdəliklərini yerinə yetirməlidirlər.

Belə ki, buradan aydın görünür ki, tərəflərdən hər birinin öz öhdəliyini vicdanla yerinə yetirməsi üçün, məhkəmə qətnaməsindən asılı olmayaraq, müxtəlif instansiyalar arasında müəyyən dialog baş tutmalı, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Məhkəmə, 47 Avropa yurisdiksiyası ilə münasibətdə yekun instansiya kimi fəaliyyət göstərir və Böyük (Baş) Palatanın qərarlarına qarşı heç bir apelyasiya şikayəti irəli sürülə bilməz.

Məhkəmənin müvafiq forumda öz məhkəmə praktikasını və interpretasiya metodunu ən çox təsirə məruz qalanlara izah etmək və onunla əlaqəli ən geniş yayılmış və qaçılmaz tənqidlərə ünvanlanmaq üçün imkana malik olması çox vacibdir. Xüsusi olaraq yerinə düşər ki, o, Məhkəmənin əlaqə üçün əsas şəxsləri (vasitəçiləri) sayılan və məhkəmə praktikasının gedişatı ilə yaxından tanış olmaq istəyən, lakin Məhkəmənin milli qanun və praktikalarının suallarını anlaması və Məhkəmə qərarlarının əvvəlcədən proqnozlaşdırıla bilməsi kimi məsələlər ilə bağlı müəyyən çətinlikləri izah edə bilən milli ali məhkəmə hakimləri (yəni, ali məhkəmə və konstitusiya məhkəməsinin hakimləri) ilə dialog qurur.

Dialogun vacibliyi Strasburğun məhkəmə praktikasının artması və əhəmiyyətinə mütənasib olaraq artmışdır. Beynəlxalq məhkəmənin insan hüquqları prinsipləri ilə milli qanunların uyğunluğuna dair hər hansı dövlət üçün hüquqi baxımdan mütləq sayılan qaydada vacib bəyanatlar etmək səlahiyyətinə malik olduqda, Məhkəmənin milli qanun və milli ali məhkəmələrin qərarlarını tam olaraq başa düşməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həmçinin, nəzərdən keçirilən məsələ, habelə oxşar problemlər ilə üzləşən digər beynəlxalq məhkəmələrin qərar və qətnamələri ilə bağlı konsensusun (razılığın) olub-olmadığının müəyyən edilməsinə rəğmən digər ölkələrin hüquqi mövqeyinə də diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Məhkəmə tərəfindən dialoqa olan ehtiyacın qəbul edilməməsi, bu rolun müvafiq qaydada icrasına neqativ təsir göstərə və milli hakim ilə Məhkəmə arasında açıq ziddiyyətin və qarşıdurmanın baş verməsi ilə nəticələnə bilər. Belə neqativ vəziyyətin yaranması, hətta Məhkəmə fəaliyyətinin legitimliyini də şübhə altına qoya və nəticə etibarilə Strasburq Məhkəməsinin işinə inamın əsaslı şəkildə itirilməsinə və onun nüfuzuna dağıdıcı zərbə vura bilər. Beləliklə, Məhkəmə yalnız öz fəaliyyətləri haqqında məlumatları təqdim etməli və izah etməli deyil. Məhkəmə həmçinin milli hakimlərin onların işi və Məhkəmənin əvvəlki qətnamələri haqqında demək istədiklərini də diqqətlə dinləməlidir.

Bu ikitərəflilik, subsidiarlıq prinsipinin (fikirlərin bütün səviyyələrdə uçotu prinsipi, *ing.* “Subsidiarity principle”) əsas mahiyyətinə qədər gedib çıxır. Bu da öz növbəsində bu yaxınlarda layiqli olaraq “dialog protokolu” adını almış 16-cı Protokolun imzalanması üçün açılış mərasimində rəsmiləşdirilmişdir.

Beləliklə, dialog hansı formanı ala bilər? Dialog əslində bir çox formaları ala bilər və onun kateqoriyaları “bağlanmır”. Amma, icazə verin, milli hakimlər ilə görüşlər, məhkəmə qərarları vasitəsilə ikitərəfli dialoqlar, Məhkəmə Prezidenti və üzv dövlətlərin digər hakimlərinin rəsmi səfərləri və üçüncü tərəflərin müdaxilələri kimi nisbətən daha vacib dialog formaları haqqında bir neçə kəlmə danışım.

MİLLİ MƏHKƏMƏLƏR İLƏ GÖRÜŞLƏR

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM), Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi (AİƏM, *ing.* CJEU) daxil olmaqla, milli ali məhkəmələr və beynəlxalq məhkəmələr ilə görüşlərə böyük əhəmiyyət verir. Bu görüşlərdən bir çoxu Strasburqda yerləşən Məhkəmə binasında baş tutur; amma, Məhkəmənin nümayəndə heyətləri üçün də aidiyyəti olan ölkələrə səfərlər etmək də qeyri-adi hal sayılmır. İldə bir dəfə və ya iki ildə bir dəfə olmaqla, Fransa Kassasiya Məhkəməsi (*fra.* Conseil d'État), Almaniya Konstitusiyası Məhkəməsi (*alm.* BverfG), Birləşmiş Krallığın Ali Məhkəməsi, Rusiya Konstitusiyası Məhkəməsi və Avropanın kiçik yurisdiksiyalara aid edilən digər ali və ya konstitusiyası məhkəmələrinin nümayəndə heyətlərinin iştirakı ilə müntəzəm olaraq görüşlər keçirilir. Bu görüşlər ərzində adətən nümayəndə heyətinin maraq dairəsinə daxil olan Məhkəmə hüquq praktikasının aspektlərinə və ya müəyyən narahatlıqlara səbəb olan problemlərə dair sənədlər təqdim edilir. Bu sənədlər Məhkəmənin yenidən çıxardığı qətnamələrdən irəli gələn məsələlər və ya milli, yaxud beynəlxalq məhkəmə praktikasının nizamsız ola biləcəyi hallarda tematik mövzular ilə əlaqəli ola bilər. Belə görüşlərin məqsədi hər bir yurisdiksiya çərçivəsində müvafiq hüquqi yeniliklər və qanun dəyişikliklərinə dair qeydləri müqayisə etməkdir. Belə görüşlərdən qaynaqlanan ümumi mövzu, bir qayda olaraq Strasburqda qəbul edilmiş hər hansı qanunun ziddiyyətli olması və həmin qanunun milli qanunvericilik sistemində tətbiq edilməsinin çətinliyi ilə bağlı olan şikayətlərlə əlaqəli olur və ola bilsin ki, Böyük Palatanın həll etməsi üçün müəyyən problemin mövcudluğundan xəbər verir.

Fikirlərin bütün səviyyələrdə uçuğu (subsidiarlıq) prinsipi, tez-tez Məhkəmənin məhkəmə praktikası və ya milli məhkəmələrin qorunmasına dair yol verilməz şəkildə sui-istifadə edən qətnamələrdə müəyyən tendensiyalar ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə edən hakimlər tərəfindən qaldırılan digər mövzudur.

Belə görüşlər milli hakimlər tərəfindən dəyərləndirilir. Belə görüşlərdə təcrübə qazanmış milli iştirakçılardan biri bunları söyləyib:

“Şəxsi görüşlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Hakimlər arasında dinc şəraitdə aparılan söhbətlər sağlam düşüncəyə zidd olan addımların qarşısını almaq iqtidarında olur. Qeyri-formal müzakirələr, milli hakimlərə bir neçə dövlət arasında hüquqi praktikanın inkişaf etdirilməsi prosesinə də töhfə vermələrinə imkan yarada bilər. Bundan əlavə, milli hakimlər problemlərin daha çox harada olmasını və yeni məhkəmə praktikasının öz sistemlərinə ən yaxşı yolla daxil edilməsinin mümkünlüyünü izah edə bilərlər”².

Məhkəmə həmçinin Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsinin (AİƏM) nümayəndə heyətinin illik toplantısını keçirir. AİƏM, onun qarşısındakı çəkişmə mövzusu olan sahələrdə Strasburqun məhkəmə praktikasının daha yaxşı dərk edilməsində maraqlıdır və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Avropa İttifaqı qanunlarının özəlliyi (özünəməxsusluğu) və Avropa İttifaqının Hüquq və Azadlıqlar haqqında Müddəasının Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi tərəfindən necə təfsir edildiyi ilə bağlı aşkar marağa malikdir. Bu görüşlər, Avropa Birliyinə daxilolma layihəsinin uğurunun iki ədliyyə orqanı arasında əhəmiyyətli dərəcədə qarşılıqlı inam və etimadın mövcudluğunu tələb etdiyindən, son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə görüşlər artıq danışıqlar prosesinə bilavasitə təsir göstərmişdir. Avropa İttifaqının İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasına daxil olma haqqında Sazişin Layihəsində, AİƏM üçün hələ ki, baş tutmayan məsələdə Avropa İttifaqı qanununun müddəasının Konvensiyanın hüquqları ilə uyğunluğunu qiymətləndirmə imkanını təmin edən, AİƏM-in əvvəl bu məsələyə cəlb olunması ilə əlaqəli müddəa (Sazişin Layihəsi, Maddə 3 (6)), iki məhkəmə arasında keçirilən müntəzəm görüşlərin birində məhkəmə sədrləri *Kosta* və *Skouris* tərəfindən hazırlanmış, razılaşdırılmış mətnin bəhrəsi sayılır.

MƏHKƏMƏ QƏRARLARI VASİTƏSİLƏ İKİTƏRƏFLİ DİALOQ

Belə ehtimal etmək olar ki, məhkəmə dialoqunun ən vacib forması, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (İHAM) qərarları vasitəsilə baş tutur. Konvensiya get-gedə onların qarşısına çıxarılan məhkəmə işlərində Konvensiyanın məhkəmə praktikasının icrasını təmin etməyə çalışan ali və konstitusiya məhkəmələri tərəfindən təfərrüatlı interpretasiyasının mövzusunda çevrilir. Bu məhkəmə qərarları, adətən Konvensiyanın müddəalarının təfərrüatlı analizini və bəzi hallarda ziddiyyətli məhkəmə işləri və ya hətta Məhkəmənin məhkəmə praktikasında uyğunsuzluqlara istinad edir. Bəzi hallarda, məhkəmə qərarlarını, Məhkəmə hüquq praktikasına əsaslanan hüquqi doktrinanın “yüksək ustalıqla icrasının nümayişi” kimi qələmə vermək olar. Bu isə subsidiarlıq prinsipinin “praktikada” olması deməkdir. Amma, onlar həmçinin milli və beynəlxalq məhkəmə arasındakı münasibətlərdə yeni aspekt yaradır; çünki, belə məhkəmə qərarları, tam hüquqlu şəkildə interpretasiyanın vacib məsələlərinə dair Strasburq Məhkəməsinin düşüncəsinə təsir göstərə bilən nüfuzlu bəyanatlara çevrilə bilərlər.

Müəyyən sayda ali məhkəmələr ilə qarşılıqlı fayda verən əməkdaşlığın bu formasına get-gedə daha çox rast gəlinir və ümumilikdə insan hüquqlarının müdafiəsinin xeyrinə dialoqun üstünlüklərinin mükəmməl nümunəsi sayılır; belə ki, təsir amili aidiyyəti olan dövlətin hüduqlarından daha da kənara çıxır və “hüquqların kollektiv zəmanəti” konsepsiyasına yeni məna verir.

Şübhəsiz ki, Strasburq məhkəmə qərarları milli məhkəmələr tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə tənqidlə qarşılır. Bu baxımdan, *İmad Əl-Kavaya və Əli Tahirinin Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işi mükəmməl nümunə sayıla bilər². Sözügedən məhkəmə işi, Birləşmiş Krallıqda şayiələrə əsaslanan dəlillərin yol verilməzliyi (*ing. hearsay rule*) prinsipi ilə əlaqəlidir. Belə ki, hər iki iddiaçı, məhkəmədə çarpaz dindirmə üçün heç bir imkana malik olmadıqları dəlilə əsaslanaraq təqsirli bilinmişdi. Məhkəmə Palatası onlara qarşı sürülən və onların təqsirli bilinməsinə dair hökmün verilməsi ilə nəticələnən dəlilin “vahid və həlledici” olduğunu və Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş məhkəmə praktikasına əsasən Maddə 6-nın pozulmasını aşkara çıxarmışdır. Bu qərardan sonra, Birləşmiş Krallığın Ali Məhkəməsi, “*R. və Hornkasl və başqaları*” məhkəmə işi üzrə qərarında Məhkəmə tərəfindən ümumi hüquqa zidd olaraq, dəlilin mümkünlüyünü tənzimləyən qaydalar və ya müqayisə edilə bilən orqana malik olmayan kontinental sistemə istinad edərək, “vahid və həlledici” qaydanın tətbiq edildiyini təsdiqləmişdir². *Hornkasl* ilə bağlı məhkəmə işində, Ali Məhkəmə, Palatanın *Əl-Kavaya* ilə bağlı məhkəmə işində çıxardığı qərara riayət etməkdən imtina etmişdir.

Məhkəmə işi Məhkəmənin Baş Palatasına ötürülmüş və Palata, nəticə etibarilə “vahid və həlledici” qaydasının bu cür sərt formada tətbiq edilməli olmadığına və öz qərarını qəbul edərkən, aidiyyəti olan müəyyən qanunvericiliyin özəlliklərinin mütləq nəzərə alınmalı olduğunu, bu baxımdan Maddə 6-nın pozulmalı olmadığına aydınlıq gətirmişdir. Məhkəmənin keçmiş prezidenti hakim Bratza, məhkəmə praktikasının milli məhkəmələr və Avropa Məhkəməsi arasında Konvensiyanın tətbiqi ilə bağlı məhkəmə dialoqunun gözəl nümunəsi kimi qiymətləndirmiş və onun “məhkəmə qərarları müəmmalı və ya ziddiyyətli olan prinsiplərini tətbiq etdikdə və ya milli qanunvericiliyi və ya prosesual hüququ yanlış başa düşdüüyü hallarda milli məhkəmələrin Strasburq məhkəmə qərarlarını tənqid etmək üçün özlərini sərbəst apara bilmələri baxımından düzgün və məqsədəuyğun” olduğunu söyləmişdir.

“*Əl-Kavaya*” məhkəmə işi, milli məhkəmənin tənqidlərinə məruz qalan Avropa məhkəməsinin nümunəsi sayıla bilər. Amma, milli məhkəmənin öz məhkəmə praktikasını Strasburqun məhkəmə praktikasına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə tənzimlədiyi əks situasiya, həmçinin məhsuldar hüquqi dialoqun vacib xüsusiyyətlərindən biri sayılır. Bu yaxınlarda baş verən işlərinə nümunə olaraq “*M. Almaniyaya qarşı*”² adlı məhkəmə işini göstərmək olar. Bu məhkəmə işi, zorakılıq cinayətini törətmiş şəxsin həbs müddəti başa çatdıqdan sonra, təhlükəsizlik məqsədləri ilə preventiv həbs müddətinin əlavə edilməsi ilə əlaqəli idi. 24 noyabr 2009-cu il tarixli məhkəmə işində, Avropa Məhkəməsi müəyyən etdi ki, iddiaçının 10 il müddətindən daha çox, davamlı olaraq

həbsdə saxlanması (bu işə onun cinayəti törətdiyi dövrdə qüvvədə olan hüquqi normalara əsasən preventiv həbs üçün maksimal yol verilə bilən müddət idi), Maddə 5 (1) (azad olmaq hüququ) və Maddə 7-nin (cərimənin retrospektiv tətbiqinin qadağan edilməsi) pozulmasına bərabər tutulur. Almanyanın Federal Konstitusiya Məhkəməsi, 4 may 2011-ci il tarixli məhkəmə işində öz məhkəmə praktikasını Strasburq məhkəmə praktikası ilə uyğunlaşdırmış və belə bir qənaətə gəlmişdir ki, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının Almanyanın Konstitusiya Qanunundan daha aşağı mövqedə dayanmasına baxmayaraq, Konstitusiya Qanununun müddəaları, beynəlxalq qanunun təsiri üçün açıq olan şəkildə interpretasiya (təfsir) edilməlidir və bu baxımdan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin məhkəmə praktikası, Almanyanın Konstitusiya Qanununda saxlanılan fundamental hüquqların tətbiq dairəsi və məzmununun müəyyən edilməsi üçün interpretasiya (təfsir) vasitəsi kimi xidmət edir.

RƏSMİ SƏFƏRLƏR

Dialog həmçinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Prezidentinin müxtəlif dövlətlərə və ya milli məhkəmələrə etdiyi rəsmi və ya qeyri-rəsmi səfərlər məhkəmə konfranslarında iştirak vasitəsilə də baş tuta bilər. Belə səfərlər ərzində, bir qayda olaraq ən yüksək məhkəmə instansiyalarının nümunələri ilə görüşmək və Məhkəmənin aid olduğu ölkə ilə üzləşdiyi müəyyən problemləri izah etmək bir adət halını almışdır. Məhkəmə Prezident səlahiyyətli şəxslər ilə təkrarlanan məhkəmə işləri və ya Məhkəmənin reyestrində aidiyyəti olan dövlətə qarşı bir sıra məhkəmə işləri ilə əlaqəli məsələləri qaldırmaq və mümkün milli həll variantlarını müzakirə etmək üçün imkana malik ola bilər. Belə problemlərin Parlament və ya Ədliyyə Nazirliyi, ya da digər aparıcı instansiyaların nəzərinə təqdim etmək dərhal həll variantı ilə nəticələnməsə də, məlumatlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi strategiyası kimi, bu heç şübhəsiz ki, düzgün istiqamətdə atılan vacib addımlardan biridir.

ÜÇÜNCÜ TƏRƏFLƏRİN MÜDAXİLƏLƏRİ

Dialog həmçinin Strasburq Məhkəməsində aparılan məhkəmə işində üçüncü tərəflərin müdaxiləsi yolu ilə keçirilə bilər. Mən bu baxımdan Məhkəmənin üçüncü tərəflərin müdaxiləsinin sərbəst qəbul edilməsi praktikasını nəzərdə tuturam. Baş Palatada araşdırılan əksər (demək olar ki, bütün) məhkəmə işlərində, QHT-lər və ya digər qruplar, Məhkəmənin diqqətinə tərəflərin məhkəmə çəkişmələrində ola bilsin ki, əks edilməmiş, araşdırılan qanunun müvafiq sahəsində perspektivləri və qanunların hazırlanmasını təqdim etməklə, üçüncü tərəflərin müdaxilələrini qeydiyyata alırlar. Həmçinin, məhkəmə prosedurlarına bilavasitə cəlb edilməyən üçüncü tərəf dövlətləri üçün, üçüncü tərəflər kimi müdaxilə etmək ümumi qəbul edilmiş praktika sayılır. Sınıf otaqlarında İsa məsihin çarmıxa çəkilmiş şəkli olan xaçın olması ilə əlaqəli məşhur “*Lautsi İtaliyaya qarşı*” məhkəmə işində Avropa Parlamentinin 33 üzvü (kollektiv şəkildə iştirak edən) və 10 qeyri-hökumət təşkilatından əlavə, 9 üzv dövlət də daxil olmuşdu². Məhkəmə kollegiyasının öz qərarlarına görə səbəbləri əsaslandırır-əsaslandırmaması məsələsi ilə əlaqəli “*Taksket Belçikaya qarşı*” məhkəmə işində geniş tərkibli məhkəmə iclasçıları (jüri) kollegiyasına malik olan bir neçə dövlət daxil olmuşdu.

Qeyri-tərəflərin (yəni, məhkəmə işi üzrə bilavasitə tərəf sayılmayan şəxslərin) Məhkəmədə araşdırılan məhkəmə prosesində bu yolla iştirak etməsi, həm zəruri, həm də konstruktiv sayılan dialoqun növbəti bir formasıdır və Məhkəmənin onun müzakirəsinə çıxarılmış məsələlərə dair fikirlər və arqumentlərin ən geniş diapazonuna daxil olmasını təmin edir. Məhkəmənin Maddə 3-ə əsasən məhkəmə praktikası ilə əlaqəli (Tunisə sürgün edilən şəxsin terrorizmdə şübhəli bilinməsi ilə bağlı) “Sədi İtaliyaya qarşı” məhkəmə işi və məhkəmənin səs vermək hüququ ilə əlaqəli qızgın müzakirələr mövzusu olan “Skoppola İtaliyaya qarşı” məhkəmə işi (3-cü), aidiyyəti olan dövlətlərə, məhkəmə proseduru üçün üçüncü tərəflər kimi Məhkəmənin müəyyən edilmiş praktikasını mübahisə mövzusu etmək imkanı təqdim edilmişdi.

NƏTİCƏ

Artıq müşahidə olunduğu kimi, Brayton Bəyannaməsində nəzərə almaq lazımdır ki, Konvensiyanın səmərəli icrası dövlətlər və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi arasında ümumi öhdəliyin götürülməsini tələb edir. Aydın məsələdir ki, dövlətlər bu tərəfdaşlıqda böyük paya malik olurlar; belə ki, onlar öz milli qanunları və hüquqi normalarında Konvensiya hüquqlarının müdafiəsini təmin etməlidirlər. Həmçinin, aydındır ki, dialoq olmadan bu prosesin harmonik şəkildə davam etməsi mümkün deyil. Mənim təsvir etdiyim kimi, dialoq, Avropanın insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin fundamental xüsusiyyətlərindən birinə çevrilib¹. Bu, Strasburq hakimlərinin milli qanunvericilik və hüquq normaları ilə əlaqəli problemləri daha yaxşı dərk etməsinə imkan verir; bu, milli hakimlərə aparıcı Strasburq Məhkəməsinin qərarlarından irəli gələn nəticələri daha yaxşı anlamağa icazə verir və Strasburq məhkəmə praktikasını tətbiq və ya tənqid etmək üçün konstruktiv platformanı təmin edir.

Bu həmçinin Məhkəmənin reallıqdan ayrılmamasını və razılığa gələn ölkələrdə və ya digər beynəlxalq məhkəmələrdə işlənilib hazırlanan müvafiq qanun layihələrindən xəbərdar olmasını təmin edir.

Gerçək məqamlardan biri budur ki, bu gün insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi artıq son dərəcə çətin tapşırıqlardan birinə çevrilib və Avropa Məhkəməsi, subsidiarlıq prinsipinə hörmətlə yanaşmaqla və milli səlahiyyətli orqanların müstəsna hüquqlarının yolverilməz şəkildə tapdalanmaması şərti ilə insan hüquqlarının effektiv qaydada qorunmasını təmin etməlidir. Müxtəlif instansiyalar arasında dialoqun aparılması, bu daxili çətinliklər və incə məqamların (həmişə tərəflərin məhkəmə iddialarından görünür) daha dərinə nəzərə alınmasını təmin edir.

Bu səbəbdən, Məhkəməyə təqdim edilmiş şikayətlərin sayından irəli gələrək, diqqəti milli qanunvericilik və hüquq normalarının islahatlar tələb edən sahələrinə yönəltmək, habelə məhkəmə orqanlarının Konvensiyanın standartları və məhkəmə praktikası barədə məlumatlı olmalarını təmin etmək məqsədilə hər bir dövlətin həm milli səlahiyyətli orqanları, həm də məhkəmələri üçün kommunikasiya strategiyasının işlənilib hazırlanması Məhkəmə üçün vacib məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Subsidiarlıq prinsipinə müvafiq olaraq fəaliyyət göstərən, məhkəmə işlərinin izafi yükünə malik olan beynəlxalq məhkəmə üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin zəruri mövcudluğunun aşkar olaraq asılı olduğu qanunvericilik sistemlərimizdə bütün vacib qüvvələr ilə birgə dialoqun ən geniş forması ilə məşğul olmadan, belə hədəfə nail olmaq mümkün deyil.

Məhkəmənin “kommunikasiya strategiyası” kimi adlandırdığım müəyyən amillərə gəlicə, onlar üzrə ümid bəslənilmədiyindən daha çox nəticələr əldə edilib. Bunu görmək üçün çərşənbə günü Məhkəmənin Baş Palatasının məhkəmə işlərindən birində iştirak etmək kifayətdir. Burada iştirak edənlərin bir çoxu artıq bunu edib. Məhkəmə araşdırmasının əvvəlində, Məhkəmə Prezidenti, məhkəmə işinə dəstək olmaq üçün Məhkəməyə gəlmiş bir çox nümayəndə heyətlərini şəxsən salamlayır. Buna misal olaraq, son aylarda, dünyanın hər bir yerindən tələbələr, professorlar və çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları daxil olmaqla, Avropanın hər bir tərəfindən (Rusiya, Polşa, Bolqarıstan, Moldova və s.) çoxsaylı hakimlərin milli nümayəndə heyətlərinin, habelə Yaponiya, Şimali Koreya, Amerikadan olan məhkəmə orqanlarının nümayəndə heyətlərini göstərmək olar. Bunu eşitmək Sizin üçün bir qədər təəccüblü olacaq. Məhkəmə dinləmələri o dərəcədə yüksək maraqla qarşılanır ki, məhkəmə zalında oturmağa boş yer olmur. Dialoq anlayışı məhz bu şəkildə inkişaf edir və yeni formalar alır və buna görə də Məhkəmə Prezidenti cənab Şpilmanın qeyd etdiyi kimi, “yekun benefisiar bizim ümumi məqsədimizdir – insan hüquqlarının effektiv müdafiəsi”....

Norveç Ədliyyə Nazirliyi DH-GDR-in Sədri (Avropa Şurası Məhkəmə İslahatları üzrə Ekspertlər Komitəsi), Xüsusi məsləhətçi Morten Ruudun çıxışı

İnsan Hüquqlarının və Fundamental Azadlıqlarının Qorunmasına dair Avropa Konvensiyasının 16 sayılı Protokolu

İlk öncə, icazə verin, ölkədaxili məhkəmələrlə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi arasında dialoqa dair bu yüksək səviyyəli konfransa dəvət edildiyim üçün təşəkkürümü ifadə edirəm. Mənə iki müxtəlif mərhələdə Avropa Konvensiyasının nəzarət sisteminin islahatlarında iştirak etmək şərəfi qismət olmuşdur. Birincisi, 1990-cı illərdə mənə Məhkəmə ilə Komissiyanın birləşdirilməsinə dair 11 sayılı Protokolun layihəsini hazırlayan ekspertlər komitəsinə (DH-PR) sədrlik etmək həvalə edilmişdi, ikincisi isə son zamanlar İnterlaken, İzmir və Braytonda nazirlər konfranslarından sonrakı işlərdə iştirakdan ibarətdir. Sonuncu işlər nəticəsində bu vaxta qədər Konvensiyaya iki yeni protokol əlavə edilib. Bunlardan biri haqqında bu gün danışacağım 16 sayılı Protokoldur. Hazırda mən həmçinin bu konfranslardan sonrakı işlər üçün məsul olan və Konvensiyaya müvafiq nəzarət sisteminin uzunmüddətli islahatlarına dair təklifləri nəzərdən

keçirən ekspertlər komitəsinə də sədrlik edirəm.

İcazə verin, çıxışımı hüquqların qorunması sisteminin və islahatlara olan ehtiyacın tarixi təbiətinə dair ümumi qeydlərlə başlayım. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası 1950-ci ildə imzalanmış və Avropa Şurasının o zamankı 14 üzv Dövləti tərəfindən diqqətlə işlənib hazırlanmışdır. Konvensiya öz orijinal versiyasında Komissiyadan və Məhkəmədən ibarət olan idarəetmə mexanizmini, iki instansiyalı sistemi qurmuşdur. Komissiya bütün işləri idarə etməlidir, yalnız bir neçə işin Məhkəmə qarşısında qaldırılması nəzərdə tutulub. Fərdi pətişiya hüququ hər bir üzv Dövlət tərəfindən qəbuldan asılı olaraq könüllü idi. Eynisi Məhkəmənin də səlahiyyəti idi. Hər iki orqan yarımştat çalışırdı. Komissiya əsasən insan hüquqları sahəsində təcrübələri olan universitet professorlarından təşkil edilmişdi. Məhkəmənin bir çox üzvü üzv dövlətlərdəki ali Məhkəmələrdən gəlmiş və ölkədaxili vəzifələrindən əlavə Avropa Məhkəməsinə də öz funksiyalarını icra edirdilər. Məsələn, Avropa Məhkəməsinin uzunmüddətli prezidenti, Hakim Rolf Rissdal, eyni zamanda Norveç Ali Məhkəməsinin də prezidenti idi. O zamanlar ehtimal ki, Avropa Məhkəməsi ilə ölkədaxili məhkəmələr arasında fəal dialoq mövcud idi.

Bu sistem bir neçə onillik ərzində maneəsiz çalışdı, lakin iş yükü qismən də yeni üzv dövlətlərin əlavə edilməsi nəticəsində artdı. 1980-ci illərdə Avropa Şurasının üzv Dövlətlərinin sayı təxminən 25-ə çatdıqda islahatlara ehtiyac özünü göstərməyə başladı. Bu ehtiyac əsasən iş yükünün artmasından deyil, prinsiplə bəzənlərdən törəmişdi. Köhnə sistemə əsasən, insanlar hər hansı bir işi Komissiya qarşısında qaldıra bilərdilər, lakin həmin işi Məhkəmə qarşısında qaldırmaq hüquqları yox idi. Bu hüquq yalnız cavabdeh Dövlətə və ya Komissiyaya məxsus idi. Qısacası, Məhkəmə qarşısında “tərəflərin bərabər hüquqları” mövcud deyildi.

Beləliklə, bu iki yarımştat orqanı, Komissiya ilə Məhkəməni Strasburqda tam ştatlı çalışan hakimlərdən təşkil ediləcək vahid bir Məhkəmədə birləşdirmək ideyası ortaya çıxdı. Bu, 11 sayılı Protokolun əsas məqsədinə çevrildi. Eyni zamanda, fərdi pətişiya hüququ Məhkəmənin

səlahiyyətləri kimi bütün Üzv Dövlətlər üçün icbari edilmişdi. Protokolun təsdiqi və ya yeni üzv Dövlətlər üçün dəyişdirilmiş Konvensiyanın təsdiqi Məhkəmənin və fərdi petisiyalar hüququnun qəbulu demək idi.

Artıq qeyd etdiyim kimi, mən 11 sayılı Protokol layihəsini işləyib hazırlayan komitəyə sədrlik edirdim. Lakin mən özüm bu islahatın məqsəduyğunluğu ilə tam razı deyildim. Mənim fikrimcə, Komissiya və Məhkəmənin iki fərqli, eyni dərəcədə əhəmiyyətli vəzifələri vardı. Komissiya sayı artıq o zamanlar hər il bir neçə minə çatan çoxlu sayda fərdi petisiyaları həll etməlidir. Nəticə etibarilə, bunların böyük əksəriyyətinin qəbul edilməz olması qərarı qəbul edilir. Məhkəmənin əsas vəzifəsi Konvensiyanın şərhinə və təkmilləşdirilməsinə ehtiyacı ifadə edən bir neçə işə baxmaqdan, yəni, ölkədaxili səviyyədə konstitusiya məhkəmələri ilə ali məhkəmələrin gördüyü işi görmək idi. Mən hər hansı bir Məhkəmənin bu iki eyni dərəcədə əhəmiyyətli vəzifəni effektiv şəkildə icra edə biləcəyinə şübhə edirdim. Məncə 11 sayılı Protokolun qüvvəyə minməsindən sonra baş verən inkişafın mənim tamamilə yanlış olmadığını sübut etdiyini söyləmək ədalətlidir.

11 sayılı Protokolun tamamlanması ilə demək olar ki eyni zamanda biz soyuq müharibənin başa çatmasının və Avropanın açılmasının şahidi olduq. Avropa Şurasının üzv Dövlətlərinin sayı bir neçə il ərzində iki dəfə artaraq nəhayət 47 üzv Dövlətə çatdı və onların hamısından insan hüquqlarına dair konvensiyanı təsdiq etmək tələb edilirdi. Yeni məhkəmə qarşısında qaldırılan işlərin sayı cəld və hətta tam ştatlı çalışan 47 hakimin həll edə biləcəyindən qat-qat yüksək sürətlə artdı. Məhkəmə qarşısında həllini gözləyən işlərin sayı sürətlə artaraq yeni islahat addımının, 14 sayılı Protokolun nəhayət 2010-cu ildə qüvvəyə mindiyi zaman 160.000-i keçdi. Bu Protokol artıq 2004-cü ildə qəbul edilmişdi, lakin onun bütün üzv Dövlətlər tərəfindən təsdiqi uzun müddət sürdü. Biz bu Protokolun təsirini ilk dəfə indi görməyə başlayırıq.

Davam edən islahat mərhələsi 2010-cu ildə İsveçrənin İnterlaken şəhərində keçirilən nazirlər konfransı ilə başlayaraq 2011-ci ildə Türkiyənin İzmir şəhərində və 2012-ci ildə Birləşmiş Krallığın Brayton şəhərində bənzər konfranslarla davam etdi. Bu günə qədər bu proses nəticəsində Konvensiyaya 15 və 16 sayılı iki yeni Protokol əlavə edilmişdir.

Bu islahata tez-tez Məhkəmə İslahatı kimi istinad edilir; burada Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi nəzərdə tutulur. Mənim fikrimcə, bu, çox yanlışdır. Məhkəmənin 47 hakimi və onların böyük katiblik idarəsi çox böyük bir iş görürlər və 14 sayılı Protokolun qüvvəyə minməsindən sonra son illərdə həllini gözləyən, toplanıb qalmış işlərin sayını 160.000-dən çox işdən təqribən 80.000 işə qədər azalda bilmişlər. Buna əsas diqqətin istər rəsmi tələblərə cavab vermədiklərindən, istərsə də açıq-aşkar əsassız hesab edildiklərindən qəbul edilməz elan ediləcək çoxlu sayda petisiyalara yönəldilməsi yolu ilə nail olunmuşdur. Hələ də həllini gözləməkdə olan 80.000 işin böyük bir hissəsinin yüksək əhəmiyyəti vardır. Onların həlli üçün daha müfəssəl təhqiqat, həmçinin ya 3 hakimdən təşkil edilən komitənin, ya da 7 hakimdən təşkil edilən Palatanın qərarı tələb edilir. Bu işlərin böyük bir hissəsi təkrarlanan işlərdir, yəni Məhkəmədə bu işlə əlaqədar artıq müəyyən edilmiş presedent hüququ vardır və ya eyni hüquqi məsələyə dair eyni üzv Dövlətdən qəbul edilən və az-çox bənzər işlər mövcuddur. Strasburqa isə sayı hər il 60.000-70.000 arasında dəyişən çoxlu sayda yeni petisiyalar daxil olur.

Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, Konvensiyada əks etdirilmiş hüquqlara hörmətin təmin edilməsi üçün yalnız Məhkəmə müstəsna məsuliyyət daşımır. Hazırda Konvensiyaya Girişdə aydın şəkildə bildirildiyi kimi, Konvensiyaya hörmətin təmin edilməsi ilə əlaqədar əsas məsuliyyət 15 sayılı Protokolda qəbul edilmiş düzəliş vasitəsilə üzv Dövlətlərə aiddir. Mənim və məndən başqa bir çoxlarının da fikri belədir ki, çətinliklər əsasən Məhkəmədə deyil, Üzv Dövlətlərdə və Nazirlər Komitəsində mövcuddur. Üzv Dövlətlərin Məhkəmə qarşısında daha az sayda işlərin qaldırılması məqsədilə öz yurisdiksiyalarında Konvensiya hüquqlarına hörməti təmin etmək vəzifəsi vardır. Həmçinin, Nazirlər Komitəsinin üzv Dövlətlərlə birlikdə Məhkəmənin hökmlərini icra etmək və onlara hörmət etmək məsuliyyəti vardır.

16 sayılı Protokol bu perspektivdə nəzərdən keçirilməlidir. O, həmçinin hakimlər arasında dialoq məsələsinə çox müvafiqdir.

İzmirdə keçirilən nazirlər konfransı Konvensiyaya protokolu təkmilləşdirməyə çağırmışdır ki, bu da İnsan Hüquqlarına dair Konvensiyanın şərh və tətbiqi ilə əlaqədar ölkədaxili məhkəmələrin Avropa Məhkəməsindən məsləhətçi rəylər üçün müraciət etməsi ehtimalına açıq olmaq deməkdir. Bunun səbəbləri Konfrans bəyanatında aydın şəkildə bildirilir; “gələcək qanun pozuntularından yayınmaq məqsədilə Dövlət Tərəflərə yardım etmək üçün əlavə bələdçiliyin təmin edilməsi”. Protokol layihəsinin hazırlanması vəzifəsi, həmişəki kimi, Strasburqda İnsan Hüquqları üzrə İdarəedici Komitənin (CDDH) rəhbərliyi altında toplanan Dövlət Tərəflərə həvalə edilmişdi. Müşavirələr Hollandiya və Norveç nümayəndə heyətlərinin irəli sürdüyü mətn layihəsinə əsaslanırdı və nəhayət 2 oktyabr 2013-cü ildə qəbul edilmiş 16 sayılı Protokola daxil edildi.

Protokol könüllüdür, yəni hər bir Üzv Dövlət Protokolu qəbul edə və ya etməyə bilər və Protokol yalnız onu təsdiq etmiş Dövlətlər üçün tətbiq ediləcəkdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, Protokol mənim əvvəl istinad etdiyim düzəliş Protokollarından (11, 14 və 15 sayılı) fərqlənir. Bu düzəliş protokolları hər bir üzv Dövlət tərəfindən qəbul edilməlidir və onların hamısı təsdiq edilənə qədər qüvvəyə minmir. Bir çox dövlətlər Məsləhətçi rəylər ehtimalına açıq olmanın yaxşı fikir olub-olmamasına həqiqətən də çox tərəddüdlə yanaşırdı. Bunu neçə Dövlətin təsdiq edəcəyi isə hələ də sual altındadır. Məsləhətçi rəylər sistemi beynəlxalq məhkəmələrdə naməlum bir anlayış deyil. Məlum olan ən yaxşı nümunə Avropa İttifaqında təsis edilmiş sistemdir. Burada üzv dövlətlərin məhkəmələri Avropa Məhkəməsinə məsləhətçi rəylər üçün müraciət edə bilər. 16 sayılı Protokolda təsis edilən sistem eyni ideyaya əsaslanır, lakin bir neçə aspektinə görə Aİ sistemindən fərqlənir. Lakin, icazənilə Protokolun əsas elementlərinə dair bir neçə qeydimi bildirim.

İndicə qeyd etdim ki, bu Protokol könüllüdür. Əslində, Protokol iki mərhələdə könüllüdür. Artıq qeyd edildiyi kimi, onu qəbul edib-etməmək hər bir Dövlətin öz seçimidir. Bundan əlavə, hətta onu təsdiq etmiş Dövlətlərdə belə, məsləhətçi rəy üçün Strasburq Məhkəməsinə müraciət edib-etməmək qərarını qəbul etmək hüququ tamamilə və müstəsna olaraq sözügedən məhkəməyə məxsusdur.

Məsləhətçi rəylər üçün müraciət etmək hüququ yalnız dövlət tərəflərin “ən ali məhkəmələri və tribunalları”na məxsusdur (Protokolun 1-ci Maddəsi). Bu da, demək olar ki, hər bir ölkədaxili məhkəmənin məsləhətçi rəy üçün müraciət edə bildiyi Aİ sistemindən fərqlidir. Layihələşdirmə prosesində ali məhkəmələrin və tribunalların nəyi nəzərdə tutduğunu necə müəyyən etməyə dair müəyyən müzakirələr olmuşdur. Bu məsələ bunun fərdi üzv dövlətlərə həvalə edilməsi yolu ilə həll edilmişdir. Protokolu təsdiq edərkən, onlardan öz daxili sistemlərində hansı məhkəmələrin və tribunalların məsləhətçi rəy üçün müraciət etmək hüququnun olacağı barəsində Avropa Şurası Baş Katibinə məlumat vermək tələb olunur (Maddə 10). Məhkəmə sistemləri bir Dövlətdən digərinə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, buna görə də bu, praqmatik və yararlı həll yolu hesab edilirdi. Lakin əsas ideya odur ki, bu, ölkədaxili sistemdə son instansiya kimi xidmət göstərən məhkəmələrlə məhdudlaşdırılmalıdır. Bu, Konvensiyanın özünün 35-ci Maddəsində bildirilən qəbul edilmiş meyarlarına müvafiqdir; Avropa Məhkəməsi məsələ ilə yalnız bütün daxili vasitələrdən istifadə edildikdən sonra məşğul ola bilər.

Bu cür müraciət yalnız müraciəti edən məhkəmənin qarşısında həllini gözləyən iş kontekstində edilə bilər (Maddə 1, bənd 2). Protokola izahat hesabında ətraflı şərh edildiyi kimi, bu prosedur, məsələn, həllini gözləyən işdə tətbiq edilməməli olan qanunvericiliyin referativ xülasəsinin icrası üçün nəzərdə tutulmayıb.

1-ci Maddənin 3-cü bəndində müraciət edən məhkəmədən müraciət üçün səbəblər təqdim etmək və qarşısında həllini gözləyən işin müvafiq hüquqi və faktiki fonunu təmin etmək tələb olunur. Praktikada bu o deməkdir ki, müraciət edən məhkəmə aşağıdakıları təmin etməlidir:

- Qarşısında həllini gözləyən işin mövzusunun müraciət üçün zəmin təmin edəcək şəkildə təsviri
- Müvafiq ölkədaxili hüquqi müddəalar
- Müvafiq Konvensiya məsələləri, xüsusilə də təhlükə altında olan hüquq və azadlıqları göstərən məsələlər
- Müvafiq hallarda, tərəflərin ölkədaxili məhkəmələrə təqdim etdiyi arqumentlərin xülasəsi

- Və nəhayət, mümkün və məqsədəuyğun hallarda, müraciət edən məhkəmənin özünün qaldırılan suallara dair fikirlərinin ifadə edildiyi bəyanat.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin rəsmi dilləri ingilis və fransız dilləridir. Lakin, məsləhətçi rəyləri üçün müraciət edən ölkədaxili məhkəmələr müraciəti təqdim edərkən və onun üçün hüquqi və faktiki fonu təsvir edərkən öz rəsmi dövlət dillərindən istifadə edə bilirlər. Məhkəmənin məsləhətçi rəy üsulu ilə cavabı isə fransız və ya ingilis dilində və ya hər iki dildə olacaq.

Avropa Məhkəməsində müraciətə 17 hakimdən təşkil edilmiş Ali Palata baxacaq. Məhkəmə müraciəti qəbul etməkdən imtina edə bilər, lakin bu halda səbəblər göstərməlidir. Lakin Ali Palataya etiraz etmək zəhmətli işdir və Protokolun 1-ci Maddəsində bildirildiyi kimi, məsləhətçi rəylər üçün müraciətlər prinsip etibarilə Konvensiyanın şərhinə və tətbiqinə dair məsələlərlə əlaqədar müraciətlərlə məhdudlaşdırılmalıdır.

Məsləhətçi rəy praktikada forma etibarilə əsasən Məhkəmənin hökmünə bənzər olacaq. Onun səbəbləri olacaq və iştirak edən hər hansı hakimin ayrıca rəy təqdim etmək hüququ vardır. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, məsləhətçi rəylər hökmlərdən fərqli olaraq icbari deyil. Məsləhətçi rəyin məqsədi ölkədaxili məhkəmə üçün onun qarşısında həllini gözləyən ölkədaxili işin və təbii ki, gələcəkdə həmin məhkəmənin qarşısında qaldırıla bilən bənzər işlərin qəbulu və haqqında qərar qəbul edilməsi zamanı bələdçi qismində xidmət etməkdir.

Ölkədaxili məhkəmənin məsləhətçi rəyə əməl etmədiyi halda aydın nəticə o olacaq ki, iş daha sonra Strasburq Məhkəməsinə təqdim edilməli olacaq. Eyni aqibət gələcəkdə ortaya çıxmaqla bənzər işləri də gözləyir. Məsləhətçi rəylər sisteminin əsasını sadəcə o ideya təşkil edir ki, mümkün qədər çox sayda məhkəmə işi aid olduğu ölkədaxili səviyyədə saxlanılsın. Məhkəmə qarşısına çıxarılan işlərin əksəriyyəti bir sıra fərqli aspektlərə malik olacaq və bu aspektlərdən yalnız bir neçəsi İnsan Hüquqları Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi ilə əlaqədar olacaq. Eyni zamanda, işin bütün müvafiq aspektlərinə dair ən yaxşı biliklərə təbii olaraq məhz ölkədaxili məhkəmələr malikdir. Adətən, Avropa Məhkəməsinin hökmü ilə bütün iş deyil, yalnız onun ehtiva etdiyi insan hüquqları məsələləri həll ediləcək. Bu səbəbdən də, pozuntunun aşkar edilməsinə dair hökmdən sonra çox zaman işin ölkədaxili səviyyədə yenidən açılması zəruri olacaq. Bu problem məsləhətçi rəy yolu ilə həll edilə bilər.

Nümunə kimi, icazə verin, öz ölkəmdən daxil olan bir işi, *Lindheym və digərləri Norveçə qarşı* məhkəmə işini göstərim (12 iyun 2012-ci il tarixli Məhkəmə hökmü). Norveçdə bizim daimi evlər və tətillik evləri üçün istifadə edilən torpaq sahələrinin icarəsi müqavilələri ilə əlaqədar ənənəvi sistemimiz var. Bunlardan bir çoxu hədsiz köhnə olub icarə nizamnamaları üçün heç bir müddə ehtiva etmirlər. Bu cür müqavilələrin təmin edilməsi hüququnu və ödənilməli olan icarə haqqını tənzimləyən yeni Torpaq İcarəsi Aktı 2002-ci ildə qəbul edilmişdir. Bir neçə torpaq sahibi bu yeni qanunun onların hüquqlarını pozduğu nəticəsinə gələrək uzun müddət sürən ölkədaxili məhkəmə proseslərindən sonra işi Strasburq Məhkəməsinə təqdim edib 1 sayılı Protokolun pozulduğunu iddia etdilər. Məhkəmə pozuntunun olması qərarına gəldi, bu da Parlamentdə qanunun dəyişdirilməsi ilə əlaqədar yeni müzakirəyə gətirib çıxardı. Əgər işin həlli zamanı Norveç Ali Məhkəməsi məsləhətçi rəy üçün müraciət edə bilsəydi, Norveçdə minlərlə torpaq sahibinə və icarəçiyə təsir göstərən siyasi təzadlı məsələnin həlli zamanı çox vaxta qənaət edilə bilərdi.

Belə bir sual ortaya çıxmaqla bənzər: Avropa Məhkəmələri ilə ölkədaxili məhkəmələr arasındakı dialoq haradadır? Məsləhətçi rəylər ehtimalı sadəcə olaraq Avropa Məhkəməsinin öz qərarlarını daha əvvəlki mərhələdə verməsi mənasına gəlməyəcəkmi? Burada açar kəlmə yalnız “məsləhətçi” sözüdür. Məhkəmənin bu mərhələdə verilən rəyi icbari deyil. Ölkədaxili məhkəmənin rəyi tədqiq etmək və onu həllini gözləyən ölkədaxili işə uyğunlaşdırmaq imkanı olacaq. Əgər onların fikirləri üst-üstə düşmürsə, onların, əlbəttə ki, Strasburq Məhkəməsinin verdiyi qərardan fərqlənən hökm çıxarmaq imkanları olacaq. Belə halda onlar təbii ki, bunun səbəblərini bildirməlidirlər və bu səbəblər məhkəmə işinin Strasburqa qayıtdığı halda və zamanda Strasburqdakı hakimlər tərəfindən nəzərə alınacaq. Dialoq da məhz bu zaman yaranacaq.

Neçə Dövlətin 16 sayılı Protokolu təsdiq edəcəyi hələ bəlli deyil. Bu günə qədər onu 14 Dövlət imzalamış, lakin hələ təsdiq etməmişdir. Onun qüvvəyə minməsi üçün on təsdiq tələb olunur. Bu təsdiqlər də əldə edildikdən sonra, ümidvarıq ki, ən azı müəyyən məhkəmə işləri üçün Strasburq qarşısında qaldırılan işlərin baxılması üçün tələb edilən zaman müddəti əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq.

Venesiya Komissiyasının vitse-prezidenti Herdis Torqeyrşdottirin çıxışı

“Hakimlərarası dialoqda Venesiya Komissiyasının rolu”

A. Giriş

Hörmətli hakimlər, xanımlar və cənablar, əziz həmkarlar,

Bildiyiniz kimi, daha çox Venesiya Komissiyası kimi tanınan Demokratiya üzrə Avropa Komissiyası məhkəmə orqanı deyildir. O, Avropa Şurasının konstitusional məsələlər üzrə məsləhətçi orqanıdır; Venesiya Komissiyasının məqsədi üzv ölkələrin hüquqi məsləhətlərlə təmin edilməsi və hüquqi və təşkilati strukturlarının demokratiya, insan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə Avropa standartları və beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olması arzusunda olan dövlətlərə dəstək olmaqdan ibarətdir.

Bununla belə Venesiya Komissiyası "hakimlərarası dialoqda" iştirak edir. Mən bu qısa təqdimatda Venesiya Komissiyasının bu dialoqdakı rolunu ifadə etməyə çalışacağam.

Əvvəla, Venesiya Komissiyası Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) təcrübəsindən hüquqi mənbə olaraq istifadə edir. Başqa sözlə

desək, Komissiya AİHM-in sözünə qulaq asır.

İkincisi, AİHM və milli ali məhkəmə orqanları (yəni ali və konstitusiya məhkəmələri, palataları, şuraları və s.) Komissiyanın rəy və hesabatlarına məxəz olaraq istinad edir. Bu halda Komissiya danışır, digər məhkəmələr isə onun səsinə qulaq verirlər. Bir çox hallarda ali məhkəmə orqanları Komissiya tərəfindən digər Dövlətlər haqqında rəylərində və ya hesabatlarında ifadə edilən ümumi standartlara etibar edirlər. Bununla belə, əməkdaşlığın başqa bir formasının da mövcudluğu mümkündür: məhkəmələr baxış prosesində olan konkret iş haqqında Venesiya Komissiyasının amicus curiae (məhkəmə eksperti) olaraq rəyini almaq üçün ona müraciət edə bilərlər.

Üçüncüsü, Komissiya konstitusiya hüquqşünasları və xüsusilə də hakimlər arasında peşəkar müzakirələrin aparılması üçün platforma yaradır; o, konfranslar, seminarlar təşkil edir, xüsusi nəşrlər buraxır və s.

Və nəhayət, Komissiya AİHM-in hökmlərinin icrasında rol oynayır.

B. AİHM - Komissiya üçün hüquqi mənbə kimi

Venesiya Komissiyası Dövlətlərə dəstək olmaq üçün yaradıldığından, o, həmişə hər hansı bir Dövlətin və ya beynəlxalq orqanın sorğusuna cavab olaraq çıxış edir. Bununla belə, o, heç də Dövlətlərin xidmətçisi deyildir. Komissiya müstəqil orqandır. Onun tövsiyələri Avropa və beynəlxalq hüquq və standartlara əsaslanmaqdadır.

AİHM-in məhkəmə praktikası Venesiya Komissiyası üçün mühüm "hüquqi mənbə"dir. Venesiya Komissiyasının Diffamasiya haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu (2013) ilə bağlı son rəyi Komissiyanın digər mənbələrlə yanaşı AİHM məhkəmə praktikasını da necə istifadə etməsinə nümunədir.

Necə deyərlər, presedentlər şərhə məruz qala bilər. Komissiya konkret hallarla bağlı AİHM-in rəyindən fərqli nöqteyi-nəzərə sahibdir - o, konkret işləri təhlil etmir, o, hüquqi mətnləri

dəyərləndirir. Bu, *abstrakte normenkontrolle*-a (abstrakt nəzarət standartları) daha yaxındır. Komissiya qanunun necə dəyişdirilməli olduğu haqqında müsbət tövsiyələr verməlidir. Beləliklə, Komissiya Məhkəmənin hüquqi praktikasını öz ehtiyacları üçün adaptasiya edir.

C. Komissiyanın rəyləri - "yumşaq qanun" kimi

Heç də yalnız Komissiya AİHM-in hüquqi praktikasına əsaslanmır; Avropa Məhkəməsi də zaman-zaman Komissiyanın rəy və hesabatlarına istinad edir. Burada mən bu rəylərin klassik mənada "hüquqi mənbə" olmadığını xüsusi olaraq qeyd etmək istədim. Onun tövsiyələri məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyil və daha konkret hallara istiqamətlənmişdir (yəni, ölkənin konkret siyasi, sosial, iqtisadi və s. konteksti ilə əlaqədardır). Bununla belə, Komissiyanın rəyləri Konvensiya orqanlarının məhkəmə təcrübəsinin bir hissəsinə çevrilmişdir.

Venesiya Komissiyasının ayrı-ayrı üzvləri demokratik institutlarda olan təcrübələri sayəsində və ya hüquq və siyasət elminin inkişafına verdikləri töhfəyə görə tanınmış görkəmli hüquqşünas və akademiklərdir. Bu səbəbdən də, milli ali məhkəmə orqanlarının və hətta Avropa Məhkəməsinin hakimlərinin bizim işimizi çox böyük maraqla izləmələri və Venesiya Komissiyasının rəylərinə diqqət yetirmələrində qeyri-adi heç nə yoxdur.

Belə demək olar ki, Komissiya öz rəylərində, prinsiplərində və tədqiqatlarında sonradan ali məhkəmə orqanları və AİHM tərəfindən istifadə olunacaq "yumşaq qanun" yaradır.

VK-nın rəylərinin qüvvəsi beynəlxalq hüququn şərh üçün köməkçi vasitə olaraq "müxtəlif millətlərin ictimai hüquq üzrə ən yüksək səviyyəli mütəxəssislərinin məhkəmə qərarları və doktrinaları" ilə müqayisə oluna bilər (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Nizamnaməsi, Maddə 38).

"*Demir və Baykara Türkiyəyə qarşı*"da AİHM Venesiya Komissiyasının rəylərinin rolunu məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmasa belə, "Konvensiyanın şərh edilməsi üçün alət" olaraq təsvir etmişdir.

Avropanın Milli məhkəmələri də nizamlı olaraq Venesiya Komissiyasının rəylərinə istinad edir. Venesiya Komissiyası isə öz növbəsində öz tövsiyələrini milli konstitusiyaya məhkəmələrinin məhkəmə praktikasının müqayisəli təhlili ilə əsaslandırır. Nəticə etibarilə, Venesiya Komissiyası müxtəlif hüquqi sistemlər arasında "çarpaz tozlanma" prosesində iştirak edir.

D. Amicus curiae

Avropa məhkəməsi Komissiya tərəfindən hazırlanmış ümumi standartlara hesabat və rəylərində istinad etməklə yanaşı, bəzən konkret işlərin həll edilməsi məqsədilə Komissiyanın köməyinə müraciət edir. Komissiya bu cür məhkəmə işlərində *amicus curiae* (məhkəmə eksperti) kimi iştirak edir. AİHM-in Komissiyaya *amicus curiae* kimi istifadə etdiyi digər nümunələr sırasında mən *Seydiç və Finçi Bosniya və Herseqovinaya qarşı* və ya *Bask millətçilər partiyası - Organisation régionale d'Iparralde Fransaya qarşı* işlərini göstərəcəyəm.

Milli konstitusiyaya məhkəmələri də bu mexanizmdən istifadə edir. Beləliklə, misal üçün, Alban Konstitusiyaya Məhkəməsi Lüstrasiya haqqında qanun ilə bağlı Komissiyanın rəyini soruşmuşdur. Gürcü Konstitusiyaya Məhkəməsi ictimai aparıcıların ifadə azadlığı məsələsi ilə bağlı Komissiyanın dəstəyini istəmişdir.

Konstitusiyaya məhkəmələri *amicus curiae* rəyləri mütləq şəkildə yerinə yetirmək öhdəliyinə malik deyillər. Bəzən onlar *amicus curiae* icmalda ifadə edilmiş nöqtəyi-nəzərə riayət etməzlər, misal üçün, oxşar hal Makedoniya lüstrasiya qanunu ilə bağlı müşahidə edilmişdir. Bununla belə, bir çox hallarda milli məhkəmələrin fikirləri Komissiyanın rəyi ilə üst-üstə düşür.

E. Dialoglar üçün platformalar

Komissiyanın ən mühüm funksiyalarından biri rəylərin bilavasitə və dolaylı mübadiləsi və fikir

mübadiləsi üçün müxtəlif platformaların yaradılması və saxlanmasıdır. Bu cür "platformalar" çox müxtəlifdir. Mən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

- konstitusiya hüquqşünasları arasında mübadilə üçün elektron forumlar;
- kağız nəşrlər;
- xüsusi konfranslar;
- məsləhətçi orqanların nizamlı iclasları.

Bu platformalar nə üçün mühümdür? Bizlər - Venesiya Komissiyasının üzvləri konstitusiya məhkəmələrinin Avropa Şurasının əsas dəyərlərinin təşviq edilməsində oynadıqları rola inanırıq. Bununla belə, konstitusiya məhkəmələri çox vaxt hər tərəfdən siyasətçilərin hücumlarına məruz qalırlar; konstitusiya hakimləri məhkəmə aktivliyində və demokratik legitimliyin azlığında günahlandırılırlar. Hər dəfə konstitusiya böhranı olanda konstitusiya hakimləri zərbə altında qalırlar. Komissiya konstitusiya hakimlərinə xarici təzyiqa qarşı durmaqda yardım etməyə çalışır. Komissiya bütün dünyada konstitusiya hakimlərinə intellektual, mənəvi və siyasi dəstək göstərir.

Birincisi, yuxarıda göstərdiyim kimi, o, bunu konkret prinsiplərin qəbul edilməsini təkid edərək öz rəyləri vasitəsilə həyata keçirir. Bu prinsiplərə şəxsiyyət hüququnun müdafiə edilməsi üçün kifayət qədər səlahiyyətlik, konstitusiya məhkəmələrinin təşkilatı və maliyyə müstəqilliyi və sairə aiddir.

İkincisi, bu, mübadilə üçün müxtəlif platformalar formalaşdırır. Beləliklə, Komissiya müxtəlif ölkələrdən olan 60-dan çox konstitusiya hakimindən ibarət rabitəçi konstitusiya hüquqşünasları şəbəkəsi yaratmışdır. Bu konstitusiya hüquqşünasları nizamlı şəkildə Konstitusiya məhkəmə praktikası üzrə Bülletenə (1992-ci ildən etibarən nəşr edilir və məhkəmələrin ən mühüm qərarlarının qısa icmalını əhatə edir) öz töhfələrini verirlər. Konkret mövzular üzrə xüsusi bülletenlər də nəşr edilir (din azadlığı (1999), əsas hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün meyarlar (2006) və s.)

Bundan başqa, Komissiya MƏCMUƏ adlı xüsusi məlumat bazası yaratmış və onun fəaliyyətini təmin etməkdədir. Bu məlumat bazası 7000-dən çox məhkəmə qərarının ingilis və fransız dilində tam mətnini əhatə edir, bu isə linqvistik baryerin dəf edilməsinə kömək edir. MƏCMUƏ məlumat bazası nizamlı şəkildə yenilənir və daima genişlənməkdədir.

Mən 1997-ci ildə rabitəçi konstitusiya hüquqşünasları arasında qeyri-rəsmi fikir mübadilələrinin aparılması üçün yaradılmış on-line forumu xüsusi olaraq qeyd etməliyəm. Bu forumda onlar suallar verir və həmkarlarından qeyri-rəsmi cavablar alırlar (2013-cü ildə geniş sual spektrini əhatə edən 32 müzakirə baş tutmuşdur).

Nəhayət, Venesiya Komissiyasının ən görkəmli nailiyyəti Konstitusiya Ədalət Məhkəməsi üzrə Ümumdünya Konfransıdır. 1996-cı ildən başlayaraq Venesiya Komissiyası konstitusiya hakimlərinin bir sıra regional və ya dil qrupları ilə əməkdaşlıq etmiş, seminarlar, konfranslar və sairə təşkil etmişdir. Bu cür davamlı əməkdaşlıq Ümumdünya Konfransının yaradılmasına səbəb olmuşdur. Onun əsas məqsədi konstitusiya məhkəmələrinin müxtəlif sistemləri arasında qarşılıqlı əlaqənin - "çarpaz tozlanma"nın təşviq edilməsidir. Ümumdünya Konfransı hazırda bu sahədə olan ən geniş nümayəndə dairəsinə malik və ən nüfuzlu forumdur.

Ümumdünya Konfransının konqresləri üç ildən bir keçirilir. Birinci konqres 2009-cu ildə Keyptaunda baş tutmuşdur; burada xüsusilə konstitusiya məhkəmələrinin insan hüquqları üzrə qlobal ədliyyə sisteminin yaradılmasında olan rolu müzakirə edilmişdir. İkinci Konqres 2011-ci ildə Rioda baş tutmuşdur. Konqresin əsas mövzusu konstitusiya məhkəmələrinin müstəqilliyi olmuşdur. Üçüncü Konqres 2014-cü ilin Sentyabrında Seulda keçirilmişdir. Bu konqresdə Afrika, Amerika, Asiya və Avropadan olan ümumilikdə 94 konstitusiya məhkəməsinə, şuranı, palatayı və ali məhkəməni təmsil edən 306 iştirakçı iştirak etmişdir. Üçüncü Konqresdə konstitusiya məhkəmələrinin sosial inteqrasiya ilə hansı münasibətlərə malik olduğu təhlil edilmişdir.

Venesiya Komissiyası Ümumdünya Konfransının Katibliyi olaraq çıxış edir və onun strategiya və fəaliyyətinin işlənilməsi üçün beyin mərkəzi rolunu oynayır.

Bütün bunlar göstərir ki, Venesiya Komissiyası hakimlər arasında peşəkar mübadilələrin aparılmasında əsas elementdir; o, milli hüquq sisteminin müasir Babilinin çoxdilli tərcüməçisidir.

F. Komissiyanın AİHM-in hökmlərinin icra edilməsi prosesində rolu

Yekun olaraq, mən Komissiyanın AİHM-in hökmlərinin icra edilməsi prosesində iştirakı haqqında bir neçə söz demək istərdim. Komissiya rəsmi olaraq burada heç bir rol oynamır, lakin əslində Komissiyanın AİHM tərəfindən hökmün verilməsindən sonra işi təhlil etməsi heç də nadir hal deyildir.

Mən artıq Azərbaycanda diffamasiya qanunu haqqında fikrimizi ifadə etmişəm. Bu rəy AİHM-in Konvensiyanın 10-cu bəndinin pozuntusunu aşkarladığı bir neçə hökmündən, daha dəqiq desək, *Mahmudov* və *Ağazadə*, və *Fətullayevin* məhkəmə işlərindən qaynaqlanmışdır. Bu hökmlərin icra edilməsi prosesi çərçivəsində Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan hökumətinə müraciət etmişdir. Onların ümumi tədbirlərə riayət etmək cəhdlərinin bir hissəsi olaraq, hökumət orqanları diffamasiya haqqında qanunun hazırlanması və onun Konvensiyaya uyğunlaşdırılması məqsədilə Venesiya Komissiyasına müraciət etmişdir.

Nazir Müavinləri 1150-ci iclaslarında Məhkəmənin hökmünün icra edilməsi prosesində Azərbaycan Respublikası və Venesiya Komissiyası arasında əməkdaşlığı xoş qarşılamışlar.

Bəzən Məhkəmənin hökmü və Komissiyanın rəyi arasında heç bir *de-yure* əlaqə olmur, lakin rəy Məhkəmənin hökmünün icra edilməsi prosesinə *de-fakto* yardım edir. İtaliyada diffamasiya qanunu haqqında rəy verilərkən belə olmuşdur. Bu rəy Parlament Assambleyasının sorğusu ilə qəbul edilmiş və bu məsələ ilə bağlı iki AİHM hökmündən qaynaqlanmışdır (rəyin 10 və 110-ci bəndlərinə nəzər salın).

Komissiya və Nazirlər Komitəsi arasında əməkdaşlıq və sinerjinin daha bir nümunəsi Ermənistanda qeyri-maddi zərər üçün təzminatın daxil edilməsi haqqında qanun haqqında rəydir.

Dövlətlər Venesiya Komissiyasına müraciət etmək məcburiyyətində deyillər, lakin Məhkəmənin hökmünün icra edilməsi prosesi çərçivəsində Nazirlər Komitəsi və Dövlət arasında dialoqda Venesiya Komissiyasının daha aktiv iştirakı arzu olunandır.

Venesiya Komissiyasının müstəqilliyi və xüsusi statusu bu baxımdan çox mühüm əhəmiyyət daşıya bilər. Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

Avropa Şurası İnsan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə Baş Direktorluğunun rəhbəri Filip Buayanın çıxışı

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Sədri,
İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Sədri,
Zati-aliləri,
Xanımlar və cənablar,

Nitqimin konfransın sonuna təsadüf etdiyini nəzərə alaraq, dünən və bu gün əhatə edilmiş mövzulara aid olan bəzi müşahidələrimi paylaşmaqla kifayətlənəcəyəm. Lakin, bu, heç bir halda müzakirələrimizin əhatəli icmalı, hətta konfransın rəsmi yekunu olaraq nəzərdən keçirilməməlidir.

Konfrans əsasən mühüm əhəmiyyətə malik olan üç məsələdə cəmləşmişdir: birincisi, Məhkəmənin qarşısına çıxmazdan əvvəl, ölkədaxilində hüquq pozuntularının yaranmasından öncə bütün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) sisteminin əsasında duran subsidiarlıq prinsiplərinə müvafiq şəkildə qəbul edilməli olan tədbirlər; ikinci məsələ Məhkəmə öz rəyini ifadə etdikdən sonra nəzərdən keçirilməli olan tədbirlərlə, daha dəqiq desək hökmün tam şəkildə icrasının

təmin edilməsi ilə əlaqədardır və nəhayət üçüncü məsələ olaraq Strasburq hakimləri və fəaliyyəti AİHK sistemində bu və ya digər formada bütün prosesə təsir edən milli hakimlər arasında dialoqun təmin edilməsi nəzərdən keçirilir.

(1) HÜQUQ POZUNTULARININ PROQNOZLAŞDIRILMASI

Bu konfransda qanun layihələrinin AİHK-ə müvafiqliyinin təmin edilməsində müvafiq parlament prosedurlarının mühümlüyü, tamamilə haqlı olaraq, xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Üstəlik, burada fiziki şəxslərin öz konvensiya və konstitusiya hüquq və azadlıqlarını səmərəli şəkildə reallaşdırmasına zəmanət verən məhkəmələrlə təchiz edilmiş müstəqil və səmərəli məhkəmə hakimiyyətinə olan ehtiyac xüsusi olaraq vurğulanmışdır.

Doğrudan da, Konstitusiya və ölkə qanunları AİHK-in tələblərinə ideal şəkildə cavab versə belə, müstəqil məhkəmə hakimiyyəti olmadan insan hüquqları köhnəlmiş olaraq qalacaqdır. Avropa Şurasının bu sahədə olan təcrübəsi buna heç bir şübhə yeri qoymur. Konvensiya hər şeydən öncə məhkəmə hakimiyyətinin azad edilməsini, onun Dövlət maraqları və fərdi azadlıq arasındakı əlaqəyə öz baxışları olan həqiqi hakimiyyətə malik qurum kimi fəaliyyət göstərməsini, məhkəmələrin müstəqil fəaliyyətinin istənilən şəkildə məhdudlaşdırılmasının qanunla nəzərdə tutulmasını və müvafiq şəkildə təqib edilməsini tələb edir. Bu, Konvensiyanın insanları "təmiz təhlükəsizlik" kimi də tanınan Avropa demokratik təhlükəsizliyi üçün təhlükə yarada biləcək avtoritar hakimiyyətdən qorumaq üçün seçdiyi tədbirlər ardıcılığıdır.

Bununla əlaqədar, mən ilk öncə məhkəmə hakimiyyətinin AİHK tələblərinə münasibətdə "əsaslarını" qeyd etmək istərdim:

- Hər şeydən əvvəl, hakim institusional səviyyədə müstəqil olmalıdır. Yaxın keçmişə aid Volkov Ukraynaya qarşı hökmü bu məsələni 6-cı maddə kontekstində bir daha xatırlatdı;
- Hakim tərəfsiz olmalı, həm zərər çəkənin, həm də müttəhimin hüquqlarına hörmət etməlidir;

- Onların qərarları günahsızlıq prezumpsiyasına tam hörmətlə, hüquqi əsasda və müstəsna olaraq ədalətli məhkəmə baxışı zamanı təqdim edilmiş sübutlar çərçivəsində qəbul edilməlidir;
- Və nəhayət, hakimin qərarı tarazlıq prinsipinə riayət etməlidir: hüquq və ya azadlıqlara istənilən müdaxilə demokratik cəmiyyət üçün müstəsna əhəmiyyətə malik olmalı, başqa sözlə desək əhəmiyyətli sosial ehtiyaca cavab olaraq həyata keçirilməlidir. Qanunla nəzərdə tutulmuş ən yüksək cəza hər məhkəmə işinə tətbiq edilməməlidir!

Strasburq Məhkəməsi mütənasiblik tələbini, xüsusilə, cinayət mühakimə üsulunun ifrat səviyyədə tətbiq edilməsi ilə əlaqədar pozuntuların aşkarlanması yolu ilə müntəzəm şəkildə xatırlatmaqdadır. Əslində, bu cür hökmlər əsasən özünü hökumətin qeyri-şərtsiz müdafiəçisini kimi deyil, fərd və hökumət arasında müstəqil və tərəfsiz arbitr kimi aparmalı olan məhkəmə sistemləri tərəfindən verilir. Əgər milli hakimlər öz rollarını tam olaraq yerinə yetirə bilmirlərsə, əgər onlar rüşvət alırlarsa, əgər ədalət məhkəməsi ədalətsiz, yavaş, səmərəsiz və ya bacarıqsızdırsa, cəmiyyətin rifahı təhlükə altındadır. Göründüyü kimi, hətta orta müddətli dövrdə belə, demokratiyanın və qanunun aliliyinin bu cür vəziyyətdən zərərsiz çıxma ehtimalı təhlükə altındadır!

Bu Konfransda həmçinin AİHK-in milli qanunvericilik üçün real statusunun mühümlüyü də vurğulanmışdır. AİHK-in milli qanunvericiliyə daxil edilməsi özü-özlüyündə həlledici əhəmiyyətə malik deyildir; əhəmiyyətli olan Konvensiyanın qanunvericiliyə daxil edilməsinin adekvat və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi, onun milli hakimlər tərəfindən birbaşa tətbiqinə şərait yaradılmasıdır. Bu kontekstdə, məhkəmələrin Məhkəmə hökmlərinə *erga omnes* effektini təmin etmələri və ya başqa sözlə desək, öz ölkələrinə aid olmayan hökmlərinə belə riayət etmələri, beləcə Məhkəmənin yalnız verilmiş iş üçün hökmünə (*res judicata*) deyil, həm də hökmün konkret tərəflərinə Konvensiya tərəfindən verilmiş şərhə (*res interpretata*) də məcburi hüquqi qüvvə vermələri arzu ediləndir. Bu kontekstdə konvensiya öhdəlikləri və ölkədaxili qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş öhdəliklər arasında meydana çıxan açıq münaqişə hallarında beynəlxalq qanunların milli qanunlar üzərində birinciliyə sahib olması məsələsi də qaldırılmışdır.

Bu məsələ ilə əlaqədar, fərqli hüquq ənənələri ilə nəzərdə tutulmuş məsələlərin həll edilməsi zamanı ali məhkəmələr daha aşağı instansiya məhkəmələrinə yol göstərməklə mühüm rol oynayırlar.

Yuxarıda söylənilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, idealda hakimlərin birinci instansiyada AİHK-ni Məhkəmənin interpretasiyasında tətbiq etmələri daha yaxşı olardı. Buna baxmayaraq, təcrübədən belə görünür ki, hakimlər birinci instansiyada tapdalanmış cığırı tərək etməkdən çəkinir, daha yüksək instansiya məhkəmələrinin yeni yol salmalarına üstünlük verirlər. Bununla əlaqədar, müzakirələrimizdə bəzi Dövlətlərin ali və konstitusiya məhkəmələrinin ümumilikdə bu problemi həll etdikləri və onların həyata keçirdikləri tədbirlərin daha aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən Konvensiya tələblərinin birinci instansiyada tətbiq olunmasının "normallaşmasına" səbəb olduğu vurğulanmışdır.

Bu ilkin müşahidələr bizi hakimlərin Konvensiyaya müvafiq peşəkar təlim keçmələri və onların Məhkəmə presedentlərinə çıxış əldə etmələri kimi iki müstəsna əhəmiyyətə malik məsələyə aparmaqdadır. Bu cür təlimlər hakimlərə nəinki Məhkəmənin presedentlərinin və Konvensiyanın səmərəli şəkildə başa düşülməsi və tətbiqi üçün mühüm olan texnika və metodları öyrənməyə, həm də onların sözün əsl mənasında müstəqil olmalarına yardım edəcək bir vərdişi - azad mühakimə bacarığını əldə etmələrinə imkan verəcək

Konfrans zamanı qeyd edildiyi kimi, Avropa Şurası hakimlər üçün məqsədli təlim proqramları, o cümlədən HELP proqramı təmin etməkdədir. Günümüzdə, bu, Konvensiyanın milli hüquqi təhsil sistemi ilə düzgün inteqrasiyasına hədəflənmiş unikal Ümumavropa hüquqi təhsil proqramıdır. Təlim proqramı həm pozuntuların proqnozlaşdırılması həm də Konfransda müzakirə edilmiş daha bir mühüm mövzu olan - hökmlərin icra edilməsi baxımından irəli mövqe nümayiş etdirir.

(2) MƏHKƏMƏ HÖKMÜNÜN İCRA EDİLMƏSİ

Məhkəmənin hökmlərinin icra edilməsində milli məhkəmələr də mühüm rol oynayırlar. Bu, subsidiarlıq və qarşılıqlı cavabdehlik prinsiplərinə tam müvafiqliyi nəzərdə tutmaqdadır.

Əslində, hökmlərin icra edilməsi Konvensiyanın reallaşdırılmasının kifayət qədər spesifik aspektini əhatə etməkdədir. Məhkəmə öz hökmündə hüquq pozuntusu faktının aşkarlanmasını aydın şəkildə ifadə etdikdən sonra, milli hökumət orqanları Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin tərkibinə daxil olan digər Dövlətlərin nəzarəti altında hüquq pozuntusunu aradan qaldırmaq üzrə konkret və şərtsiz öhdəliklərə malik olacaqdır. AİHK-in 46(2)-ci maddəsi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təmin etdiyi hüquqlar və azadlıqlarla əlaqədar kollektiv məsuliyyətin ifadəsidir. Bu məsələ ilə bağlı iki mühüm aspekt müzakirə edilməlidir:

Birincisi, Məhkəmənin hökmlərindən qaynaqlanan "*restitutio in integrum*"la əlaqədar aspekt: ərizəçi üçün hüquq pozuntusunun nəticələrinin aradan qaldırılması öhdəliyi.

Ərizəçinin təzminat alması zamanı problemlərlə qarşılaşması hallarının hələ də mövcud olması fakt olaraq qalmaqdadır. Bununla belə, təcrübə bir çox hüquq sistemlərinin daha pragmatik həll yolları tapmağa müvəffəq olduğunu göstərməkdədir.

Hökmün tam icrası çox vaxt yeni oxşar hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına imkan verəcək islahatların qəbul edilməsini tələb edir.

Bununla əlaqədar, Məhkəmənin üzv ölkələrin dillərinə tərcümə edilmiş hökmlərinin sürətli və səmərəli şəkildə yayılmasının mühümlüyü xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Məhkəmənin presedentlərindən istifadə etmək imkanı, doğrudan da, çox mühümdür. Təcrübədə Məhkəmə hökmlərinin bu cür yayılması çox vaxt məhkəmələrin təcrübələrinin sadə adaptasiyası yolu ilə müəyyən edilmiş problemlərin həllinə, beləcə qanunvericilik müdaxiləsinə olan ehtiyacın yaranmamasına imkan yaradır. Bu cür hallarla bağlı sayısız-hesabsız nümunələr gətirilmişdir.

Nəhayət, məhkəmə qərarının çox vaxt digər hökumət orqanlarının işi ilə dəstəklənməli və tamamlanmalı olduğunu da xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Əslində, hökmlərin bəzən siyasi qərarlılığın olmaması səbəbindən gecikdirilməsi doğrudursa, buzaman texniki xarakterə malik başqa bir problem də meydana çıxır: ölkədaxilində müxtəlif müvafiq hökumət orqanları, o cümlədən milli parlamentlər arasında koordinasiyanın olmaması. Bu problem gələcəkdə daha təfərrüatlı şəkildə öyrənilməli və koordinasiyanın asanlaşdırılması üçün yeni yollar tapılmalıdır.

(3) İHAM SİSTEMİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ HAKİMLƏR ARASINDA DIALOQ

Üçüncü sessiya hakimlərarası dialoqa həsr edilmişdi: milli ali məhkəmə və Strasburq Məhkəməsi hakimləri arasında əlaqənin möhkəmlənməsinə məhkəmə və qeyri-məhkəmə tədbirləri vasitəsilə necə nail olmalı? Bu kontekstdə AİHK-in 16 nömrəli Protokolunun potensialı nədən ibarətdir? Və nəhayət, Demokratiya üzrə Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) kimi müstəqil orqan hakimlərarası dialoqa öz töhfəsini verə bilərmi?

Əlaqəni məhkəmə və qeyri-məhkəmə tədbirləri vasitəsilə necə möhkəmləndirməli?

Hazırda sərəncamımızda bu məhkəmə dialoqlarının daha konkret edilməsi üçün bir çox vasitələr vardır. Aşağıdakı vasitə xüsusi olaraq vurğulanmalıdır: ali məhkəmələrdən olan hakimlərin Strasburqa səfərlərinin, o cümlədən onların Yuxarı Palatanın dinləmələrində, hadisə yerinə səfər və davamlı qarşılıqlı əlaqə şəklində reallaşdırılan regional əməkdaşlıqda, hakimləri əhatə edən əməkdaşlıq proqramlarında iştirakının mühümlüyü. Nəhayət, bu konfrans kimi konfranslar bu dialoqun möhkəmlənməsinə səbəb olur. Siz bunu öz təcrübənizdə təsdiq edə bilərsiniz!

16 nömrəli Protokolun - dialoqlar protokolunun Konvensiya "*erga omnes*"lərinin şərhəedici təsirinin gücləndirilməsi potensialına malik olması artıq qeyd edilmişdir. Lakin bu Protokolun potensialı haqqında fərqlənən rəylərin mövcud olması da doğrudur. Buna baxmayaraq, mənim fikrimcə, Strasburq Məhkəməsinin rəyi, misal üçün, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və ya bioetika sahəsində yaranmış potensial sistem problemləri və məsələlərinin həll edilməsi ilə əlaqədar çox dəyərli ola bilər. Milli hakimlər Məhkəmənin onları insan hüquq və azadlıqlarına ciddi müdaxilələrin formalaşmasına səbəb olacaq bu yeni problemlərə Avropa nöqtəyi-nəzəri ilə əvvəlcədən təmin etməsini xüsusi olaraq qiymətləndirə bilərlər.

Konvensiyanın müxtəlif tərəfləri arasındakı dialoq Venesiya Komissiyasını da əhatə edir. Bu Komissiyanın rəyləri Məhkəmənin presedentlərini əhatə edir və beləcə onun milli hüquq və konstitusiyalara inteqrasiyasını stimullaşdırır. Məhkəmə özü də bəzi işlərdə *amicuscuriae* (məhkəmə eksperti) olaraq çıxış edə biləcək Venesiya Komissiyasının rəylərindən istifadə edir. Bundan başqa, Venesiya Komissiyası həm Avropa, həm də global səviyyədə müntəzəm mübadilələr üçün platforma təmin edir və beləcə hüquq və ədliyyə sistemləri arasında "çarpaz tozlanma"ni asanlaşdırır.

ÜZV DÖVLƏTLƏRƏ DƏSTƏK

Mənim yekun qeydlərim Avropa Şurasının Konvensiyanın və Məhkəmə hökmlərinin üzv Dövlətlər tərəfindən tətbiqinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş əməkdaşlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olacaqdır. Sizə dünən səhər təqdim edilmiş HELP proqramından əlavə, çoxsaylı ikitərəfli və regional proqramlar üzv Dövlətlərə meydana çıxmış problemlərin Konvensiyaya müvafiq şəkildə həlli üçün dəstək verməkdədir.

Bizim cavab verməli olduğumuz sual Dövlətlərin öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün müəyyən tədbirlər görüb-görməməli olduğu deyil, Dövlətlər daha yaxşı nəticələrə nail olmaq üçün neçə hərəkət etməlidir sualıdır.

Maraqlıdır ki, əməkdaşlıq çox vaxt İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hökmlərinin icra edilməsi kontekstində, xüsusilə də struktur islahatlar tələb olunduqda formalaşmaqdadır.

Beləliklə, İnsan hüquqları və qanunun aliliyi üzrə Baş Direktorluğu üzv Dövlətlər ədliyyə sistemi və vətəndaş, cinayət və inzibati məhkəmələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunverici islahatlar həyata keçirməyə çalışdıqda bu Dövlətlərə dəstək olmaqdadır. Bizim dəstəyimizin qanunun AİHK-ə müvafiq şəkildə qəbul edilməsi ilə başa çatmadığını xüsusi ilə qeyd etmək vacibdir. Biz, əlavə olaraq, qanununun ruhuna müvafiq şəkildə icra edildiyinə əmin olmalıyıq, əks halda faktiki istifadəsi olmayan islahatların verilmiş boş sözlərdən bir fərqi olmazdı.

Hüquq mütəxəssislərinin kadr potensialının gücləndirilməsindən başqa, biz məntiqli zaman müddəti ərzində məhkəmə araşdırmasının həyata keçirilməsi hüququnun ədliyyə sisteminin səmərəlilik və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş layihələrlə təmin edildiyinə əmin olmaq məqsədilə üzv Dövlətlərimizlə işləyirik.

Mən yalnız üzv Dövlətləri islahatların həyata keçirilməsində səylərini Avropa Şurası ilə birləşdirməyə çağırma bilərəm və mən bu imkandan Azərbaycanı yaxın gələcəkdə reallaşdırılacaq layihələrdən yararlanmağa çağırmaq üçün istifadə etmək istərdim. Biz gələcək əməkdaşlığımızı səbirsizliklə gözləyirik. Bu, hakimlərin, prokurorların və vəkillərin dövlətin Konvensiya ilə əlaqədar öhdəliklərinin reallaşdırılmasında öz rollarını tamamilə yerinə yetirə bilmək imkanlarının artırılmasına istiqamətlənmiş digər addımlarla yanaşı, toplanma azadlığı və məhkəmə orqanları müstəqilliyi haqqında qanunvericiliyin tətbiqinin tədqiq olunması üçün unikal bir imkan olacaqdır. Şübhəsiz ki, biz bu cür başlanğıclarda üzv Dövlətlərə dəstək olmaq üçün əlimizdən gələn hər şeyi edəcəyik.

Cənab Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Sədri,

Mən Azərbaycanın Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinə Sədrliyi çərçivəsində Bakıda mühüm əhəmiyyətə malik bir mövzuda - AİHK-nın tətbiqində milli hakimlərin rolu haqqında konfransın təşkil edilməsi təşəbbüsünü üzərinizə götürdüyünüz üçün sizi bir daha ürəkdən təbrik etmək istərdim.

Öz adımdan və bütün iştirakçılar adından sizə səmimi qəbulunuz və xoş qonaqpərvərliyiniz üçün təşəkkürümü bildirirəm. Bu tədbirin yüksək səviyyədə təşkil edilməsinə görə bütün işçi komandanıza minnətdarlığımı bildirirəm.

Mən həmçinin moderatorlar, əsas məruzəçilər və bütün iştirakçılara, eləcə də tərcüməçilərə təşəkkür edirəm. Çox şadam ki, bu konfrans həqiqi dialoqlara səbəb oldu.

Hər kəsə Bakıda xoş günlər və evinizə təhlükəsiz səfər arzulayıram.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

